MEGYEI KÖNYVTÁR
SALGÓTARJÁN

palóc-föld 4

IRODALMI, MŰVÉSZETI,
MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT
1969.

palóc-föld 4

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT 1969.

III. ÉVFOLYAM 4 SZÁM

TARTALOM

Oláh János: Álom, Nem tudom, Majomparádé
Különös ország 3
Varga Imre: Ereszd el a rudat 5
Papp Lajos: Nagyapa temetése, Légiposta 11
Kalász Márton: Kis dalok 13
Szépréti Lilla: Nagyvizit 14
Hann Ferenc: Legjobb perceimben, Szeretőm egyszerű 18
Tóth Elemér: Lámpáink 18
Becsei-Tóth György: Fogy a hold 20
Gulyás Mihály: Asszony feketében 21

TANULMÁNYOK

Végh Miklós: Gondolatok Radnótiért 37
Zimonyi Zoltán: A drámaíró Németh László pályakezdése. II. 47

FELSZABADULÁS

Molnár Pál: Megjegyzések hazánk felszabadulásának körülményeihez 60
Szomszéd Imre: Nógrád első szabad községe 63
Kiss Sándor: Testük abban a földben pihen... 69
Horváth István: Nógrád megye felszabadulásának krónikája 72

ARCHIVUM

Szabó József: Madách-gyűjtemény Balassagyarmaton. 2. 74

KÖRKÉPEK

Madách-emlékérmesek – 1969. (Csongrády Béla) 85
Nógrád megye története (1949–1919) (Schneider Miklós) 86
Moldova Györgyről (Kiss Aurél) 87
Kozmikus megbízatás (Solymos Ida) 91
Csoóri Sandor: Faltól falig (Szalánczay György) 93
Szép versek 1968. (Zimonyi Zoltán) 95
Allegro barbaro (Tímár Máté) 98
Tury Mária salgótarjáni kiállítása (Aradi Nóra) 100

Jegyzetek:

Napsütésben (cs. b.) 101
Két fiatal bemutatkozása (k. s.) 102
Könyvtárak jubileuma (h. i.) 102

Címlapon: id. Szabó István partizán emlékművének részlete.

Műmellékleten: A KIÁLTÁS c. irodalmi plakát számai. (Fotó: Veres Mihály)

PALÓCFÖLD

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat
A Nógrád megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztályának lapja
Megjelenik negyedévenként

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csongrády Béla, Csukly László, Czinke Ferenc, Erdős István, Gordos János, Kerekes László
Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor
Szerkesztőség: Salgótarján, Megyei Könyvtár
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

KIADJA

a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó: Vida Edit
Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető a postahivatalokban
Egyes szám ára: 5,– Ft
INDEX: 25 708

OLÁH JÁNOS

Álom

Elcserélem magam
a férfival,
aki géppisztolyos katonák között
indul a halálba,

és észre sem veszem,
észre sem veszi.

Nem látom az arcát,
nem akarja látni az arcom,
nem hallom a hangját,
nem akarja hallani a hangom.

Dél van, és hideg.

Nem fordulhatok hátra.

Könyörtelen álmom
bevégzi ítéletét.

Nem tudom

„Az égből kerültek-e oda, a földből
termettek-e elő, ők maguk se tudták."
(osztják népmese)

Nem tudom, honnan jöttem,
és nem tudom, miért.

A múlt sirályai mögöttem
sikonganak a semmiért.

Mintha sírnának értem,
„minden ősöd halott".

Nem is volt senkim nékem,
én a mesék fia vagyok.

Majomparádé

bevégzi sorsát, aki kezdte,
rázkódik, robban egy teher-
autó, s az olcsó közétkezde
fanyar ételszagot lehel,
járókelők zavaros, tarka
áradata közt lépteim
görbék, akár a patkány farka,
se odabenn, se idekinn,
a majomketrec mit se ér,
egy játéktehén, bokája
fogpiszkálóból, mendegél,
körötte a hóesés rácsa,
egyformán merednek felém,
akikkel nem törődök,
az egyik egy állatkerti rém,
a másik is odavetődött,
az ablakok mögött otthonra
találhat mindenki, aki
érdemes még a szánalomra,
fehérfogú, kövér maki-
majmok makognak össze-vissza,
szájuk fogkrémtől illatos,
közülük egy whyski-jét issza,
kettőt elvisz a villamos.

Különös ország

Mint idegen madarak árnyai
tejfehér ködben függenek a házak.

Itt hever előttem a falu
némán, darabokban.

Amerről jöttem vidáman
cseng és ropog az erdő.

A dombon kerékbe törve
állnak a fák.

VARGA IMRE

Ereszd el a rudat

G.É.-nak

Mikor az új, fehér márványkő-falú szálloda épülete elé ér akkor világosodik meg: vizsgázni hívták ide! Világos. Hát nem azért kapott három táviratot is, hogy jöjjön, okvetlenül ám, mert a srácok vizsgáztatni kívánják? Pontosan így van, vizsgáztatni. A tanár urat! Mondja csak el, kedves Vidróczki Viktor úr vagy elvtárs vagy aranypajtikám, súgd meg· hogy tetszik neked ez a kis három mifene. A három balettke. Világos. Nem íratni akarnak vele, ááá, a MUZSIKA úgyis megíratja majd Körtvélyessel, a srácok **őt** akarják hallani, őt, s nem kinyomtatott, hideg szavakkal, de élő beszéddel, szeme járásával, ujjai hieroglifáival. Mert a szuszogását is értik az ő volt tanáruknak; nemdebár, Vidróczki Viktor?

Tehát ezért lohadt le, akár a pálya csúcsát elért lövedék lefelé billen, s egyre lomhábban hullna alá, ha nem vonná máris a gravitáció. Vonja, vonzza őt is, és kétszeri elsétálás után benyomja a lengő, csupaüveg ajtót, s ténfereg, mint aki nem gyanítja, merre tovább. Aztán látja, merre loholnak a fehérkabátos pincérek, arra megy. Elébb a tálalóba nyitna, de idejében betalál a presszó-részbe.

– Vikike! – hallja a neve csengését, s a kar **Tejértes**nek becézett leánya két kezét is fellöki, jelbeszéddel integet úgy ahogy a **Parancs**ból divatba jött mostanában (tudják, az Eck-balettből, ahol a kar tagjai mókásan kezükkel játszadoznak el csupa irodalmi sztorikat).

Hangzavar. Legalább öt kéz ülteti, széket tol alá három. Meleg pillantások fiúk, lányok szeméből. Kicsit belé is pirul. Ez azért sok. Ideges lesz. Ne várjatok tőlem semmit, srácok, akarja mondani, de beléfullad a szó. Nem hallik egyszerűen saját hangja. Aztán szeretne jobban szétnézni. Kicsikét tájékozódni: mekkora a közönség, merthát **ez** is balett, ez is színház és előadás, ami itt körötte folyik, vagy inkább afféle prágai pantomim színház, csak éppen az az isteni **cseh pónem** hiányzik, aki mindent elmond mondás nélkül. Neki is úgy kéne. Mi lenne, ha ő is integetne, fejét rezegtetné, hiszen mindenki integet neki, kezével reagál, sürget, idegeskedik: gyerünk már, mi lesz már?! Már mozgan is a keze, eljátsza nekik a saját balettjüket, de amikor megpillantja a vereitéktől csillogó arcokat, a szemek komolyságát, akkor világos lesz: **itt** nem lehet játszani. Hiszen az egyik osztálya van előtte. Úgy van, úgy van. Ehol e, itt van Leel-őssy, aztán a zömök Zsom úgy van, itt van Beléndek, vagy hogy is híviák. Az ő fiai, az ő lányai. Szentkleofás! Idehaza van. Kezdi óvatosan kiengedni a tüdejét feszesen tartó levegőt. Ereszti magát, úgy van minek. Egyáltalán – minek? Elvégre, mért üliön feszesen, egy áramkörben vannak már. Úgy van; mindnyájan táncosok. És akkor?

A pincér kérés nélkül feketét tesz eléje, vizet is. S ez a hatvan másodperc egy auftaktra elvágja a zsinatot. Függöny. Hallik a presszó nyüzsgése, az étteremből átszűrődik Jónai János zenekarának verbunkosa, fentről a nagydob tvisztet püföl, itt pedig csend van, a kávé csendje, ilyenkor nem bántjuk egymást, ugye, de amikor elveszi a száját a pohárszélről, egyszerre megelevenedik minden, és mintha legyengült magnószalagról buggyanna elő, monotonon folytatja egy fakó férfihang:

. . . én, akárhogy is vesszük, Molnár Pistánál tanultam, és én néptánc-koreográfus vagyok minden zsigeremmel, Viki, minden agysejtemmel. Úgy értékeld, pajtikám, ezt a három mazsolát, hogy most írtam életem első önálló dolgát a balettből. És ez olyan . . .

– Ne szerénykedj, Gazsi, az az „Éjszaka fényei" olyan volt, az olyan volt, te, az olyan volt, hogy a nagy Noverre is . . .

– Néptánc volt, öregem, tiszta néptánc. Tematikus néptánc, opparden, urasan: pantomím. És engem azért érdekelne, Viktorkám, a véleményed, mert te Lavrovszkijnál végeztél, a te szemed észreveszi, hogy ebben a . . . három mülyürben van-e . . . szóval valami . . .

– Valami kraft! Viki! Van vagy nincs?

– És én milyen voltam, tessék mondani. Tanár úr kérem, javult a **pordébrám?**

– Hagyjátok beszélni, srácok!

Élén pörgeti a kávés poharat. Erről bizonyos táncos pörgések jutnak eszébe. És most mondja el: kicsit nehezek vagytok, fiúk? Nem, nem, ezt nem szabad. Mit hebegjen az ember a lányokról? Nem tiszták a kézmozgások, csibéim, és a hátak! Ki visel gondot rátok, lányok? Itt vagytok, s már elfeledtetek sokmindent. Leteszi az elnehezült poharat. Kanala csörren. Egyszerre felé fordul mindenki. Rá is hasalnak a hosszú asztalsor végére. Valaki motyog még, bokán rúgják. Csend, csend, Viktor mindjárt elmondja. Rájuk les már a presszó is. Mi az, mi az? Miért állt le a mindig nyüzsgő táncos nép zsenyegése? És ahogy megszólal, csudálatosan egyszerűnek találja az egészet. Hiszen bent ül az osztályban, körötte a nép, és . . .

– Tudjátok, amikor a függöny felcsapódott és bepörgött Andrea – kezdi, s ránéz a szomszédos lányra –, hirtelen elszorult a szívem, mert te . . .

Ekkor szemközt, az oszlopnál megmoccan egy idősebb úr. Hatvan körüli, őszhajú férfi, egyedül ül, sötét ruhában, nyilván a balettet nézte ő is, keresztbe tett lábbal ül, ahogyan az alföldi metropoliszban érettebb korú értelmiségi embereknek a szokása, szivarral a kezében, ott ül tehát egy férfi, dús, félrefésült ősz hajjal, éppen úgy jobbról van a választéka, mint nekem, Vidróczki Viktornak, és meleg-barna szemét egyenesen rám szögezi, rám, és nem szól vagy int, csak néz, néz, majd lassan szájához emeli szivarját, kényelmesen szippant egyet, és újra csak néz, néz, és az emeléstan tanára már nem találja a szavakat, csak keveri a félmondatokat a kompozíciókról, az első nyilvánossá elé lépés izgalmáról, ugyi, és még beszél a **zsöték**-ről és **padösák**-ról, **aránzsöték**-ről és miegyéb-ről, valamint tréninghiányról, és szóval nem komplett kritika ez, csak a fekete árával egyenértékű, közben az öregúr szívja a szivarját, az előadó tanárra néz időnként, ahogyan a tanács népművelési csoportiának ismeretterjesztő ellenőre szokta figyelni a háttérből a TIT előadóit, és Vidróczki Viktor egyszerre tudja, **másféle** ellenőr ül szemközt véle, de mit tegyen, tessék mondani, mit tegyen egy – az Állami Operaházból ma estére ideutazott, privát véleménye elmondására ide csalogatott – balett-táncos és emeléstan tanár, mit mondjon, amikor tudja, az a szivaros úr **miatta** ül ott, bizonyára eddig is figyelte minden moccanását, csak éppen ő nem vette észre, és most is ide les, egyenesen filmre veszi, páratlan memóriájába raktározza, és a csend már kínos, kínos, szinte megváltás, hogy a harmadik férfi jobbról felemeli kezét, aztán fáradtan az asztalra ejti vissza, és csendesen annyit mond:

– Viktor, gondold meg. Azt mondom neked: gyere ide hozzánk, a színházhoz . . .

– Szóval ezért hívtátok ide az apámat?

– Mért? Hol van? Ki hívta volna? Hol van, n-na?!

Állával int az öregúr felé, aki persze nem figyel oda, szivarját szívja-fújja, ropogtatja, ahogyan a filmeken szokás, amikor a gentleman nem vesz tudomást a kíváncsiak érdeklődéséről. Állával int arra, ujjával is oda mutat Vidróczki.

– Ugyan! Nem hívta senki. Bizonyos egyáltalán, hogy az apád?

– Talán csak ismerem. Biztos! Biztos!

Aztán szemébe néz annak a harmadik férfinak. Nem ismeri. Nem is látta eddig soha. Ki vagy te, akarja kérdezni. És akkor Andrea és ő közé odatelepszik egy újabb férfi-érkező, magas termetű, amolyan divatszalon-tulajdonos kinézésű ötvenes úr, egy alföldi Vittorio de Sica, és nyomban vállára teszi a kezét, bizalmaskodva szinte, majd mint ki végszót kap a színpadon, máris diszkréten beszélni kezd, mintha nem is egészen tisztességes ajánlatot tenne.

– Megbocsáss, de nem te vagy az a bizonyos Vidróczki?

– Ott van, ott van! Nem hiszitek? Ide néz megint. Persze hogy ő az, az apám. Vagy talán nem? Meri azt mondani valaki is? Megismerem én! Átcsaltátok ide, hogy nekem ő . . .

Az a bizonyos harmadik férfi csendesen közbeszól.

– Na és, ha ő az? Persze hogy ő az! Átjött. De maga-magától jött át Viktor úr! Érdekelte ez a három balett. Valami baj van talán abból, hogy valakit érdekel egy új magyar balett? Vagy, hogy atyád átjött a szomszéd városból, s nem ül az asztalodhoz? Egyáltalán, Vidróczki, mért nem ültél **te** az ő asztalához? Ha meg nem sértelek. Vagy nem is voltál odahaza nála? És ha látni akart az öregúr? Talán az baj? Meg szabadna tudnom azt, egyáltalán szoktál te hazajárni hozzá?

– Ki . . . ki vagy te? Hogy merészelsz így? Kikkkérem . . .

– No, ne játszd meg, Viktor! Nem ismernél? **Milpardon, sermöszjö!** Előtted érettségiztem egy évvel, kedves öcsém. Tulajdon atyád volt az osztályfőnököm. Apropó, tudod, hogy a megye kiadta az atyec új könyvét? Neeem tudod? Hát nem jutott még a kezedbe az „Újkeletű sárréti népdalok"? Nem küldött az öreg? Mondd csak, egyáltalán hogy vagytok ti egymással?

– Akkor sincs . . . akkor sincs jogod! Érted? Igen, és nincs . . .

– Jól van már, fiúk, jól van már. Eleget szedtétek egymás tollait. Csak derűsen, gyerekek, csak békességben. Fő az optimizmus, galambocskáim . . . Pardon, ha nem haragszol, akkor látom, nekem kell kezdenem. Ispánki vagyok, Ispánki Gedeon. Aga Nemzeti Színház igazgatója.

– Óóó, bocsáss meg nekem, bátyám. Milyen udvariatlan is vagyok! Nagyon fáradt lehetek, kérlek, hogy nem ismertelek fel. Nagyon, de nagyon megtisztelsz, kedves bátyám, de . . . Ez az este! Ez a három mütyür. És szemben az öregúr. Tudod, aki . . . Már megbocsássatok, barátaim, egészen furán érzem magam. Különös csillagállás lehet ma, hogy így minden összefutott . . .

– Miféle öregúr, kérlek? Ott? Hol?

– Dehisz nincs ott senki, Viki! Üres az asztal.

– Pedig ott volt. Határozottan láttam. A haját félrefésülte. Láttátok! Éppen úgy, mint én . . .

– Azért hívtunk ide, aranypajtikám, hogy elmond . . .

– Mi baj volna abból, hogy atyuskád idejött?

– Kérlek, tanár úr, folytasd már. A kar is kíváncsi, én is.

– Nem, nem tudok hirtelenében méltót mondani. Inkább talán holnap. Hiszen ti is, én is . . . Fáradtak vagyunk. Majd, majd.

És akkor megint, megint elered a litánia, ahogy két gregorián dallam szövődik-kuszálódik, kergeti egymást.

– De tessék legalább megmondani, hogy tetszett-e? Mert mi rém izgulunk . . .

– Nem lehet, gyerekek. Lelkem mélyéig felkavartan . . .

– Az a te lelked, Viktor! De mi lesz a mi ambiciózus lelkünkkel?! Minket az izgat, Vikike!

– Ha már eddig kibírtátok, akkor . . .

– Tessék minket szeretni, Viktor bácsi. Mert két év óta úgy élünk itt, hogy az igazi szeretet napja nem süt ránk . . .

– A szeretet visz engem arra, hogy aludjak egyet. És komolyan mondom, szeretlek benneteket, fiúkák, lányocskák, de . . .

Mondhatja akárhogy, felelhet is akárhogy, mint valami csellószólam alant, a két hegedű felelgetése alatt egyre hallik és folyton fel-felerősödik, mintha még a nagybőgők és a rézfúvósok is segítenének az alaphangulatot megadó főmotivistának: **Viktor, gyere a mi színházunkhoz . . . Viktor, gyere a mi színházunkhoz . . .**

Közben egyre kopik a tánckar. Egyre motyogósabb a lányok-fiúk követelődzése. Egyesek felállnak, egészen spiccre, mások szabályosra húzogatják szoknyájukat, szájukon és szemhéjukon megigazítják a festéket, Andrea különösen vastagon húzkodja a szeme alját is, tükörbe néz mindenki, lányok fiúk egyaránt, aztán lopva Viktorra pillognak, főként a lányok, hiszen csinos, de tudjátok, már harminchároméves szegény, és a fiúk megfogják a sportszatyrot, mintha kaviccsal, egyéb teherrel lenne teli, vállukra lökik, szia, mondják, és meglengetik az ajtót, és egyre kevesebben mondják, idézik, emlegetik a három kis mütyürke balett emlékezetes izgalmait, már unottá válik mindez, mert ez a Vidróczki olyan fád, olyan fennkölt és vén, olyan pesti egyszerre, é nincs benne már az a lelkesedés, tudjátok, ami az órát nem egyszer izgalmassá tette. Igaz, megnősült közben, van egy csini neje az Operettből, és már nagyon komolyan viselkednek az utcán és nem járnak együttesen a Gellérthegyre; szállingóznak tehát a srácok meg a lányok, és az a melódia, a visszatérő, egyre csak hallik, jobb oldalról az a harmadik férfi emlegeti egyre: Viktor, gyere el a mi színházunkhoz...

Aztán egyszerre eltűnik a presszó is. Az utcákra eszmél, az éjfél utáni utcákra, amint éppen a színház felé ballagnak, a színházhoz, amely feketén és sárgán és három emelet magassággal tömörlik a folyó partján. Néma tömbje úgy tűnik most Vidróczkinak, hogy egy faluszéli pajta, amiben századok óta összegyűlt fekete árnyak keringőznek, ágálnak és sikítoznak, mint a tragédiák végén szokás a tőrszúráskor, és trillák kocogtatják az ablaküveget, mint kitörni akaró fekete madarak, de ez az éjszakai pajta befogja mindezt, és nem jön ő ide – most döbben rá végérvényesen –, nincs az a kincs, amiért ide jönne.

– Szó se lehet, kiskomám. Mit gondolsz?!

– Tudom én, miért nem jössz te ide. Megsúgjam?

– Ne sugdoss te nekem semmit, kedves egyismeretlenes ismeretlen. Az arcod rémlik, de a neved most se tudom, Jó, jó. Komlósi. Tudom már. Most már azt tudom, hogy zeneszerzéstant tanultál Viskinél. És itt a szakiskolában professzorkodsz. Tudom. De akkor se, kiskomám. Mégha az apám kedvenc tanítványa voltál, akkor sem. Igazgatókám, te megértesz engem, ugye kedves Gida bátyám?

– És ha én is azt mondom, gyere le hozzánk, Vidróczki, akkor mit szólsz? Ünnepélyesen kijelentem, tanú előtt, többet adunk, mint amennyit most keresel az Operában és a Balettintézetben együttvéve. Stimmt? És minden, minden, kiskomám. Szabadabb lehetsz nálunk, mint énmagam.

– Haha, kedves bátyám. Ezt te azért nem gondolod egészen komolyan, én azt jól tudom.

– Hiszen, ugyebár, lakás, állás, másodállás, pesti látványok, feleséged állása, a légkör, a húsos fazék, külföldi utazások, mifene. Aztán persze: Pest az Pest. Központ, fókusz, istenháza, egyedüli város az égbolt alatt, sötöbö. De nem azért nem jössz te le, Vidróczki Viktor.

Hármasban battyognak az úttest közepén. Az emeléstan tanára megáll, nagyot szippant a vízszagú levegőből. Nézi a várost, kétemeletes belvárosát. Szagolja a csendet, felméri a föléje húzott csillagos égboltot. Aztán megröntgenezi a skatulyából kihúzott dirit, aki kiváló drámai színész lehetett egykor, talán az lenne még ma is, de most már szervező lett, bürokrata és hivatásos konspirátor, aztán ezt a másikat is, akinek nem érti sehogy a bizalmaskodását, gorombaságát, követelődzését, mindehhez való jogát, nézi, és irtózatosan dühös rá. Mit tudhat ez a pasas az emberről? Kint volt talán ez is a Gitiszen? Vagy ismeri valamelyik nőügyét?

– Kiskomám, megmondom én, miért nem jössz te le. Mert gyávuska vagy, Viktor. Harminchárom évesen és fennkölten mesélgetsz nekem: a koreográfusnak intenzívebben kell táncosnak lennie, mint például a zeneszerzőnek hangszer-ismerettel rendelkeznie. Derék, jeles megállapítás. Gondolom, Lavrovszkijtól lested el. Megaszonqya: a táncos és koreográfusi munkád időben összeegyeztethető, igaz kicsit nehezebb, de az az alkotás ára, mifene. Tudod, mi ez? Nem akarsz te alkotni, Viktor! Nem akarsz felelősséget vállalni egy önálló művedért, egy egész közösségért! Te még fogod a rudat, Vidróczki, mert úgy biztos és úgy szép a mozgás. Értelek én, Viki. Ott, abban a múlt századvégi palotában nincs különösebb rizikó. Nem ereszted el a rudat, és kész. Ezért nem jössz te ide, pajtikám.

– Nem igaz! – ordít fel, hogy maga is megrezzen indulatától. Szóval ezért kellett neki idejönnie, hogy léte értelmében becsméreljék? Megfogja annak a zeneművészeti szakiskolai tanárnak a gúnyáját, és rázza, rázza.

– Tudod is te, Komlósi, te vidéki vadzseni, mi az: alkotni! És ha már itt tartunk, vedd tudomásul, igenis alkottam. Talán a „Traviáta", avagy a „Végzet hatalma" balettszáma kismiska? És smafu a „Rózsa Sándor betyárbálja" egész táncbetétje? Tudod mit, kiskomám, jobb lesz, ha nem ütöd belé az orrod olyasmibe, amit nem ismersz. Érted, kicsikis Komlósi?

Hanem már amaz is remeg, Komlósi is méreggel tüzel. Reszkető szájjal hajtogatja: – Nem mered vállalni, nem, nem. Félsz egy kollektíva vezetésétől. Nem

mersz önálló művel kiállni a piaccra. Nemcsak itt, Viktor, sehol, sehol. Apád is azért ment el, mert hallotta, mit hebegsz össze. Azt hitte, hogy hét esztendő alatt, olyan prof mellett, valaki lettél, és... Nem látott belőled semmit. Mert csak ez lettél...

– Nem hagyod abba?! – sziszegi az emeléstan tanára, és nagy szakmai gyakorlattal, villámgyorsan a magasba emeli Komlósit. Csak az alföldi Vittorio de Sica igazgató marad nyugodt. Szétszedi őket, majd derékon fogván a fiatalokat, mintha mi sem történt volna, kedélyesen, társalgási csevegéssel folytatja.

– Érdekes, halljátok, ilyenkor hajnaltájt már nem tudok elaludni fekete nélkül. Gyertek fel hozzám, gyermekeim, főzök nektek is egy bögre kávét. Ott majd folytathatjátok. Elbűvölőek voltatok, izgalmasabb a veszekedéstek, igazgatói szavamra mondom, mint egy mai tv-dráma!

Szentül hiszi, jó viccet mond; döcögve nevet is hozzá, és már tuszkolja őket egy első emeleti lakásba, szépséges nagy szobába, ami talán megfelelne ruhaszalonnak is, műtermi ablakokkal, s úgy mozog, mintha háziasszony is lenne, már brűgettyűzteti a kávédarálót, és amikor abbahagyja, kedveskedve odafordul a két körbegyaloglóhoz.

– Ugyan, ne haragudjatok már. Kérlek, inkább hallgassátok meg ezt a kis miegymást – mondja, és elindítja a magnót, majd némi surrogtatás után egyszerre megszólal: – Innen, és kész...

Ütőhangszeren vagy hárfán kopogtat be valami üde kezdés, hirtelen felfigyel rá az emeléstan tanára, és szemét a magnóra szegezve önkéntelen sasszézással az ablakhoz lépdel, kint éppen kezd a tárgyak körvonala erősödni, már az ablakfélfának dől, nézi a dermedt várost, és úgy hallja: valahonnan onnét árad ez a zene, egyszerre több irányból is, és olyan érzelmet rebbent meg benne, amilyet akkor érzett, amikor másfél évtizede szóba került, hogy Moszkvába küldik balettet tanulni; olyan érzelem moccan meg benne, amilyennek az igazi szerelem jöttét vélte egykor, régen. Különös és egyéni mű, nem a ma szokásos mérnöki zene, hanem mintha Schubert kamarazenéjének melódia-gazdagsága az amerikai Bartók egyedülséges bölcsességével fonódott volna össze, ugyanakkor belézsúfolódott a két évtizeddel későbbi kor minden idegessége és lázadó embersége is. Izgalmat érez a **Gitisz** volt növendéke, az egykori koreográfus, valami ellökő erő feszül meg benne, az összenyomódó rúgó energiájával, hogy most mindjárt tennie kellene valamit, valamit, valamit. Lírai zene ez, és okos zene, precíz és tiszta zene egyben. Látni lehet ezt a zenét, és ettől izmaiban hajnali frissesség árad szét, és erős benne a hit, mint valami férfias megfeszülés, hogy a harminchárom év egyáltalán nem a lefelé bukás, a lehullás fordulópontja, hanem még meg kellene próbálni, és...

Mire egészen felforr, vége.

– Nem lehetne, Gida bátyám, még egyszer meghallgatni? Egyáltalán ki csinálta ezt? Olyan ismeretlen, szokatlan és izgalmas zene, ez engem szerfelett...

Ispánki Gida éppen a kávét töltögeti a kávéscsészékbe. Csak állával mutat vagy háromszor Komlósira.

– Ez a vészmadár. No, nem hiszed? Ez, ez írta. Igyátok csak ki. Majd utána megint lepörgetjük.

A kávé csakugyan erős, sok is, leégeti a szőrt az ember nyelvéről; lassú kortyokban lehet nyelni. Ispánki azonban egyszerre, sietve felhajtja. És már beszél, kényelmesen elterülve trónszerű foteljében.

– Tudjátok, úgy képzeltem, hogy ezeknek a srácoknak ti lennétek a szülei, tanítói, haverjai, mindenük. Ti, ti ketten. Előbb csak ti ketten, aztán . . . áá, mar lenne hat is, tíz is. De már álmos vagyok, gyerekek, olyan álmos, hogy . . .ááá . . .

Akkora ásítás, hogy cseppet sem illik egy ilyen Gedeonhoz, egy ilyen Vittorio de Sica igazgatóhoz, és mire összevigyorognak, már a feje is előre billen Ispánkinak. Alszik. Mit tegyenek? Felállnak, lábujjhegyeznek kifelé. Az ajtóban szinte összekoccan a fejük. Ekkor villan össze első cinkos mosolyuk. És összebeszélés nélkül, egy ütemre fordulnak vissza a magnóhoz. Elölről akarják kezdeni az egészet.

PAPP LAJOS

Nagyapa temetése

Oly egyszerűen
szinte kényelmesen feküdt
mint aki ebéd után
kicsit ledől és
elszenderedik

Csodálkoztam
hogy szemöldökét sem vonta föl
nem dörmögött
amikor fölé borították
hogy aztán rászegezzék
a deszkafödelet

Hogy kiabált mindig
amikor becsuktuk
magunk mögött az ajtót

S az az árok
befogadta a hosszú
és néma faládát

És eszembe jutott
milyen rossz is lesz szegénynek
hogy nem húzhatja föl a lábát
nyögdécselve mint máskor
ha viszketni kezd
térdénél a heg
időváltozáskor

Légiposta

Felült a
turista
Elszáll
Néha hírt ad

Egy nap
Négy nap
Színes
papírlap

Ez van meg pár pillázó
emlék

Ó nagy hegyek – Hargita Görgény Fogaras Csík és Retyezát
ó tengerszemek ó erdők-tavak s fenyő-koszorúzta csillagutak
ó gyönyörűség hogy a szem könnybe lábad és hogy a gondolatok
szárnyai csak összecsukódnak egyszerre mint két szirt között
a tarajossá vált patakok alázuhogó partjai!
S már csak a csobogás van és ámulat és örökös zengés
Orgonaszó a végtelen ég ezüst-sugaras sípjain
imádságok fehér havának érintetlen csendje
bogarak gyíkok madarak mókusok egyszerű csendje
pásztorkunyhók és erdészházak fenyőillata
füvek és virágok legtisztább áhitata a kövek alján
S ott alant egy út vagy folyó fehérlő kanyarulatai
vonatok elmozgó füstcsóvája fadoboz-gyárak kémény-gyufaszála
ott lenn a zajok sokfélesége míg itt az egynemű
szelid és határtalan természetesség hömpölygő harmóniája
Ó Torda világba nyíló sziklakapuja csak te tudod
mily gyámoltalan az a kisház előtted s hogy elsöpörhetné
egyetlen meg nem fékezett sóhajtásod egyetlen átlökődő
szikla-morzsád ha aláhullna félelmetesen dübörögve
Barkaszentelő vasárnap s te hűvös szél te tavasz-lehellete
ó ti faragott kapu-kopjafák élet és halál faragott küszöbei
Házsongárd méltóságos hegyén ó csöndesség te emlék-temető
Hallani hát az Olt és a Duna összehangzó mormolását?
Ó vándorok ti nem tudni honnan indult deszkás szekéren
született gyermekek s már a tengerig is eltévedezők

Ez van
meg pár
pillázó
emlék

Amin
mélázhat
a tegnapi
vendég

Kívül jajdulón-messzi
idegenség

KALÁSZ MÁRTON

Kis dalok

LASSAN NINCS MÁS, csak kötelesség.
E szűk körön
topoghatsz akár: dermedt madár,
s hiheted, jobb volna lármázni fönn.
Leszel elég vén egyszer, hogy belásd,
miben a valódi öröm.
Váltod már képzeleted munkáról, derűről –
elér az idő, jön.

●

ILLATOD, MÉHEID, puszpángaid
dombon, temető.
Sarjúszénád, mely boglyásan augusztus
mellére fő.
Apák s anyák sírja – ahova félénken
új hasat vitt fel a nő.
Fiúk felhőtlen gyásza: már enyém is.
Hálóként két forrást merítő.

●

NEMCSAK AZ IFJÚSÁGNAK, a meséknek
szintúgy fölleges? –
A város nimfái járhatnak fehérben.
Senki se ad, senki se vesz,
ahol mi egyszer nem vagyunk jelen...
Szemen a hiúság kiles –
ám a mosoly, a kelő bölcs tojása
rácsillog: nem érdemes!

●

MA MÁR DIVAT: félelmeinket
titkon tartani.
Nyüzsgő alkony-képzete a világnak –
pírban Ezékiel jóslatai.
A négyarcúvá megcsiszolt teremtmény
vakhitét nem ordítja ki.
Félrévülten várja, szinte pedánsan –
omoljatok, vágóhíd falai.

●

KIKÖLT-E a remény
mosolyt: úgy megszűkül
néha! Egy felnőtt s két csimasz kölyök
arca gyűl fészekül.
Nagyobb hullámzás nem gyötri a fát –
akár a peremen elül.
Illessünk szárnyat; csöpp sárga csőrt –
nagy a csönd viselhetetlenül.

SZÉPRÉTI LILLA

Nagyvizit

Arra ébredt fel reggel hatkor Giza, hogy kicsapódik valahol egy ajtó, végigrohannak a folyosón, dagad az izgalom, mintha valamelyik kórteremben feirobbant volna a kályha, s menteni kellene a sebesülteket. Kilincsszaggató erélyyel berontott Ella, a takarítónő, akinek ikrei vannak, felgyújtotta a nagylámpát, s a vizesvödröt bevágta a sarokba. A kefeseprű hanyattesett a kövezeten, idegtépő hangot hallatott, Giza a harmadik ágyban fájdalmas fintort vágott, a takarítónő pedig, aki szerette válogatott zajokkal éreztetni a jelenlétét, huzigálni kezdte a vödröt a mosdókagyló felé. Gizának nagyot nyilallt a hátgerince, mint amikor oda injekciózzák, a fájdalom lassan felkúszott a kisagyába, megrándult, s egyszerre ki tudott ugrani az ágyból. Eszébe jutott, hogy ma péntek, a nagyvizit napja, a női illemhely felé osont, de ott már sor állt, ekkor berontott a fürdőszobába, de most nem lehetett tisztálkodni a szépítkező nővérek miatt.

Mire visszatért a kórterembe, Erzsike éppen ágyneműt cserélt, az asszonyok, a frissen műtöttek, a rácsba fogózva kókadoztak, tántorogva buktak a vitorlavászonfeszességűre húzott lepedőre. A takarók végét betűrdösték, még szabadott mozogni egy keveset, míg Ella verejtékszagot árasztva feltörölte a linóleumot, felhágott az ablakpárkányra, lélegzetelállító mutatvánnyal vakart le a külső üvegről három légypiszkot. Éles robaj hallatszott, kiejtette a kezéből a törlőrongyot, egyensúlyát veszítve rázuhant az ablak melletti ágyra. Szerencsére Giza még nem feküdt benne, s ezek után nem is volt semmi gusztusa hozzá. Ebből a folyosóra kihallatszó vita kerekedett. Berontott Judit, a vöröshajú asszisztensnő, már szépen ki volt a szeme készítve, összecsapta a kezét:

– Még mindig vannak ilyen-olyanok, akik nem feküdtek ágyba! A Professzso-or! Mindjárt megérkezik! Már telefonált az autóért. Egy kettő! Nincs ennek az ágyneműnek semmi baja. Az elkoszolt párnát a visszájára lehet fordítani!

Szépen el kellett rendezni a hajat a huzaton, aztán mozdulatlanul feküdni, hónaljig felhúzott pokróccal, a kék takarókon összekulcsolt kezekből éppen csak a feszület hiányzott. Elszedték a papucsokat, a rokonoktól kapott virágcsokrot, a vizespoharat, a pongyolát begyömöszölték a matrac alá. MOST MINDEN KÉSZEN

ÁLLT A PROFESSZOR JOTTÉRE VÁRVA, leghelyesebb lett volna megállítani a pergő filmet, mert a betegek minden moccanása csak rontotta a rendet. Elíz nővér tutva érkezett a lázmérőkkel, hajában még bent fénylettek a csavarók, ki mondta, hogy nem elég fél perc a számtáblán felkuszni akaró higanynak? És a csavarók összekeveredtek a lázmérőkkel, akárcsak a kórlapokon a számok; Elízke röpült, hogy a többi kórteremben is teljesítse kötelességét.

Jött Dr. Fazoli Sándor osztályosorvos, nyomában a vörös Judittal, kezét paposan összekulcsolva szemlélődött, tekintete az elheverő holmikat kereste, hálistennek nem volt; felágaskodott, mutatóujját végighúzta az ajtórámán. Poros lett az ujjabegye, az istenit neki hol van Ella, s egy dóglött pókot is bent felejtett az ágy alatt. Most órájára pillantott, s ebből a mozdulatból, meg a másikból, tudniillik ahogyan megvakarta lassan vörösödő fülét, látni lehetett, hogy izgul, akárcsak a diák szigorlat előtt, mert bármennyire is biztos a dolgában, ha egyszer nem költ jól a professzor lencséje, beleköthet egy nem szabatosan fogalmazott mondatába, kigúnyolhatja egy jelzőért, egyetlen szemvillanással agyoncsaphatja tekintélyét beteg s diák előtt!

Giza, a főtéri fodrászüzlet ruhatárosnője (az utóbbi években kávét is felszolgált a búra alatt száradó hölgyeknek, ezért mindenki Kávés Gizának hívta), Giza, aki ebben a késő-reggeli órában évtizedek óta már másodszor szokott enni – csak éppen felszegte a fejét, nehogy összeomoljon a ráépített ágynemű; – udvariasan, de kellő határozottsággal megkérdezte:

– O, kedves Fazoltán doktor úr, mi ma már egyáltalán nem ehetünk?

Doktor Fazoli Sándor tekintetét nehezen szaggatta le a negyedik betegről, szegény rákos Sárát két napja sincs, hogy daganataitól megtisztították, s most alig hallhatóan hörgött, az orvos pedig éppen mozgó ajakkal fogalmazta a diagnózist, méltatlankodva fordult oda Gizához:

– En-ni?! Nagyvizit e-lőtt?!

– Lyukad ki a belem, igazán, na!

– Gondoljon a biafrai éhezőkre.

– Gondoltam. És most már kapok?

Vörös Judit felvihogott, odahajolt az osztályosorvoshoz, s a fülébe súgta: kretén. Fazoli doktor szórakozottan bólintott.

– Jöjjön – unszolta az asszisztensnő, s kacér pillantással karon ragadta a férfit – kapca lett az inggallérja a nagykabát alatt. Tudja, hogy a professzor az effélére milyen kényes.

– Mindenki veszteg várakozik, megértettük? – intett felgyorsult lélegzettel az osztályosorvos, s hátrafelé lépkedve eltávozott.

Giza megbántódva figyelte az ajtórésen át, mint szaladgálnak a nővérek frissen vasalt köpenyükkel, mint rúzsozzák ajkukat, nyálaznak kérdőjelet a homlokukra. – A PROFESSZOR – hallotta olykor áhítatosan elsuttogni vagy kifulladva motyogni, és sehol sem hallatszott az edény édes csörömpölése.

Giza remegve felült.

Az azúrkék linóleum csillogott a délelőtti napban, mint valami hűvös és végtelenül nyugodt tó valahol fönt északon, azon öt ágy, öt evezőjét vesztett csónak koporsókat visz valahová a még nem egészen halottakkal, akikben minden kialudt már, az engedelmesség ösztönét kivéve, kezüket a kék takarón összekulcsolva feküsznek; az Első köpni szeretne a mosdókagylóba, a Második vizet kérne,

a Harmadik egy csöpp citromlevet szívna vagy tejeskávét inna, istenem tejeskávé! A Negyedik, Sára, akit két nappal ezelőtt kitakarítottak, hagyatkozni szeretne, mert érzi, talán még a nagyvizit előtt elalszik csöndben, de ezt senki nem veszi észre; és besereglik majd ötven medikus, felszippantják azt a maradék levegőt is; a fehérköpenyes gyülekezet akárcsak egy gyászszertartásról készült film negatívja, mindenki a PAP-PROFESSZORON függ, az meg beszél, szavai úgy peregnek, mint a koporsófedélre hulló kavicsok. Szegény Sára hosszú sóhajjal zárja le a szemét, olyan szépen, szabályosan fekszik a ránctalan párnán, mellén összekulcsolt kezekkel, vele biztosan nem lesz baj a Professzor érkezéséig, ő nem tud már gyűrni, szemetelni . . .

Giza megfontoltan talpraeresztkedett, kirángatta a matrac alól a kincstári pongyolát, letérdelt az éjjeliszekrény elé, s elkezdett rámolni. Sokáig tartott, míg az utcai pulóver, zokni, virágcsokor s a törölköző tömény gombolyagjában megtalálta a veknimaradékot, s a szappantartóban az öt napos szalámit. Azonnal rávetette magát, szinte rágatlanul falta. Utána összedörzsölte zsíros kezét, a a vízcsaphoz tántorgott, de amint mohón kortyolt, tekintete véletlenül arra a helyre tévedt, ahol az imént habzsolt. Szőke veknimorzsával volt az út teleszórva, s abban, mint egy döglött giliszta elnyúlva kunkorodott a szalámihéj. Csak éppen megmosolyogta, aztán az ajtóhoz csoszogott, már hallotta is a földszintről fölmorajló ismerős zajokat, a Professzor lekezelő hangját, s az orvosokét. Két kézzel püffedt hasához kapott, mert úgy érezte, menten kiszakad, s futva elindult a női illemhelyre. Valahonnan előugrott Ella, a takarítónő, megpróbálta útját állni, de Giza lehúnyt szemmel törtetett előre, mint az alvajáró, a takarítónő pedig kétségbeesetten mutogatta neki a tükörsima linóleumra ejtett lábnyomait. Giza bölcsen mosolygott, s ment. Ella nem tehetett mást, négykézláb mászott utána a ronggyal.

A kórterem ajtaja nyitva volt, hogy a Professzor majd annyi időt se veszítsen, amennyibe egy ajtó kinyitása kerül. Félénken lesett ki rajta az asszisztensnő, vagy az osztályosorvos, Giza hallotta, hogy félve suttogják:

– Jön.

A betegek rémült irigységgel követték tekintetükkel Kávés Gizát, kezüket vízhólyagukon tartották, türelmetlenül izegtek–mozogtak a takaró kékjében, mint a halak az akváriumban.

Még néhány lépés – nézte ködös szemekkel Giza a frissen lemosott ajtót – és akkor odaérkezem.

Ella, az ikrek anyja lihegve csiszitelt, s az ajtó előtt félelemtől kifulladva várta Gizát.

Az asszony odabent kitárta a keskeny ablakot, mélyet szippantott a friss levegőből, már nem is érezte, hogy sürgős lenne odaülnie a kagylóra; megbékélve nézegette a túlsó járdán sietö embereket. – Talán ezt a láthatatlan rácsot mégis csak sikerül majd szétfeszítenie, levetheti a rabruhát, azt a borzalmas, bolyhos bordóvöröset, amely megkülönbözteti őt a boldog lentlévőktől. És akkor. . . akkor. . . igen, hallotta hogy Ella türelmetlenül, megint kopogott.

Összerezzent, a hasához nyúlt, ismét tudva tudta, hogy méhében az ezerkarú szörny őt előbb–utóbb a másvilágra küldi. De még nem érkezett el az ideje, mint a daganatoktól kitakarított Sáránál, neki még meg kell élnie néhány nagyvizitet. A legrosszabbon túljutott, egy héttel ezelőtt az egyik orvostanhallgatónő az ő be-

tegségéből felelt a Professzornak a nagyviziten, nagyon folyékonyan fogott bele, mintha csak a saját bajára panaszkodna, egyszercsak vérvörösen elhallgatott. Kínlódva Gizára pillantott – inkább megbukom, kedves Kávés néni! – ő felült, szeme a diáklányon, a Professzor, a púderezettarcú, havastermetű, fehér kezével leereszkedően a lány állához nyúlt, a vállát is megpaskolta, így bátorította, de a diáklány még akkor sem volt hajlandó, mert tudta, hogy Kávés Giza mindig lehallgatja a vendégek beszélgetését a fodrászüzletben, ismeri a latin kifejezéseket is, a lánya is doktor lesz az idén. Leszegett fejjel állott az ágy végében, de ez a némaság beszédesebb volt a legszabatosabban elmondott diagnózisnál.

Majd a szobámban – harsogta a Professzor fennen, hogy mind az ötven diák tanúja legyen mély emberségének, azok is, akik helyszűke miatt kívülrekedtek az ajtón, – ha úgy érzi, kedves, hogy ezáltal a beteget megijeszti.

.... Azelőtt valahogy jobban bírta a terrort a nagyviziten, mert azt képzelte, a Professzor úgy fog ágya elé jönni, mint Jézus Krisztus: „Kelj fel lányom, és járj" – szól hozzá több tucat szemtanú előtt; azok pedig áhítattal sütkéreznek tudásának perzselő fényében, s ő érzi, hinnie kell, mert a Professzor csodatévő ereje csak az ő hitével párosulva lehetséges. De íme, csak egy színes szobor a Professzor a klinika számtalan oltárának egyikén, mutatós mű, szerencsés mester faragása, ezért is került főhelyre, de imádkozni hozzá?!...

Giza, a keskeny ablakban, keserűen elmosolyodott, mint aki ismét elveszítette életének egyik drága ereklyéjét, de ezen valahogyan már túl van.

Most megint kopogott Ella, s cipője orrával rugdosta az ajtót.

„Hát még ha meglátja az aranykaviccsal beszórt utat – gondolta Giza részeg élénkséggel. – Én ugyan senkinek nem akarok rosszat. Mit is akarok voltaképpen? – tűnődött, miközben lassú mozdulattal behajtotta az ablakszárnyat – mit is akarhatok én, akinek méhében időzített bomba rejtőzik?...

Hátralökte a vécéajtót, s a kéken sápítozó Ellát egyetlen rövid pillantásra sem méltatva elindult a zöld, fényes és hazug sávon, vissza a kórterembe. Lábában nem sok erő maradt, ajkát összepréselve lépkedett, s a folyosókanyarban találkozott a professzori testőrséggel, ketten azonnal eléje ugrottak, hogy láthatatlanná tegyék, az egyik Fazoli Sándor volt, csuklóját ragadta meg Gizának, s durván belerecsegte a fülébe:

– Ezért még számolunk.

Giza nem bírta elviselni, ha megmarkolják a csuklóját, ezt a szerencsétlen, korán elhalálozott urán kívül nem is merte vele megtenni senki. Lefejtette a rátapadó, izmos ujjakat, ahogy a majorság lábát szaggatja le a törzsről, s azt morogta: – Hagyja csak, Fa doktor, a rák nem szívta el még minden erőm.

A négy szobatársnő moccanástalanul feküdt, csak a szemükben látszott némi megszeppentség, amikor Giza a Professzor orra előtt a kórterembe lépett.

– Segítse valaki ágyba Gizikét – mondotta a klinika atyja, és úgy is történt Giza föntről a bepiszkított ösvényre lesett, és látnia kellett, hogy egy porszem sincs rajta.

Ez elkedvetlenítette egy kissé.

HANN FERENC

Legjobb perceimben

Mindig volt erőm megtagadni az éjjelt, az álarcban tett tetteket.
Volt bennem makacsság, a tanult tanokat befogadni sohasem ment könnyen, a mérce sokszor acsargott.
Nem adtam meg magam a pillanat előtt, a véges idő síkjai szétteregették termeimen az eljövendőt.
Nem osztottam szét magam.
Ha százfelé akartak törni, mint csodavacsorán a kenyeret, bizony tiltakoztam legjobb perceimben.
Kár, hogy e percek szerényen fuldokolnak az éveimmel telt tengermély kráter fenekén.

Szeretőm egyszerű

nem beszédes
a szerelemben lesz csak fényes
mikor melle holdraforgó
ma született szelíd holló

nem vadmadár
vérreéhes

áfonyásdomb
virágékes

fényes fényes fényességes

TÓTH ELEMÉR

Lámpáink

Lámpáink
cikkanó
suhintásokból nőtt
éjikék.
Ha jön az este
égi-kék

fényszirmaikat
kibontják.
Hajnalkákból és estikékből
bármikor szedhetünk
egy csokorra valót.
De mennyivel másabbak
ezek a virágok.
Fényhóvirágok.
Szélfútta
hírnökök,
jelzik, hogy jön
a tavasz.
Mert fut az idő.
Meg-megcsikordulnak az utcák
lépteink alatt.
A nappalok és az éjszakák
percenként váltogatják egymást,
s már rég zümmögnek
az atomreaktorok.
Azokat is
éppen úgy megszoktuk,
mint ezeket a virágokat.
Közben
arra az
időre gondolunk,
amelyben majd
az értelem,
a szépség
és fogalmaink
mai
belső
virágai is
mind kinyílnak,
mint a külső világ
e ragyogó
modern
suhintásai.
Éjikék.
A nesztelen
béke
fényhóvirágai
ezek a
lámpák.

BECSEY TÓTH GYÖRGY

Fogy a hold

Őzszemű szép szeretőm
fogy a hold
ne takard be a melled
    pőre az árny – csavarog
    kő-zene – szárny s avarok
    pirosak
türelem-párák
    a zöld tea mellett

Fésüli part a folyót
csuda-víz
fut a fény – tüze szédül
    térdeimen pihe-csönd
    mégse pihen – ide csöng
    csobogón
derekadra fut
    a hold tüzes ékül

Őzszemű szép szeretőm
szilaj éj
mese-hold ez a jel lett
    égnek az égövi fák
    tested a fény szövi át
    fogy a hold
szeretőm csak most
    ne takard be a melled

GULYÁS MIHÁLY

Asszony feketében

(Regény)

Nagy János ült az ágy szélén. Vakarózott, közben ruháját kereste tekintetével. Nem kellett keresnie, mindig ugyanoda tette, huszonhat esztendeje mindig ugyanoda teszi, az asztalra, abban a sorrendben, ahogy vetkezni szokott: kabát, mellény, nadrág, ing.

– Mondtál valamit? – kérdezte, mert úgy rémlett, motyogott valamit az asszony, és hátha fontos közlendője támadt, amire szüksége lehet azon a napon, ami most kezdődik.

– Maholnap nagyapa leszel.

Erre a megjegyzésre semmi szüksége nem volt Nagy Jánosnak, tehát elengedte a füle mellett. Felállt. Háta mögé kulcsolta kezét és csontos bütykét neki nyomogatta elgémberedett gerincének, majd jobbra-balra hajlongott törzsével, jóleső nyögésekkel kísérve mozdulatait.

Öltözködéshez látott. Ing, nadrág, mellény, kabát. Kikukucskált az ablakon, a hegyet figyelte. Jó idő lesz, gondolta. A hegy tisztán, kivehetően látszott.

Megállt az ágynál.

– Megyek – mondta.

Erzsi kinyitotta a szemét

– Jó – mondta. Ásított.

Nagy János megnézte felesége arcát. Kivette magából a tüskét és beleszúrta Erzsi szívébe:

– Te máris nagyanyó vagy.

Jókedvűen karikázott ki a kapun.

Erzsi felkelt. Magára húzta ruháját. Tétován végigsimította, mintha a ráncokat hozná rendbe. Keze megállt a mellénél. Kereste, aztán alányúlt és emelt rajta. Így ment a tükörig. Pipiskedett, kellette magát a tükörnek. Hirtelen hagyta abba. Elengedte mellét. A ruha ellaposodott, mintha nem is lenne melle.

– Te máris nagyanyó vagy.

Állt a szoba közepén, bámult maga elé.

– Te máris nagyanyó vagy!

Harapd el a nyelved, kívánta. Aztán azt kívánta, bárcsak felfordulna a bicikli-vel, törne el a lába és sose jönne helyre. Rá lenne szorulva, megint ki lenne szolgáltatva. Egy rövid pillanatra fölötlött benne, hogy most illenék keresztet vetnie, hiszen ilyen rosszat nem kívánhat hites urának, de megint felmorajlott benne: Te máris . . .

Behunyta a szemét. A szavak visszhangzásai suhogtak.

Ő semmi rosszat nem akart azzal mondani. Tegnap itt járt a lányuk, azt jött megmondani, hogy terhes. Megmondta volna már tegnap, de Jancsi későn jött haza, ő már aludt. Hát azért mondta meg reggel, félálomban.

Harapd el a nyelved . . .

Erzsi, miközben a baromfit etette, emésztő gondolatokkal viaskodott. Már van egy hónapja, hogy nem nyúlt hozzá, pedig olyan, mint egy bika. Ki van hízva.

Biztos van valakije.

Erzsi belerúgott az egyik tyúkba, nem hagyott békét a csirkéknek.

– A guta üssön meg! – ripakodott rá.

Maga is megijedt a hangjától, éles, rikácsoló volt.

Elhatározta, ha hazajön az ura reggelizni, előveszi.

Nyolc óra felé be is állított, lármásan, és mivel nyitotta rá az ajtót!

– Jóreggelt, nagyanyó!

Erzsinek ugyancsak fognia kellett magát, hogy a fejéhez ne vágjon valamit. Nagyanyó az a . . .

Dúlt-fúlt, csapkodott, János azonban hiába faggatta, mi ütött bele, nem szólt.

Erzsi nem merte beváltani elhatározását, félt, hogy ha kimondja, vége mindennek, beigazolódik. Jánosnak megnőtt a szarva, mióta téeszben van, foghegyről beszél vele, s azt is könnyedén a szeme közé vágná, kivel van jóban.

Csak nem Annussal?!

Erzsi elhatározta, figyelni fogja őket.

Annussal kezdte. Összeakadtak, még azon a délelőttön összeakadtak a boltban. Annus, ahelyett, hogy köszönt volna, azt kérdezte:

– Hogy vagy, Erzsi?

– Ahogy az uram hagyott – öntötte el az epe Erzsit.

– Akkor jól lehetsz – vágott vissza azonnyomban Annus.

A várakozó asszonyok felnevettek. Erzsi is nevetni próbált, nehogy észrevegyenek rajta valamit. Aztán belemerült a nézelődésbe, a pultra rakott árut fogdosta rebbenő, hirtelenkedő kézzel. Elterelődött róla a figyelem. Tekintetével megkereste Annust, és sírni lett volna kedve.

Annus szép volt.

●

Dörömböltek az ajtón. Harsányi Gyula téeszelnök, akinek erőnek erejével akasztották nyakába a nyűgös hivatalt, felkattintotta az éjjeli lámpát és a lustán ketyegő vekkerre meredt. Fél egy. Tekintete végiglobbant a pizsamáján, és mezítláb trappolt az ajtóhoz, közben a kínok kínját szenvedte meg, uramisten mi történhetett, csak nem gyúlt ki valamelyik ól?!

Egy asszony állt az ajtóban.

– Mi a baj, Nagyné?!

– Jöjjön, gyorsan jöjjön! Az uram . . .

Erzsi nem bírta tovább, sírva fakadt.

– Mi van az urával?! – kiáltotta az elnök – Beszéljen már, az ég szerelmére!

– Öltözzön! – jött meg az asszony hangja – Azonnal öltözzön. Jöjjön velem.

– Ha nem mondja meg végre, mi van az urával, nem öltözöm.

– A piszok! A nyomorult! A senkiházi!

Az elnök levegőbe csapta a kezét.

– Az isten áldja már meg, nyögje ki végre, micsinált az ura?!

– Csal . . . megcsal . . . Jöjjön, nézze meg maga is, oszt vigye a közgyűlés elé, és vágják ki, hogy a lába se érje a földet. A bitang! A kódisfajzat! Jöjjön! Öltözzön már, még mindig nem öltözik?!

– Hálaistennek! – roggyant le a férfi az ágyra megnyugodva – Már azt hittem, valami baja történt.

– Hát ez magának semmi, ez nem baj?! – Erzsi fezokogott.

– Ilyesmiért éjnek évadján felverni az embert – Harsányi dühösen csavargatta a fejét – Még hogy én menjek. Oda! A gyertyát tartani? Hát még mit nem.

– Akkor verje meg magát is a mindenható isten! – sikította Erzsi eszelősen, és bevágta az ajtót, elfutott.

Legalább megkérdeztem volna, kivel szeretkezik, gondolta unottan. Kulcsra zárta az ajtót, visszafeküdt és aludt tovább.

●

A tanácselnök gondterhelten ült asztalánál, amikor Harsányi rányitotta az ajtót.

– Szevasz!

– Szervusz – köszönt vissza kényszeredetten a tanácselnök.

– Lóg az orrod, Imre bátyám? – kérdezte Harsányi, lehuppanva a nyikorgó díványra. Kövérkés arcán a mindennapos, megszokott derűvel vizsgálta az idős férfit. – Olyan képet vágsz – mondta kötekedő éllel – mint aki a világot hordja vállain.

– Jó neked – sóhajtotta Kicsi Imre, – se kicsi, se nagy élsz mint Maci Hevesen.

– Cseréljünk – rántott a vállán Harsányi.

– Könnyű ezt mondani – zsörtölődött a tanácselnök – azt a huszonöt évet is vállalnád, amennyivel több vagyok nálad?

– Majd ha bolond lennék – nevette el magát Harsányi – Semmi kedvem megjárni a frontot, a hadifogságról nem is szólva. Mondd, Imre bátyám, milyen volt az a csanálleves?

– Hagyj engem békén a csalánlevessel! – kezdett méregbe jönni Kicsi Imre.

– Az idő tette ezt veled – jegyezte meg a fiatalember – neked elvette, nekem meghozta a kedvem. Mióta nem a mezőgazdaságból élsz, olyan vagy, mint a városiak. Ha esik, beborul a kedve.

Tojok a fejedre, gondolta Kicsi Imre, és sokért nem adta volna, ha magára hagyja.

Nyílt az ajtó, kopogtatás nélkül.

– Be szabad jönni? – kérdezte a jövevény, lompos, mezitlábas asszony, miközben már a tanácselnök asztala előtt állt.

– Mi jót hoztál, Zsuzsi?

– Hoztam?! – az asszony kuncogott – Maga is megéri a pénzét! Hát mit tudnék én ide hozni, legfeljebb magamat.

– Azzal én sokra megyek, mondhatom – élcelődött a tanácselnök.

– Mond valamit – nyelvelt az asszony, nevetésre készülődve – maga már nem sok kárt tudna bennem tenni. Igaz, ugrómókus úr?

– Hát azt én honnan tudjam? – próbált egyhúron pendülni a csélcsap hangulattal Harsányi – Talán kérdezze meg a feleségét.

– Térj a tárgyra, Zsuzsi! – akasztotta meg Kicsi Imre a gyanús társalgást; joggal tartott tőle, hogy csak ő húzhatja a rövidebbet.

A tanácselnök aláírt valamit, pecsétet is ütött a papírra. Amikor becsukódott az asszony mögött az ajtó, kissé felszabadultan jegyezte meg:

– Pocsék szája van. Ez valamikor – intett az ajtó felé – jó firma volt, a suhancok nála próbálgatták a szerszámukat. Úgy jártak rá, mint a jó kútra. Mindig tele volt a háza legénnyel, pedig talán már harmincéves is elmúlt.

– Falusi házibuli – mosolygott a téeszelnök – A tiszta, szent falu, plusz házibuli! Jó, nem?

– Minden faluban megakadt az ilyen – dünnyögte Kicsi Imre.

– Tudod– szólt tünődve Harsányi – miközben ez az asszony itt veled haverkodott, az jutott eszembe, hogy nagy a demokrácia, talán kicsit több is a kelleténél. Nem gondolod, Imre bátyám? No, ne érts félre – sietett magyarázkodni – a demokráciát én tisztelem, becsülöm, de azért mégis. Ami sok, az sok. Hát honnan veszi a bátorságot ez az ázott veréb, hogy – például engem – csak úgy uk-mukfuk leugrómókusozzon, mi? Meg ahogy veled beszélt. Hát tessék ezeknek parancsolni. Kiröhögik az embert, bizonyisten kiröhögik. – Harsányi belelendült mondókájába – Tegnap is... Kerékpározok végig a falun, látom, hogy a kocsma előtt ott áll négy szekér. A falhoz lököm a bicajt, bemegyek. A négy fogatos ott terpeszkedik a pultnál, nagyban isszák a sört. Elöntött a méreg. Rájuk szólok. De a szentségit magukban, hát azt hiszik, így is jó lesz?! A lovak kinek az abrakját falják, mi?! Hát azért nyomjuk mi beléjük a takarmányt, hogy a kocsma előtt ácsorogjanak?! Mit gondolsz, mit válaszoltak? Az a nagypofájú Csépes rámmereszti azt a vadölő szemét, és odaszól a kocsmárosnak: Jancsikám, még egy kört! Rávágok tekintetemmel a kocsmárosra. Az habozni látszik egy pillanatig, hol rám, hol az emberekre les, és mintha én ott se lennék, kitölti a négy korsó sört. Hát tessék, ez valóságos tekintélygyilkosság. A Büntető törvénykönyvbe ennek is helyet kellene szorítani.

Kicsi Imre felderült, határozottan jólesett neki, hogy azok a derék magyar emberek úgy kiosztották Harsányit. Küzködve a nevetéssel, ezt mondta, nem kis megrőkönyödésre:

– Csak azt kaptad, amit megérdemeltél.

Harsányi értetlenül hápogott, csapkodva karjával, ami csak fokozta Kicsi Imre jókedvét. Felötlött benne, mit mondanak a parasztok Hrsányira. „Aranyásó". Hogy honnan vették, a csuda se tudja, de hogy fején találták a szöget, az biztos. Valóságos legendák keringenek Harsányi jövedelméről. Minden hónapban ezerötszáz forintot hoz neki a postás, a téesztől kétezer, meg a háztáji árpa, mindig árpában veszi ki a járandóságát, tizennégymázsás átlagból, mázsáját háromszázötvenével adja el a faluban. Felveti a pénz, még a bőre alatt is pénz van. És az egyik ivászaton elköpte, ha megszedi magát, „angolosan lelépek". Prémium, meg a többi, miközben ő érje be ezerhatszáz forinttal, ráadásul lehordja a parasztot, mintha valami ispán vagy mi az isten lenne.

Várta, térjen magához Harsányi, készülődött a harcra, bebizonyítandó, hogy a fogatosoknak volt igazuk. Az előtte volt elnökkel fog példálózni, aki ugyan nem végzett egyetemet meg az eszét is elitta, de azért értett az emberek nyelvén. Ugyanilyen, szakasztott ugyanilyen esetnek volt a szemtanúja. Akkor három fogatos támasztotta a pultot. Bejött az elnök, végigméri őket, és mondja: szóltam a kapásoknak, állatgondozóknak meg a többi fogatosnak, hogy ma szentheverdeinapját ünnepeljük jöjjenek ők is a kocsmába. A három koma elröstellte magát, megtörülte a száját és ment dolgára. Hát valahogy így, vagy még találóbban kellett volna szólnia ennek a Harsányinak is.

A téeszelnök legyintett.

– Nem vitatkozom veled, Imre bátyám. Legyen a tiéd a vastagabb vége. Hidd el, van annyi sütnivalóm, hogy tudjam: az én funkcióm maga a megtestesült ellentmondás. Munkaadó és munkavállaló vagyok egyszemélyben, azoknak kell parancsolnom, akik egyben munkaadóim is. Ha egy kicsit megemelem a hangom, mindjárt a fejemhez vágják: mit ugrál, azokon akar táncolni, akik megkeresik magának a kenyeret? De ők sem mentesek az ellentmondásoktól. Gondold csak meg, Imre bátyám, mire megy a tagoknál a játék? Minél több munkaegységet szerezni. Ahhoz persze nincs eszük ,hogy belássák: maguk alatt vágják a fát. Ha a munkaegység felhígul, csökken a részesedés, az egy munkaegység értéke. Ha rajtuk múlna, úgy megnövekedne a munkaráfordítás, hogy az egységre csak krajcárok jutnának. De hát ez már közgazdaságtan, amihez te annyit értesz – Harsányi hirtelen elhallgatott, megnézte Kicsi Imrét, s bár dac feszítette, nem fejezte be sértéssel monológját – szóval annyit értesz, mint én a te munkádhoz.

– No, béküljünk ki – nevette el magát Harsányi – Volt már ma valami a szádban? – kérdezte.

A tanácselnöknek nem volt nehéz észrevennie, hogy most speciel nem valami útszéli viccet akar elcsattantani az önérzetén. A fiatalember lapos pálinkás üveget húzott elő zsebéből.

– Húzd meg, Imre bátyám!

Meghúzta.

Harsányi szeme és az ablak közé emelte a visszanyújtott üveget, és mosolygásba csomagolt fintorral mondta:

– Jó huzatod van.

– Hát nem azt mondtad, hogy húzzam meg?!

Nevettek.

– Tudsz hallgatni? – kérdezte Harsányi titkolózón, az elnökre függesztve tekintetét.

– Hát már hogy kérdezhetsz ilyet?! – haragudott meg Kicsi Imre.

– De még az asszony előtt is?

– Ne bosszants már!

– Nem szeretném, ha „közkincsé" válna az eset – Harsányi hangja gúnyosan csengett.

És előadta az éjszakai históriát.

Kicsi Imre asztalra könyökölve hallgatta, s amikor végére ért Harsányi, megcsóválta a fejét.

– Nem hiszem.

– Mit nem hiszel?! – kapta fel a fejét a téeszelnök – Csak nem gondolod, hogy az ujjamból szoptam?!

– Nagy János nem olyan ember.

– Nem értelek, Imre bátyám – Harsányi arca elszürkült – Hát erőnek erejével meg akarsz engem hazudtolni?!

– Dehogy – szólt békítőlea Kicsi Imre – Az az asszony meghibbant.

– Ne viccelj már – csapkodott Harsányi – a mindenható istennel veretett meg, mert nem akarózott elmenni a nagy leleplezésre. Még azt is mondta, vi-

gyem közgyűlés elé, és rúgassam ki a férjét, hogy a lába se érje a földet. Micsoda egy nő! Ahelyett, hogy hallgatna róla, kikiabálja szégyenét. És ha láttad volna a szemét! Brrr. Ez képes kiherélni azt a pasast.

Kicsi Imre széttárta a karját.

– A kutya is jódolgában vesz meg. Vagy hét hónapja férjhez adták a lányukat, mint te is tudod. Megvan mindenük. És tessék. Nem, nem tudom elhinni Jancsiról. – Hirtelen Harsányira meredt. – És kivel van jóban?

– Látod, ezt elfelejtettem megkérdezni tőle.

Kicsi Imre, mielőtt találgatásokba bocsátkozott volna, a téeszelnököt vette szemügyre. Harminc éves, jóltáplált, kell neki a nő, és hátha éppen ilyen alattomos ürüggyel akarja megtudni, ki kapható egy kis olcsó szeretkezésre. Huncutok ezek a városiak. Harsányin azonban semmi rendellenességet nem tapasztalt, nyugodtan állta vizsgálódó tekintetét.

Valami oknál fogva, elsőnek azok a férfiak jutottak eszébe, akik ki szoktak rúgni a hámból. Kikhez is járnak? Nem asszonyokhoz, arról nem tud, hogy asszonyokkal próbálkoznának. Vénlányokhoz. Kicsi Imre az ujján számlálta a vénlányokat. Csakhamar mind a tíz ujja elfogyott, pedig még tartott volna a felsorolás, tehát az asztalon kopogta. Tizenegy, tizenkettő, tizenhárom. Igen, tizenhárom. No, vegyük talán sorra az özvegyeket is, már azokat, akik számításba jöhetnek. Tizenegy hadiözvegy. Az egyik vénebb, mint a másik, nem valók Nagy Jancsihoz. Várjunk csak! Egy, van egy, hátha ő lesz az . . .

Kicsi Imre fázósan megborzongott.

Egy kisírt szemű lány arca jött elő a homályból, huszonhat év messziségéből. Egy palánkkerítés udvartól való oldalán állt a lány és a deszkák hasítékán át ki az utcára figyelt. Az utcán lármás lakodalmas nép vonult, a cigánybanda veszettül húzta, a vendégek nagyokat rikkantottak. Az általános vigasságban különösen hatott a sírdogáló lány. Olykor, kínjában, csöpp, formás kezével rápüfölt a kerítésre, s minduntalan ugyanazokat a szavakat ismételte: „Ép eszem, el ne hagyj!" Szép volt a menyasszony, még szebb a vőlegény, délceg, magas alakjával kirítt a vendégseregből. Emelt fővel, büszkén lépegetett fiatal felesége mellett, aki játékosan dörgölőzött hozzá, karjába csimpaszkodott, úgy tűnt, nem is a maga lábán megy, férje viszi. A bámészkodók a vőlegény arcát figyelték, s különösen akkor figyelték, amikor a menet elhaladt azelőtt a ház előtt, melynek palánkkerítése volt. A vőlegénynek a szeme se rebbent, egy arcizma se rezdült. Lépései se lettek kurtábbak vagy szaporábbak. És a palánk mögött ott sírt a lány, könnybe lábadt szemmel kukucskált ki a vékonyka hasítékon. Ő mindent látott, őt nem látta senki, csak Kicsi Imre a szomszéd portáról, fejebúbjáig virágzó orgonabokorba rejtőzve nézte a menetet és a lányt. Csordulásig telt szánakozással, de nem mert szólni, félt, hogy megijed a lány, elugrik a palánktól, s miközben befelé szalad a házba, mindenki megláthatja, akkor meg talán oda az ép esze, a fájdalomtól és a szégyentől, hogy leselkedett. Megleste a szeretőjét, aki másnak kötötte be a fejét. Mert nem a szívére, hanem az eszére hallgatott.

Ki tudja, melyik a jobb, tűnődött el Kicsi Imre. Az ember olyan furcsa jószág. Ha a szívére hallgat, az esze berzenkedik, ha meg eszével vezetteti magát, a szíve nem nyughat, évek, talán évtizedek múlva is követeli a jussát, pereli az ész elhamarkodott ítéletét. Így lehet Nagy Jancsival is.

– No, mire jutottál? – sürgeti Harsányi.

– Semmire – válaszolta Kicsi Imre olyan egyértelműen, hogy az elnök nem kíváncsiskodott tovább. Kapta magát és elment.

Kicsi Imre rágyújtott, beállt az ablakba és nézte a megszürkült, esőverte tájat. Mosoly volt arcán, hogy ellenállt a közlékenység kényszerének, mely erőnek erejével rá akarta venni, hogy mondja el Harsányinak az egyetlen lehetséges feltevést. Ha Nagy János valakivel kikezd, az csak Annus lehet, egyedül Annus, senki más, mással ő nem adja össze magát, arra mérget merne venni, és arra is, hogy Annus se fekszik le mással, csak vele, Nagy Jánossal. Lett volna rá oka is, ideje is.

Kovács Anna se maradt pártában, férjhez ment egy magához való szegény legényhez, akit aztán kivittek a Don-kanyarba és ott is maradt. Annus nem ment **férjhez, felnevelte a lányát, aki egy miskolci gyáriszához ment feleségül. Történe**tünk idején, bár Annus még csak negyvenöt éves volt, két unokát mondhatott magáénak.

Kicsi Imre visszaemlékszik arra a ricsajra is, ami akkor tört ki, amikor ő, két idegenből jött téesz-szervezővel, kitette a lábát Nagyéktól. Este volt, hát megállt a dufart alatt és hallgatta Juhászné és Erzsi pörlekedését Jancsival. Áruld a magadét, azt a két négyszögölt, ne a miénket, ne az enyémet, szitkozódott Erzsi. Igen, amit apádtól kaptál, azt vidd a csoportba... Jancsi alig-alig szólt vissza, s amit mondott, higgadt, nyugodt válasz volt. Nincs mit tenni, az egész falu belépett, mi se maradhatunk ki, én nem megyek a partra gazdálkodni. Anyósa lekódisozta. Erre Jancsi kijelentette, hogy tud ő másképp is beszélni, egyszerűen itthagyja ezt a mocskos bandát, és éljenek, ahogy tudnak. Visszakéri a belépési papírt, és majd gazdálkodnak rajta ők ketten. Neki a kilenc is páros. Mehetsz, lármázott Juhászné, mehetsz ahhoz a kódusivadékhoz, a Kovács Annushoz, ahhoz való vagy te, nem gazdalányhoz. Nagy János hangosan felnevetett, aztán azt mondta, hogy bizony jobban járt volna Annussal, akkor megszabadul a kuláklistától, neki elég lett volna az a föld is, amit a földosztáskor kaptak a szegényemberek, és az egészen az övé lett volna. És, mert a felesége is begurult erre, neki is odavágta: a földedért vettelek el, most már nincs föld, mit szeressek rajtad. Meghalt a gyerek, oda a komaság...

Kicsi Imre ekkor behúnyta a szemét is ijedtében, mert Erzsi a konyha betonjához vágott valamit, ami talán először megjárta a Jancsi fejét is.

Hát igen, elment a föld, vége a szerelemnek is, gondolta Kicsi Imre. Annus, ez az Annus mindig közöttük volt, gondolta szomorkásan. Cifra egy élet lehetett, és csöppet se csodálkozott azon, hogy már Annus a maga testi valóságában is közéjük férkőzött, hiszen ezek a szamarak nem engedték, hogy Nagy Jancsinak egészen kimenjen a fejéből a régi szerelem.

●

– Szervusz, Annus!

– Jónapot, Imre bácsi! Nagy ujság, mindjárt felírom a kéménybe fekete krétával. Hát hogy talált ide, Imre bácsi?

– Szép vagy – tért ki az egyenes válasz elől a tanácselnök.

– Mint a harmadéves kóró – nevette el magát Annus.

– Most már igazán férjhez mehetnél, egyedül vagy.

– Ugyan, Imre bácsi, kinek kellenék én még, öreg vagyok, mint az országút.

– No, no. – fenyegette meg kedélyesen – az országutat ne emlegesd, azon sokan járnak.

– Csak nem kommendálni jött nekem valakit? – húzta össze a szemét Annus – Nem is tudtam, hogy a tanácselnökök már ilyennel is foglalkoznak.

– Tudod, hogy van, nekünk az a dolgunk, hogy ellássuk az állampolgárt minden földi jóval.

– Én már azt se tudom, milyen annak a jónak az íze.

– Nem vagy még öreg, megkóstolhatod. – jegyezte meg sietve, miközben fürkésző tekintetét az asszonyon jártatta. Annust nem nagyon viselte meg az élet. Úgy látszik, gondolta Kicsi Imre, az ura elvesztése nem okozott neki nagy bánatot. Arca telt volt és hamvasan piros. És a melle, talán rákapott a melltartóra, mint a mai lányok, olyan feszesen áll.

– Olyanokat mond nekem – pironkodott Annus – nem is tudom, miket gondoljak magáról, Imre bácsi.

– Nocsak – sütött ki a nevetés Kicsi Imre ábrázatán – talán még rólam hiszed el, hogy én akarnám neked tenni a szépet? Öreg vagyok én már ahhoz, Annus.

– Hát akkor kit akarsz? – Az asszony komolysága derűre változott – Legyen jó, legyen szép, legyen sok pénze, hogy ne kellessen mellette kapálni, a kocsmát elkerülje, üljön mindig a szoknyámon. – Annusból kipukkadt a nevetés.

– Szerettél te valamikor valakit – lendült támadásba Kicsi Imre, mert már únta a sok mellébeszélést, és nem szeretett volna üres kézzel továbbállni.

– Ne emlékeztessen az uramra – hült meg az asszony hangja – Elvette tőlem az isten.

– No, jó – torpantotta meg a tanácselnököt Annus keménysége és zárkózottsága. Érezte, elérkezett a beszélgetés arra pontjára, ahonnan csak visszafordulni lehet, kerek perec nem mondhatja meg, hová akar kilyukadni. Fölvette a hivatalos pózát, és sorolta – Ezt a házat pedig vagy becserepezteted, vagy elmégy belőle, és akkor a tulajdonos fogja becserepeztetni. Rontja a falukképet. Magad is tudod, mennyi turista megfordul erre. A múltkor is hogy fényképezték azok az idegenek, külországba is elviszik falunk szégyenét.

– Már pedig én ezt nem csrepeltetem be – makacsolta meg magát Annus – Akinek nem tetszik, ne nézzen rá. Nekem így is jó.

– De Annus, ne szamárkodj, még hitelt is kapsz rá, kamatmentes hitelt. Meg a kerítést is meg kell csinálni, már majdnem mindenütt van vaskerítés.

– Itt nem lesz!

– Jön a büntetés.

– Azt se fizetem ki.

– Levonatjuk a téeszirodán.

– Akkor nem megyek dolgozni

– És miből élsz meg?

– Nekem már nem sok kell.

– Látod, nem boldogulok veled, makacskodsz. Ha lenne embered, az mindent megcsinálna.

– De nem lesz emberem – toppantott Annus, kezdett kijönni a béketűrésből – Ha eddig kibírtam ember nélkül, ezután méginkább megleszek. Majd magamhoz veszem valamelyik unokámat.

– No, tőled se lettem okosabb – mondta Kicsi Imre bosszúsan. Túllépett a konyhaküszöbön, onnan visszafordult, hogy még egyszer szemügyre vegye az asszonyt.

– Mit néz rajtam annyira, talán kormos a képem? – huncutkodott Annus.

A tanácselnök legyintett.

– Az isten se ismeri ki magát veled. No, megyek.

Ment és gondolkozott. A feltevés bizonyossága ingoványosnak bizonyult, ez az asszony... Nem létezik, hogy jóban lennének, de hát akkor Erzsi, Harsányi!? Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél...

●

Erzsi egész nap nem találta a helyet, amit nem kellett volna azt elfelejtette, amit pedig szeretett volna kiverni a fejéből, nem tágított tőle. Pedig néha már voltak pillanatai, amikor józan gondolatai támadtak, s amikor az jutott eszébe, hogy „én is vensegemre bolondulok meg", úgy érezte, kivilágosodik körülte minden. Annyi mindent kellett volna csinalnia, hogy mindent fölöslegesnek érzett. Most micsináljon? Ha mosáshoz lát, elkésik az ebéddel, ha meg főzni kezd, a takarítás marad, pedig olyan ez a konyha, mint a szemétdomb. Legjobb tehát, ha nem tesz semmit – és fogta a számlit, a nagy diófa alá vitte, s maga alá húzott lábbal, tenyerébe ejtett fejjel ült az árnyékban. A lehető legrosszabbat tette Erzsi. Ha elfoglalja magát, rábízza tétovaságát céltudatos, immár maguktol is lendülő szerveire, talán megnyugszik, vagy legalábbis megcsöndesedik benne a vihar, melyet egy ostoba félreértés kavart fel lelkében.

Arra kárhoztatta magát, hogy a félelem sötét szomorúságán át tekintsen bele jövendőjébe. Mindig érezte, hogy magára maradhat, s a lehetőség elég volt ahhoz, hogy bizonyossággá érlelődjék. A keserű gyümölcs azóta kezdett el nőni, érlelődni élete fáján, hogy vagyanról félvállról kezdtek beszélni az emberek, nyúgösnek tartották a földet, s aki csak tehette, igyekezett szabadulni tőle. Erzsi tisztában volt vele, hogy Jancsit nem szerelmével láncolta magához, a földért vette el. Amikor fiatal volt, nem törődött vele. Jancsi jó hitvestársnak bizonyult, sosem éreztette vele, hogy csak a földjéért szereti. Először akkor ragadtatta magát csípős megjegyzésre, amikor kuláklistára rakták és egyre-másra kapta a büntetéseket. Okot mindig találtak. Vasárnap délben kieresztette a teheneket, az egyik lepiszkolta a járdát. Csak annyi idő telt el, amíg Jancsi bement az istállóba seprűért, villáért, s mire kiért, a rendőr beírta a noteszába. Ezer forint. Jancsi röhögött kínjában. No, mama, mondta anyósának, a kódis fizeti a szerelem árendáját. Megér nekem ennyit a maga lánya? Ami pénzt kifizettem már érte, úri dámát vehetnék rajta... Erzsi akkor igen-igen sírt. Jancsi meg is sajnálta, vigasztalta. Ver minket az isten, és még mi is segítünk neki. Nagy bolondok vagyunk. Erzsi, hogy mentse a menthetőt, azt mondta akkor Jancsinak. A bátyád ágrólszakadt szegény ember, mégis ütik, pedig van egy rakás gyereke. Ült is négy hónapot, mert nem vetett el idejében... Rájár a parasztra a rúd, akár kulák, akár szegény.

A perpatvarok lármája kavargott benne, s mindegyikből kivált egy-egy kőszilánk, Jancsi ama megjegyzései, melyek a földért vállalt házasságra vonatkoztak. Mindebből mi másra gondolhatott volna Erzsi, a féltékeny Erzsi, mint Jancsi kaphatóságára a csalásra. Jancsi megmaradt szépnek, erősnek, őt tönkretette a

rengeteg házimunka, a sok kapálás, a küszködés, és az örökös aggódás, hogy egyszer majd bekövetkezik, amitől annyira tartott, Jancsi felmondja a földért vállalt hűséget. Ő azért szerette Jancsit, ami még mindig nem múlt el róla, deli alakjáért, erős két karjáért.

Ült a fa sötét árnyékában, mintha egy tócsa közepében ülne, mely a könnyeiből támadt körülötte. Mert sírt Erzsi, szeméből kiapadhatatlan forrásként folydogált a könny. Már az arcát se csiklandozta, törületlenül hagyta, hogy a csöppek végigbukdácsoljanak megnervadt arcán, melyen már kezdtek feltünedezni az öregedés ráncai. Negyvenhét esztendős volt.

Múlt az idő. A déli harangszóra felütötte a fejét. Életének megszokott rendje követelőzött. Ilyenkor már meggyúrta a tésztát, a leves készen volt, s ki-kinézett, jön-e már Jancsi, akkor gyorsan a fővő vízbe szórta a tésztát, s mire belépett a konyhába, szedhette ki. Jancsi frissen szereti a tésztát. Most is elnézett Erzsi a kapu felé, faradtan és elgyötörten. Úgy érezte, Jancsi ma nem jön haza ebédre, sőt, vacsorára se jön, haza sose jön már.

Erzsi fennhangon felzokogott erre a gondolatra. Ép eszem, el ne hagyj, motyogta kétségbeesett hangon. Nem, azt ő nem éli túl, ha Jancsi magára hagyja. Mihez kezdene, úramisten, mihez is kezdene nélküle, Jancsi erős karjai nélkül, ölelései nélkül, amikor elszökik tőle múlt-jövő, csak jelenvalóság van, édes-mézes pillanat?! Teste kivirágzik, szíve kiszáll belőle és virágba borult teste fölött repdes százszorszép pillangóként. Oh, hát lehet ezt felejteni, le lehet erről mondani?! Ha Jancsi elmenne, olyan hirtelen szakadna rá az öregség kilátástalan magánya, nem tudna mit kezdeni életével, elemésztené magát.

Hirtelen eszébe jutott, jó ebéddel kellene hazavárni Jancsit, tyúkot vágna, megtöltené, kifőzné levesnek, utána meg egészben megsütné a sütőben, szép pirosra. Jaj, de szereti Jancsi az egészben megsütött tyúkot, annyira megjön a kedve, még bolondozni is képes, megfogja a kezét és csókolgatja és gügyög, akár egy gyerek. Elugrana a kocsmába, hozna egy korsó sört, leeresztené a kútba a vederben. Nézne egy nagyot, és megint megcsókolná a kezét. Bözsikém! te vagy a legszebb asszony a föld kerekségén . . .

Már egészen megnyugodtam, mondta hangosan, mintha valakivel társalogna. Bement, megnézte magát a tükörben. Egyszer össze fogom törni ezt a rohadt tükröt, öntötte el a méreg. Közepe táján hengerelésből származó hiba lehetett, mert amúgyis keskeny arcát durván-furcsán összerántotta, elvékonyította. Ilyenkor, ha úgy sikerült a kép, meg szokott szédülni, miként most is elvesztette egyensúlyát, hogy meg kellett fogóznia a komód szélében. Kicsit lepihenek, elfáradtam, gondolta, s ha pihentem, dolgomhoz látok.

Pillanatok alatt mély álomba merült.

Boldog álma volt. Kiszállt a dunna könnyű hullámaiból és lebegve úszott a falu fölött. Napfény zuhogott rá, szellő kapott gesztenyebarna hajába. Odalent Jancsi állt, egy marék szamóca volt a kezében, és integetett meg kiabált, gyere le, Erzsi, neked szedtem. Ő visszakiabált, gyere te ide, olyan jó itt, olyan jó szállni. Próbáld meg, hátha neked is sikerül. Jancsi szárnycsapásokat végzett karjával, de nem engedte a föld, erőnek erejével visszatartotta. Nem megy, Erzsi, nekem nem megy. Kacagva kiáltozott vissza Erzsi, neked azért nem sikerül, mert te rossz vagy, nem tudnak a rossz emberek repülni. Nem is igaz, lett keserű Jancsi hang-

ja, jó vagyok, szeretlek. Akkor próbáld meg megint, hátha fog menni. És Jancsi – csodák csodája! – lassan emelkedni kezdett, hófehér ingje lobogott rajta, amint belekapott a sebes, meleg szellő. Összeölelőztek, és hangos halihóval lubickoltak a langy melegben.

Erzsi zörejt hallott, a zörej a valóságból érkezett a tülénez de az álomban folytatódott, szörnyen folytatódott. Csendőrök álltak egy egő ház előtt, fölfelé rájuk mutogattak, és azt kiabálták, gyere le, te gyújtogató, na nem jössz lelövünk. És már lőttek is, egy egész sorozat reccsent, és Jancsi hirtelen zuhanni kezdett, kinyújtott karja kétségbeesetten verdesett, arca csupa egy könyörgés volt, fogj meg, ments meg, Erzsi!

Erre felébredt, és akkor durr! Megint lőttek. Erzsi kiront a pitvarba – egy csomó tányér, ripityára törve, szanaszét a betonon. Az asztalon meg egy tyúk, egy piszok, gazember, aljas tyúk, boldog álmának tönkretevője. Ezt megkeserülöd, szíszegte. Az ajtonoz ugrott, becsapta. A tyúk érezte, halálos veszedelembe került, vadul nekiröpült az ablaknak, de az üveg visszavetette. Erzsi lecsapott rá. Ezt megkeserülöd, ismételte. Fogat vicsorgatva lépte, püfölte a szerencsétlen jószágot, s amikor ezt megelégelte, kést ragadott, lekaszabolta. Ugy érezte, megfizetett neki mindenért, a tányerokért, az álomért, mindenert. A kinjaiért is a tyuk lakolt.

Vacsora lesz belőled, olyan vacsora, amilyent Jancsim szeret, beszélgetett az elejtett tyúkkal. És Erzsi már ismét a régi volt, a szorgos háziasszony. Megnézte az órát. Délután öt. Valami dolga akadhatott Jancsinak, hogy nem jött haza ebédre. Még szerencse, hogy nem jött haza. Erzsi igyekezett elfoglalni magát, nehogy megint belezavarodjon rémes víziőiba. Pillanatra felrémlett benne, hogy hátha annál a ringyónál tudta le az ebédet, de gyorsan a tűzrakásba fojtotta képzelgését. Nem és nem, elege volt a szenvedésből, többet nem enged a gondolatok nyaktörő játékának. Jancsi jó, még mindig jó, megmarad az ő emberének. Az álomban is . . .

Erzsi sajnálta az álmot. Ha nem zavarja meg az a piszok tyúk, minden bizonynyal jobban végződik. Hiszen olyan szépen indult, olyan igenszépen. Átölelték egymást, csókolóztak, és akkor jött a tyúk a tányérokkal, illetve a csendőrök a puskájukkal. Jancsi micsoda képet vágott. Erzsikém, drága Erzsikém, fogj meg, leesek! Bár adná a mindenható isten, hogy megint így szólítaná egyszer, és ilyen lenne hozzá az arca. Erzsikém, fogj meg, segíts rajtam, ne hagyj leesni . . .

Ha eltörne a lába, no nem nagyon, csak annyira, hogy bicegne utána, ne lenne olyan nyalka, annyira hibátlan. Így másoknak is megakad rajta a szeme, elkívánják tőle, el, a nyomorultak, hiszen még csak ötven éves. Erzsi dühösen maréknyi tollat tépett ki a tyúkból, belevágta a szemetes vödörbe. Szeme kigyúlt. Nem engedem, senkinek se engedem, acsarogta. Úgy vesse rá bárki a szemét az én uramra, hogy kikaparom neki. Nem engedem. Kiontom a belit!

Vadul fenyegetőzött, fennhangon, majdnem kiabálva. Csak akkor hagyta abba, amikor elvétette a mozdulatot, a kelleténél jobban belenyomta a tyúkot a forró vízbe, s az ujja is beleszaladt. Ijedten fújt rá. Az istenit neki, már csakugyan, még csak az hiányzik neken., gondolta, hogy leforrázzam magam. De sok bajom van ma! Hiába, sok fér egy napba, igen sok a kínból, gyötrődésből. Vajon hoz-e valami örömet?! No, majd meglátjuk, a vak is azt mondta . . .

A tyúk kopaszon, sárgán virított a kendermagos nagytálban. Erzsi megveregette a combját, s azt mondta, dőfi, Jancsi a tíz ujját is megnyalja majd utána. Pirosra, ropogósra süti, szájaize szerint, hadd teljen a kedve. A sör, persze, a sör, azt sem szabad kifelejteni a vacsorából.

Erzsinek megjött a kedve, egészen megjött, csak az alján maradt kevéske kozma. Bekapcsolta a rádiót is. Slágerek, megint azok az átkozott slágerek; hogy nem tudják megunni. Nocsak, ez mintha neki szólna, mintha neki találták volna ki. Boldogság, merre vagy . . . Ennyi ragadt meg benne a dalból, de az visszhangként verődött ide-tova bensejének kongó ürességében, elszállt, majd ismét visszatért, megállítva kezét két mozdulat között. Hogy eltalálták, tűnődött el, tekintetét a nagy semmire függesztve. A nagy semmire! Micsoda furcsa fogalmak tolakodnak be az ő életébe. Megannyi elvont eszme, mely testetlenül lebeg, időtlenül és tétován és amikor felhangzik a dal, érezni véli megfoghatatlan valóságát. Boldogság merre vagy? Van-e meg boldogság a föld nagy terein, és őnéki megadatik-e meg, hogy ízlelje ezt a különös-kedves gyümölcsöt.

Elhatározta, mindent elkövet, hogy része legyen benne. Küzdeni fog, azokkal az eszközökkel verekszik meg érte, amelyeket már megszokott és mindig hatásosnak bizonyultak. Jó vacsorával, tükörtiszta renddel, mezei virágok illatával ágyasszobájában, és most megpróbálkozik a levendulaszappannal is, tetőtől talpig lemosdik, felveszi finomtapintású selyem hálóingjét, a száját is kiöblíti, hadd mondja megint Jancsi, olyan jó tejszaga van a szádnak, Erzsikém, kis feleségem . . . Oh, istenem, mit nem adna érte, ha megint a régi, kedves szavakkal becézné.

Amikor először, legelőször voltak együtt, milyen nagy mafla volt! Jancsi, ez a vadorzó kibugyolálta a menyecsketáncra felvett kékbabos ruhából, egészen megfosztotta ruhájától, s úgy, de úgy szégyellte magát, kikiabált az anyjának. Édesanyám, legalább a kis reklimet tessék bedobni az ajtón! Hallotta, anyja ott kuncog az ajtó előtt, várja, hogy elsírja magát a lánya, hogy aztán széthordja a faluba, tisztán ment az én lányom férjhez, nem úgy mint egyesek . . . Régi szép idők! Boldogság, hol vagy? Merre vagy, létezel-é egyáltalán . . .

Aranyoskám, édesedett meg a szó Erzsi szájában, miközben a villát szurkálta a tyúk húsába. No, amíg megfő, ellépek a kocsmába.

A lapos üveget is magával vitte, nemcsak a vizeskorsót. Talán egész nap nem volt a szájában étel, éhgyomorra jól jön egy kis pálinka, szegénynek. Vajon hol a csudába csavarogható . . .

Helyet szorított magának a pultnál. A férfiak szólongatták. Mi van nálatok. Erzsi, csak nem a legényedet várod? Dehogynem. Aztán mi a neve annak a szerencsés flótásnak, aki ilyen szép asszonyra vetette ki a hálóját? Hát Nagy Jancsi. nem ismeritek talán? Dehogynem ismerjük, már hogyne ismernénk. Az imént láttuk a kertek alatt, egy kisasszonnyal segreverőcskét játszott. Erzsi az élelődőkre nyújtotta a nyelvét. Le vagytok ejtve, vén trotykosok! Gyorsan kért, hogy ne kelljen hallgatnia az illetlen beszédet.

Erzsi leszegett fejjel, fekete árnyként suhant a házak közt meggyűlt estében, talpa alatt néha megcsikordult egy-egy kavics. Úgy érezte, mintha a foga közé tévedtek volna a kavicsok, s ott csikorognának. Minden idegesíti ma, vonta le az egyedül lehetséges következtetést.

Valójában azért idegesítette minden, mert félt, rettenetesen félt ettől az estétől. Olyan sokat vár tőle, jót vár tőle, azt várja tőle, hogy helyreálljon lelkében a béke és házába is béke költözzék. Talán többet vár ettől az estétől, mint amennyire egy este képes.

Meggyorsította lépteit. A tyúkra gondolt, mely sárgán virít ki a fazékból, körülötte zsíros lé fortyog, fel-feltűnedez egy-egy sárgarépa is, meg a petrezselyem imbolygó zöldje. A konyhát ínycsiklandó illatok töltik be. Gyerünk, lépjünk ki, nehogy szétfőjön a tyúk, kibuggyanjon belőle a töltelék, mert akkor már nem az igazi, a leves megzavarosodik tőle. ráadásul a tyúk is összeesik, nem fog olyan szépen mutatni a tepsiben, hogyha az ura elé teszi.

Minden olyan volt, amilyennek útközben elképzelte. A konyha megtelt a leves finom illataival, sárgásan virított a tyúk, két törött lábát az ég felé lökve. Erzsi megragadta egy tiszta törlővel a lábát, óvatosan emelt rajta. Döfi! Elragadtatva nézte a tyúkot, melyben megdagadt a töltelék, jóllakottan hasadozott. Hagyta, hadd csurogjon le róla a lé, aztán baljával tepsit vett elő a sütőből és szépen belefektette. Zsírt tett alá, aztán be a sütőbe. Megnézte a levesben a zöldséget, megfőtt-e. Meg. Félrehúzta a fazekat, most már nem kell főznie, hadd maradjon ilyen olajosan áttetsző. Így szereti az ura, ha olyan, mint az olaj.

Gyorsan meggyúrta a tésztát, tiszta tojással, vizet nem tett a lisztbe, így marad megfőtt állapotában is kemény.

Kifőzte a tésztát, aztán vizet tett oda, egy egész mosófazékkal. Jól megrakta a tüzet, melegedjen meg minél hamarabb, sose lehet tudni, mikor toppan be az ura, és előtte csak nem vetkezik pucérra, meg különben is, meglepetésnek tartogatja bőrének levendulaillatát. Kikészítette a finomtapintású, selyem hálóinget, bedugta a megvetett ágyba, az ő helyére. Az ura ne vegyen észre semmit, higyje azt, hogy minden véletlenül történik úgy, ahogy ő szereti, a kedve szerint.

Kiszaladt az udvarra, ki a kapuhoz, nézelődött, és örvendezett, hogy Jancsi még sehol. Beriglizte a kiskaput – Jancsi úgyis tudja, hogyan kell nyitni, idegennek pedig most kívül tágasabb, semmi szükség ma este idegenekre, s hogy még **véletlenül se háborgathassák, elengedte a kutyát. Így ni, most már kezdheti a** fürdőzést.

Először hajat mosott, levendulaszappannal. Szárazra törülte a haját, majd új vizet töltött, és beleállt a nagylavórba. Milyen jó lenne egy kád, most elnyújtózna benne, egy kicsit talán szundikálna is. Próbált beleülni a lavórba, de a víz kiszaladt a betonra, felhagyott tehát a kísérlettel. Erzsi még nem volt sovány, ahol párnásnak illik lenni egy asszonyi testnek, párnás volt, előírás szerint, karja se volt elvékonyulva, sőt, térde se volt görcsösen csontos. Csak arcára kellett volna több, bevonni a horpadásokat, elűzni a kísértőráncokat. A konyha levegőjében az étel kellemes szaga vetélkedett a levendula átható illatával. Egy egész darabot elmosott magán. Sebaj, most nem sajnálja, most az egyszer nem, és a jövőben se fogja sajnálni a rávalót, adni fog magára, hiszen fiatal az ember, kedvében kell járni a férjének, ha nem akarja, hogy elszokjon mellőle. Tudták az urak, mitől döglik a légy, mosolygott magában Erzsi, a parasztasszony is éljen a jóval, ha telik neki rá. Nekik pedig telik, olcsó a szappan, jó, hogy nem ingyen vesztegetik.

Gondolkozott, talán jobb lenne, ha máris felvenné a hálóinget. Gyorsan kiverte fejéből az ötletet, hosszú, bokájáig ér, egyből kiderülne a huncutság. Se-

baj, majd ügyes lesz, amíg az ember vetkezik, háttal neki, az asztalnál, gyorsan magára húzza, kivirul benne a hófehér párnákon. Jancsi bolondja a rózsaszínnek.

Megterített a konyhaasztalon, a legszebb abroszt vette elő, amit még ő varrt lány korában. Úgy terített, mint ünnepnapon szokott, a leveses, mély tányér alá laposat tett, melléje kést, villát, kanalat, bár Jancsi – amilyen nagy paraszt – még a lekváros derelyét is megeszi kanállal, azt tartja, azzal hamarabb. Hát már ő ilyen, ilyen bugris. Hiába, nem volt gyerekszobája.

Erzsi kuncogott.

Minden a legnagyobb rendben, most már jöhet, jöhetne a madárka – a jómadárka! – készen a kelepce, a szerelem kelepcéje. Megnézte az órát. Kilenc elmúlt. Kiszaladt az udvarra, ki egészen a kapuig, aztán még tovább, az útra. Lesett jobbra-balra, meresztette a szemét. A villanyok fényes foltjában fel-feltűnt egy-egy kései járókelő. Nem Jancsi, egyik se ő, messziről megismeri, a járásáról, ahogy a kezét lóbálja maga mellett, mintha mindig masírozna, katonásan.

Erzsi tördelte a kezét. Az járt a fejében, mi lesz vele, hogyha hangulatának omladékos partja megint megindul, rászakad megingott hitére. Istenem, csak most el ne hagyj! Összekulcsolt kezét az ég felé emelte, melyen megannyi nyugodt csillag hunyorgott, mint le-lezáruló macskaszemek. Jancsi ilyenkor már mindig itthon szokott lenni, régen végeztek az etetéssel, a fejéssel is, az éjjeliőrök veszik át a posztolást a gondozóktól. Hol lehet, jaj, istenem, hol lehet az az ember, csak nem történt valami baja?!

Akaratlanul indult meg, gondolatok nélkül. Már jócskán elhaladt a csordacsapáson, mely a téesz-majort kötötte össze a faluval, amikor eltűnődött fölötte, valójában hová is tart. Megtorpant. Önérzete mállatag épületében mécsvilág gyulladt. Ezt azért mégse engedheti meg magának, egy Juhász-lány nem alacsonyodhat le annyira, hogy egy gyüttment kódisfajzat keresésére indul. Mit mond majd az éjjeliőrnek? Amilyen kötekedők manapság az emberek, még elkezdik szekálni, mi az, Erzsi, féltékeny vagy? Hát nem és nem! Ott törje ki a rossz, ahol van, ő egy tapodtat se megy utána, egy gyüttment senkiházi után, akiből ő csinált gazdát azzal az akaratos természetével.

Erzsi emelt fővel fordult vissza a dűlőútról, kemény szavakat görgetett magában. A bitang, a gazember, a senkiházi! Összeszedi a motyóját, kirakja a ház elé, le is út, fel is út, galambocskám, menj a szemem elől, ne is lássalak! Mit hoztál a házhoz? Egy váltás fehérneműt, egy ünnepi és egy hétköznapi ruhát, meg egy pár csizmát. Most kétszerannyit kapsz útravalónak, és sok-sok átkot a fejedre, arra a bitang fejedre. Verjen meg téged a mindenható isten, hogy el tudtad hagyni hites feleségedet, aki mennyit nyelt miattad szüleitől, rokonságától.

Csendes volt az éjszaka, csendes és nappalian forró. A fák titkolózón susogtak, legyezgetve magukat álmatag lombjukkal. A kutyák is elhallgattak, csak a libák gágogtak fel néha az udvarban, talán egy idegen kutya vagy macska húzott el mellettük, az is lehet, hogy vad előkoruk álmai kísértették meg, amikor még szabadon úszkáltak végesincs láposokban és ősszel szárnyra keltek. Valahol, nagymessze traktor dohogott.

A kapuban megállt, rátámaszkodott a kerítésre és nézett bele az éjszakába, vakon és céltalanul

A falu tenger-csöndjében befelé figyelt, háborgó érzéseit fürkészte, lelkének süllyedő hajójában remények fuldokoltak, könnyben, megáradt sírásban fuldokoltak, és Erzsi szétárta a karját. Istenem, Istenem, nincsen remény!

És Erzsi térdre hull az éjszaka nagy templomában, karcos kavicsok fúródnak levendulaillatú térdébe, a fájdalom azonban fennakadt sejtjei közömbös közegében, nem jut el tudatáig. Homlokát nekiveti a kapu hűvös rácsozatának, kezét feje fölé kulcsolja, és alig hallható neszezéssel imába kezd. Nyugalom száll lelkébe, a végzet elrendelt órája megérkezett, fogadjuk hát a csapást megtisztult, imában fürdetett lélekkel.

Én, uramistenem, ki elrendezed az emberek sorsát, te vagy a megmondhatója, mennyit szenvedtem uramért, aki immár elhagyott, tövises utamon hagyott el, öregedésemben hagyott el, vénségemben hagyott egymagamra. Egyedül vagyok teremtett világodban, egyedül, mint a kisujjam, mint a megszáradt kóró, melyet szelek cibálnak. Telem hidege átjár, magányom kietlensége megijeszt. Tedd, uram, én teremtőm, hogy el tudjam viselni magányomat, telem hidegét, vagy szólíts magadhoz idejekorán, hogy nyaram elfogyó délutánján borulhassak szent zsamolyod elé bűnös lelkemmel. Tekints le rám, Istenem, szerencsétlen szolgáló leányodra, aki meggyötört lelkével nem tud mire menni, erősíts elesettségemben . . .

Az asszony imája hirtelen szakadt meg, fény cikkant az égbolton, nagy-nagy magasságban, egy csillag elmozdulni látszott helyéről, fénylőn iramodott át az ég sötét terein. Már-már az Úr jelének vélte volna Erzsi a csillagot, amikor megdördült az ég, a csattanás végighúzott élőn és élettelenen, a kapu fémesen megrázkódott, olyannyira, hogy rémülten kapta el tőle homlokát. Kerekre tágult szeme a falura meredt, a házakra, melyekben a rémület láncreakciója villanyt gyújtott, egyre-másra fénylettek fel az ablakok. Ajtók nyíltak, szomszédok kiáltoztak át egymásnak, ugyan mi a csuda lehetett? Találgatások harsantak, valóságos ismeretterjesztő előadást rögtönöztek az emberek a csillagos mennybolt alatt. Az egyik okosabb volt, mint a másik, fogalmak röpködtek, melyeket Erzsi ugyan hallott, de nem értett. Hangrobbanás, mondta valaki, amit Erzsi különösen furcsált, részeire szedte a szót, és úgy vélte, a hang nem robbanhat fel, a robbanásnak van hangja.

Haragos volt Erzsi. A békétlen világ drasztikusan szólt bele ájtatosságába. Most már lehiggadt, vége a kegyes hangulatnak, mely az ima folytatását lehetővé tenné. Most már valóságos dolgokra kell függesztenie tekintetét, az Isten visszarejtezett a misztérium megfoghatatlanságába.

És belevillant: a tyúk! jaj, nekem, a tyúk azóta szénné égett! Végigtrappolt az udvaron, s amikor belökte a konyhaajtót, már tudta, odavan a tyúk. Büdös, égett hússzag terjengett a konyhában, némi füst is. Kirántotta a tepsit. A tyúk már nem piros, fekete volt, mint a tűzhely vasa és bűzös gőzök párologtak belőle.

Leroskadt a konyha betonjára, kezébe temette arcát és jajveszékelő zokogás rázta meg egész testét. A tyúk pillanatok alatt átlényegült, már nem a tyúk volt elvont fogalomként repült ki a tepsiből, maga volt a legfeketébb-fekete bánat, ott verdesett-csapkodott Erzsi feje fölött, gonosz madárként körözött. Erzsi csapkodta arcát csupacsont kezével. Megvert az isten engem, jaj, de megvert! Aztán hirtelen kegyetlen átkozódásba fogott. Oh, hogy az a magasságos isten rohassza meg a disznó gazemberét, az isten vegye el a szeme világát, vegye el füle hallását, ne lásson többet és ne halljon többet. Legyen kitagadott mindenből, ami

jó, forduljon ki a legjobb falat a szájából, csak a rosszra és keserűre legyen étvágya. Másszon négykézláb, szarja össze magát napjában háromszor és ne legyen ki tisztába tegye! Azt a rosszvérű ribancot pedig akassza fel a hóhér emberölésért, és holló mondja a szemének, csecse bogyó.

Felpattant. Megragadta a tyúk két elfeketedett lábát, feje fölé lendítette és teljes erővel a földhöz vágta, aztán eszelősen ugrált rajta, rúgta, taposta, és nememberi hangon üvöltözött, immár teljesen értelmetlenül, indulatai elszakadtak a nyelv fogalomrendszerétől, hangokat hallatott, melyeket már nem lehetett visszavezetni értelmes szavakra, vad, állati hangkitörések voltak.

Kivágta az ajtót és hatalmas ugrással belevetette magát az éjszakába.

A kutya pedig bement és egy szálig felfalta a tyúk maradékát, még a betont is felnyalta utána, majd kiült a tornácra, és jóllakottan, mellső labaira ejtve bozontos fejét, várta haza gazdasszonyát.

Folytatása következik

VÉGH MIKLÓS

Gondolatok Radnótiért

„. . .akit egyszer az Úr elküldött,
nincs kora annak."

Talán a felszabadulás óta soha még ilyen magasra nem csapott az érdeklődés lángja a Radnóti-életmű körül, mint ahogyan ez napjainkban tapasztalható. Természetes és örvendetesen magától értetődő mozaikja szellemi életünknek ez a felszín alá merészkedő, felfedezésre vágyó figyelem, hiszen az 1969-es esztendő a költő születésének hatvanadik és halálának huszonötödik évfordulója, s ez aktuális feladatként állítja elénk a szeretetteljes és igényes megemlékezést.

Költőnk és az utókor

Igen kevés magyar költő életművének kellett oly gyakorta harcba szállnia az utókor egységes elismerésének megnyeréséért, mint ahogyan azt Radnóti Miklósé megkívánta. Még Bori Imre 1965-ben megjelent Radnóti-monográfiájának előszavában is a hiányérzetének ad hangot, hogy e líra „értékei immár nyilvánvalóak — a köztudat a magyar költészet időtálló értékei között tartja számon versei javát — helye azonban máig sincs megnyugtatóan kijelölve a magyar költészet XX. századi mappáján."

A probléma felvetése annak ellenére jogos, hogy a felszabadulás utáni irodalmi élet már történelmének lapjaira jegyezte a Radnóti-probléma tisztázására kirobbant 1962. és 1964. évi viták pro- és kontráit. Immár évtizedek óta áll a mérleg, egyik serpenyőjében a szocialista realizmus súlyaival, míg másik serpenyőjébe időről-időre belehullajtanak egy-egy morzsát, mintegy ennek a mérlegnek esetleges egyenlegétől remélve a végső bizonyosságot, hogy a Radnóti költészetében megfogalmazott gondolatok egy sorban állnak legnagyobbjainkéval. S noha nem egy irodalomtörténészünk költőre emlékező soraiban felcseng a kívánság egy teljes és igényes értékelésért, a végső megmérés feladatát ezideig senki sem akarta magáénak vallani. Először az ötvenes évek közepén, 1955-ben — Koczkás Sándornak az Irodalomtörténeti Kongresszus realizmusról folyó vitája (A realizmus kérdései a magyar irodalomban. A szocialista realizmus kibontakozása a magyar irodalomban.) keretében elhangzott felszólalása alapján — indult meg egy folyamat, amely újraértékeli Radnóti költészetének esztétikai értékeit, és a klasszikus humanizmus és antifasizmus eszmerendszerében felismerni véli a szocialista gondolatokat, a szocialista realista ábrázolási módszer csíráit, a szocialista realista magatartásból adódó távlatokat. „Radnóti Miklós költői fejlődésében a szocialista realizmus küszöbére érkezett, a klasszikus humanizmus eszmevilágából fokozatosan eljutott — a munkásmozgalommal való kapcsolata és József Attila példájának segítségével — a szocialista realisa ábrázolás első csíráinak megteremtéséhez."[1]

Koczkás Sándor idézett szavai azonban nem hullottak termékeny talajra. Miközben ugyanis a költő érdeméül számoltuk fel a fasizmus zűrzavarában tanúsított erkölcsi erőt és bátor helytállást, kimondatlanul vagy megfogalmazottan is hiányoltuk költészetéből a politikai állásfoglalás nyíltabb és bőszavúbb kifejeződését (ld. Komlós Aladár). Vagyis a

szocialista eszmeiség elemeinek meglelését a Radnóti-életműben – kifejeződésük áttételessége mellett – a rosszul megválasztott viszonyítási alap is hátráltatta. Egyik oldalon a proletár-zseni, József Attila éleslátását és a kortárs kommunista költők következetes szókimondását magasítjuk fölé, a másik oldalon valamiféle eszményi szocialista realizmus követelményeit; elfeledve azt, hogy József Attila 1937-ben hallatja utolszor hangját, hogy a direkt agitáció felé hajló kommunista művész-kortársak (Hidas Antal, Gábor Andor, Balázs Béla, Illés Béla) alkotásainak következetességében az emigrációban szerzett személyes tapasztalat élesedik. Figyelmen kívül hagyjuk, hogy a „30-as években kiteljesedő népfrontpolitika természetszerűen kitágítja a szocialista fogalmat; nem szükségszerűen munkástémájú műveket, sem kizárólag baloldali szervezethez tartozó írók műveit értjük alatta, hanem mindazon alkotások összességét, melyek megteremtésének alapja a munkáshatalom elérésének vágya. A hangsúly áttevődik az ennek eszközét szolgáló tárgyilagos realizmusra, ha úgy tetszik modern klasszicizmusra, melyek keretében ... politizáló, de nem plakátszerűen hangos, gondolati, de nem elvont művészet kezd kialakulni."[2] Az irodalmi életben egyébként is elszigetelt forradalmi szocialista törekvések felett kényszerítő erővel uralkodik el a polgári demokráciától a szocialista forradalmiságig terjedő széles skálán megnyilvánuló szembenállás a fasizmussal. Mivel pedig 1933. után a belső illegális párt gyengül, a fasiszta terror pedig fokozódik, az egyén teljességgel önmagára, saját politikai és erkölcsi szilárdságára utaltan keresi és találja meg helyét. Radnóti – később részletesen is elemzett – balratolódásának előidézője a politikai életben beállott változás: a polgári élettől való elfordulást követő természetszeretet, az egyenrangú társak testi kapcsolatáról őszinte természetességgel valló szerelmi líra, a jobb emberi társadalom eljövetelének reményében vállalt vates-szerep, a szilárd erkölcsi tartás olyan klasszikus humanizmuson és passzív antifasizmuson túlmutató jegyekkel gazdagodnak a 30-as években, amelyek már a szocialista társadalom embertípusának jellemzői. S ha bizonyítottnak fogadjuk el ilyen jegyek jelenlétét, akkor okkal és joggal támogatjuk Koczkás Sándor kérdését, hogy „a szocialista eszmék, az új életszemlélet és erkölcsi felfogás milyen mértékű jelenlétét ítéljük elegendőnek ahhoz, hogy valakit közvetlenül a magunkénak valljunk.?"[3] S e kérdés felvetése szükségszerűen vezet át bennünket egy tágabb közegbe, mivel az Élet és Irodalom lapjain 1962-ben Radnóti körül kirobbant vitája átgyűrűzik egy mélyebb, irodalomelméleti síkon forrongó vitába, amely napjainkban a szocialista realizmusról folyik. Nem érezhetjük ugyan feladatunknak, hogy alkotó módon bekapcsolódjunk a nézeteknek e harcába, célkitűzésünk azonban megköveteli, hogy tisztázzuk az általunk elfogadott szocialista realizmus – koncepció lényegét.

Mivel a Radnóti életmű vizsgált szakaszának realista jellege nyilvánvaló, nem szállunk alá a realizmus-fogalom alakításának szintjére, hanem a szocialista realista terminusban a hangsúlyt a szocialista előtagra helyezzük – mint véleményünk szerint is elsődlegesen meghatározóra. Ernst Fischer véleményét valljuk, aki szerint „nem stílusról, hanem magatartásról van szó, a szocialista magatartáson és nem a realista módszeren van a hangsúly...; a szocialista realizmus és a szocialista realizmuson túlmenően messze az egész szocialista művészet és irodalom a művész és író elvi egyetértése a munkásosztály céljaival és az alakuló szocialista világgal."[4] Azaz a hagyományok átvétele vagy újszerű formai kezdeményezések alkalmazása felett alapvető szerep jut az eszmék, életérzések, magatartásformák, erkölcsi és ízlésformák közvetítésének, egy új emberideál kialakítására irányuló igénynek. A marxista esztétika szerint a szocialista realista művészet a szocialista fejlődési szakaszra jellemző, tehát korszerű művészi megnyilvánulás. E korszerűség szerintünk a szocialista világnézet megjelenése a művészetben, s ennek megfelelően „elsősorban a forradalmi munkásmozgalom hatása alatt született művek, a kommunista eszmeiség jegyeit magukon hordozó művek"[5] illethetők e meghatározással. S végezetül álljon itt a Kulturális Elméleti Munkaközösség vitairatának a szocialista realizmusról megfogalmazott néhány általános tétele. Ezek az alapelvek a következők: a tudományos világnézeten alapuló tudatosság, amely segíti a társadalmi fejlődés összefüggéseinek felismerését – ezen belül a pártosság, amelynek elemi követelménye a két világrendszer harcában a szocializmus választása; a művészet aktív, humanista szerepének a vállalása, tehát a lehető legszélesebb tömegekre való hatni akarás a közösség és az egyén haladásának elősegítése érdekében. E feltételeknek esztétikai követelményei is vannak, melyek arra indítják az írót, hogy a valóságot a maga legjellemzőbb összefüggéseiben, társadalmi – történelmi konkrétságában, változásában és fejlődésében emberközpontúan ábrázolja, s olyan külső formát válasszon, amely a nem vulgárisan értelmezett közérthetőségnek megfelel.

Minden eddigiek ellenére, illetve mindezeken túl sem kaptunk azonban választ a Koczkás Sándor által felvetett kérdésre, hogy a fenti igények kielégítésének milyen mértéke elegendő; azaz, ha elismerjük, hogy a felszabadulás előtti évtizedek irodalmából az emigrációban élők java alkotásai és a népi írók táborából a baloldali szárny, valamint József Attila és Radnóti Miklós lírája áll hozzánk legközelebb, akkor a mércének mely fokán alul támasztunk kétségeket ennek vagy annak az életműnek a szocialista művészet folyamába való bevonása felől.

Ez a megválaszolatlanság részint abból adódik, hogy a napjainkban folyó eszmecserék során konkretizált alapelvek elsősorban a művésszel szemben támasztott igényeket hangsúlyozzák és nem érintik az alkalmazhatóság mikéntjét. Garaudy ugyanis nagyon helyesen mutat rá, hogy az esztétikum sajátosságából következően „nem lehet különválasztani az elbeszélést és az értelmét, mintha a mű csak elvont eszmék regényes csomagolása volna... A mű azért ölt szimbolikus formát, mert a szerző nem tudja másképp kifejezni mondanivalóját."[6] Ebben a kérdésben — vagyis a szocialista realizmus mint módszer fogalmának tisztázásában — egyébként az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének vitaanyaga is azt az álláspontot foglalja el, „hogy ennek az elméletnek mindenekelőtt arra van szüksége, hogy művészettörténeti alkalmazása során ellenőrizzék igazságait."

Ezt a problémát próbáljuk áthidalni azzal, hogy viszgálódásunk során a szocialista realizmus fogalmának Ernst Fischerével azonos értelmezését fogadjuk el.

A megválaszolatlanság másik okának magyarázatát Köpeczi Béla véleményében találjuk meg. Köpeczi abból a tételből kiindulva, hogy a szocialista realista művészet a szocialista fejlődési szakaszra jellemző, tehát korszerű művészi megnyilvánulás, azt a következtetést vonja le, hogy ily módon a szocialista realizmus a szocialista építéssel együtt változik és fejlődik: vannak bizonyos állandó jellegű meghatározó jegyei és változó mozzanatai. Rámutat ugyanakkor arra is Köpeczi,[7] hogy a korszerű történelmi kategória, azaz időhöz és körülményekhez kötött, valamint köze van a modernhez, az újhoz is. E gondolatmenet fonalát továbbgombolyítva tehát akkor felelhetünk Koczkás Sándornak a Radnótival kapcsolatban felevetett kérdésére, ha a költő korának és körülményeinek adott lehetőségeit figyelembevéve azonosítjuk az életmű utolsó szakaszának fő eszmei vonulatát. a szocialista eszmeiség, a szocialista realizmus adott követelményeivel, azaz kimutatjuk az életműben a szocialista realizmus felé nyitott utakat.

Az 1962-ben az Élet és Irodalom oldalain folyó vita nem a leghelyesebben, de elkerülhetelenül Radnóti és a szocialista mozgalmi élet hétköznapi érintkezési pontjainak bizonyításával vélte a választ megadni. Helytelen volt ez a bizonyítási módszer, hiszen a minősítés problémája nem a költővel, hanem életművével kapcsolatos; hasznos volt — bár azáltal az esztétikai értékelésben létjogosultságot biztosítottunk etikai és politikai szempontoknak is —, mert elfogadottan köztudott, hogy a művész életének eszmei vetülete az életmű gondolatrendszerében nyomon követhető; megkerülhetetlen viszont, mert — túl azon, hogy e kapcsolatok megléte is vitatott volt — a költő életében fellelhető ilyen motívumok konkrét kiindulási és azonosítási alapot szolgáltathattak a Radnóti-líra vizsgálatához.

Természetesen, amikor mi sem térünk ki az elől, hogy figyeljünk bizonyos életmozaikokra, korántsem akarjuk véleményünket a Radnótit kommunista költő és harcos forradalmár prózában látni vélő Tolnai Gáboré és Ortutay Gyuláé mellé állítani. Mivel azonban élet és művészet szükségszerű ok-okozati viszonyát elismerjük, a költő hétköznapi események közepette tanúsított magatartásának művekben mutatható vetületét számbavesszük.

Az élet vall, a költészet tanúsít: pártosság

Tolnai Gábor[8] már a Radnóti család egykori lakóhelyeinek Budapest térképére helyezésénél figyelemre méltatja, hogy a Kádár út 8 sz. alatti lakás a Váci út rongyos munkástömegei és a Lipótváros gazdag polgárai által lakott területek határán volt, a későbbi Örömvölgy utcai pedig tipikus proletárkörnyezetben állt. A Nyugat-nemzedék atmoszférájában a költészet művelésének útjára lépő ifjú Radnóti szemlélet, magatartás, stílus és művészi kifejezés dolgában természetszerűleg alkalmazkodik a korabeli irodalom alaphangjához. A hatások és pózok szövevényében azonban periférikusan felsejlik egy sötét tónusú, személyesen átélt, konkrét világ nyomasztó képe:

„Testvérem, látod mennyi a koldus és
nyomorult és mennyi az úri rongyszedő,.. "
(Sok autó jár itt)

„Testvér én éjjelenként füstfürtös, fekete
tűzfalak tövén aludtam a szegénység és
gyűlölet álmaival...
Kezeim kemény munkáskezek súlyával csapdosták
a combjaimat...
Verejtékkeresztektől görnyedő ráncokkal terhes
Golgotha volt a szememalja, ahol az éjek
Szénporos Krisztusai feszültek kéken."

(Szegénység és gyűlölet verse)

A kép felmerül, majd hosszú időre eltűnik a vallásos képek békessége és az erotika tüzei mögött, de 1928. októberében a próféták, papok és Krisztusok ott látogatták meg a költőt, ahol az ő külön világuk megszületett. Talán a kamasz-magányból érlelődött „béke legyen már mindenkivel"[9] hitének melegéből hullott e fény, talán Liberec szabad polgári demokratikus levegője szorult meg a hazatért tüdejében, vagy a baloldali író barátok, Forgács Antal, Lakatos Péter Pál igazságkereső munkálkodásának hatása alatt nyílik rá szeme, ezen a télen arra, hogy testvérei „a milliók sikoltanak, akik meghalnak valahol és milliók akik helyett élek... s milliók akik helyett álmodom az álmot,"[10] mert

„Tegnap a májusi igazság járt az
uccátokon, virágokkal felcicomázva...
Asszonnyal és könnyel szememben
a májusi igazság útját taposom..."

(Májusi igazság)

S ez az út a szavakon túl tetteket jelent. 1929. novemberében már említett író-barátai révén ott van a Kortárs c. folyóirat születésénél.

Már a folyóirat címe maga is utal bizonyos társadalompolitikai irányra. A költő özvegye az orosz forradalmi demokraták lapjára (Szovremennyik) történő utalás valószínűségét hangsúlyozza.[11] A közreműködők névsora sem mond ellent az irányzatosságnak. A szerkesztést és a közreműködést akkor tagadja meg barátjával, a kommunista Lakatos Péter Pállal együtt, amikor 1931. áprilisában fokozódik a Kortársra ható jobboldali nyomás. Ez az év egyébként is rendkívüli mozgalmas, élményteli szakasza életének. Szegedre kerülve bekapcsolódik a Szepesi Imre vezette kommunista csoporttal kapcsolatban álló Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma munkájába. Megjárja Párist, ahol kapcsolatba kerül a Francia Kommunista Párttal, és a gyarmati világkiállításon látottak mély hatást gyakoroltak rá. December 9-én pedig zárt tárgyaláson 8 napi elzárásra ítélik új verseskötete miatt vallásgyalázás és szeméremsértés címén – és csak Sík Sándor közbelépésének köszönhető, hogy nem zárják ki az egyetemről is. Az életútján egyre sűrűbben feltüremlő buktatók sem tudják azonban eltéríteni attól az elhatározástól, hogy továbbra is a haladó erőkkel vállaljon együttműködést. Feltehető ugyan, hogy a versei kiadatása körüli nehézségek ideiglenes áthidalásának gondolata vezette a szocialista forradalmi költészet műhelyét és fórumát képviselő Korunkhoz. Feltehető, de nem valószínű. A lap anyagi támogatásában ugyanis nem reménykedhetett, mert a Korunk ezidőben és a későbbiekben is „deficites, adósságból adósságba sodródó lap, és munkatársainak többsége az állandósult nélkülözés, anyagi gondok állapotában élt."[12] Nem anyagi megfontolások vezették tehát, s ha talán a közlés lehetősége hajtotta is: jól választott. Verseinek gondolati magját ugyanaz a nap érlelte, amely a József Attiláét is, és Forgács Antal a lap nevében fogadta őszinte megértéssel. „Egy, a proletárélet élményanyagával terhelt költő birkózik itt a formával" – írja, s meleg szeretettel szól „költészetéről, a küzdő osztályhoz való viszonyáról, amely egy ponton túl egyet jelent."[13] A lap hasábjain leközölt versek nem kaptak, nem kaphattak helyet egyik kötetben sem az egy, 1932. január 17. című kivételével. Már a sorrendben első, a Betyárok verse kihívó hangja is sejteti, hogy Radnóti nagy erők hitét állítja a sajátja mellé:

Bennünk reked még a szerelmes
lehellet is, égnek puffasztja
dühös hajunkat a nemzetes
kórság, mert szuronyok közt élünk
pukkadásig!

De hijj! borjak nyakában lóg még
a jó kötél és pislogó ég
alatt állnak üresen ravasz
utakon szerte még, magas és
kemény jegenyék!

A költő bátorságát erősítő erők pedig nem csupán a Korunk körül csoportosuló erőket jelentik, a tisztánlátás a két osztály szembenállásának József Attila-i konkrét felismeréséhez vezeti el. A Szombat éji groteszk már meglátttatja vagy sejteti a feltápászkodó dühöt, mely elől a „fekete rendőr is közelebbre sípolja társát." Aztán rányílik a szeme arra, hogy „a gazdagok szíve szőrös s mi harcosok vagyunk a prolik seregében és a társadalmi rend pipacsos tábláit takarjuk el a naptól." (Jóllakott ablakokon.) Az Acélkórus kemény lépteinek iránya is az igazság fénye felé mutat:

. . . távolkeleten száraz türelemmel
sárga prolik öldösik egymást. . .
jó bolt a háború!
jobb sose volt!
kövér profit csorog! . . .
ezért ropogós gyarmatot zabál az anyaország!

Szinte a marxi tételek következetes tisztasága csillámlik ezekben a sorokban. Nem csupán az igazság felismerése, annak a felismerésnek világos és közérthető megfogalmazása, hogy a háború az imperialisták profit- és területfelosztozásának eszközeként egymásnak uszított dolgozó tömegek véráldozata; hogy a háború nemzetet rabszolgájává süllyesztő gazság, hanem állásfoglalás:

. . . ne félts te semmit,
csak tanuld meg szorosan tartani elvtársad kezét
s az öklöd gyakorold!
(u. a.)

A harcban tétlen, pártatlanul megállni nem lehet, mert a mindentől megfosztott proletárok dühe égeti lelkét, hiszen:

. . . birtok a föld és a ház,
dühödt eb síkos fogakkal,
csámpás csősz furkóval vigyáz. . .
. . . hát üssetek s hegyes kések
lessenek a jelre, mitől
felrepül majd a kedvetek!
(Kedd)

Azután az 1933-as év megtöri a költő optimizmusát A „fiatal bika, aki. . . erejét hirdetni körberohangat," megtorpan: a bátorság ellankad, a kihívó szavak tompult pengéje visszahanyatlik, a hang rezignálttá, elégikussá válik. Ez a változás azonban a politikai helyzet alakulásából következően jelentkezik József Attilánál, Illyésnél is. A nyugateurópai munkásmozgalom bukása és a belső illegális párt meggyengülése átmenetileg revizióra késztetik Radnótit:

S úgy élek mostan is, mint a bika, de mint
bika, aki megtorpan a tücskös rét közepén
és fölszagol a levegőbe.
(Mint a bika)

Nem a hit lobogó lángjai húnytak ki benne, hiszen az „így küzdök én is" harcrakész elszántságát a hangsúlyozottan különválasztott utolsó sorok magukbazárják. Átgondoltan újra kell körvonalazni a cselekvés és az igaz szó lehetőségeinek körét. A küzdelem új formáit kell alkalmazni most annak, aki életének tartalmáról így vall: „Világképem kialakulására nagy hatással volt Marx műve."[14] „A szocialista kultúra ügyére. . . egy életet tett fel e sorok írója, s ez nem szentimentális kitétel, hanem vallomás és vállalás."[15] Mindezek ellenére, vagy éppen ezért Radnóti sem mentesülhet a szabály alól, mely szerint:

Surranva kell most élned itt, sötét
vadmacskaként, ki néma hittel ugrik
és karmol is szörnyen, . . .
(Kortárs útlevelére)

A hangnem alakulásában természetes motivációs tényezőként szerepelhet katolizálása is, nem vetekedhet viszont a politikai tényezőkével, valamint a költő fentebb idézett kijelentéseiben megfogalmazott hatásával. Az 1936-ban megjelent kötetbe foglalt költemények látszólagos problématlanságának, a természethez való fordulásnak már itt is határozott, s majd a Meredek útban véglegesen tisztázott éle van; hogy:

. . . . . undorít
e forduló világ és az ordas emberek.
(Kortárs útlevelére)

„A költő undorodik. Mitől? A Meredek út verseiben városnevekkel találkozunk: Sanghaj, Guernica, Granada... s egyszeriben egészen határozott formát kap ez az undor... Az undor elől a költő számára menedék maradt: a természet."[16]

Az 1936–37-ben papírra vetett gondolatok vizsgálata ahhoz a megállapításhoz vezet el benünket, hogy Radnóti a „Kortárs útlevelére" jegyzett intő szavakkal önmagát vezeti el tudatosan egy veszélytelenebb problémakör oltalmába. Be kell látnia, hogy a vakmerően lázongó szó, a meggondolatlanul lendülő kéz adott körülmények között elszigetelt, elszigeteltsége miatt pedig sikertelen lenne:

Mert fagy készül itt, utána
hull a hó majd s alákerül
kegyetlen a földi mozgalom.
(Törvény)

A fasizmus egyre fokozódó terrorja a honi munkásmozgalom meghátrálását is jelenti, a „förtelmes politika" látszólag kiírt minden haladó erőt, a baloldalon történő minden apró mozdulatot feszült figyelemmel kísérő költő azonban tudva tudja, hogy:

... bújdos ott s egy hajnalon
az új fű kidugja tőrét.
(u. a.)

S abban a pillanatban, amikor feltételezi a mozgalmi erők továbbélésének lehetőségét, máris a csatlakozás, a szolidaritás aktív formájának vállalása vetődik fel benne izgató problémaként. Érzi, hogy minden erővel támogatnia kell a felszín alatt erjedő „sűrű lázadást,"

Velünk tartasz-é? – mögöttem
súgva kérdez így a tájék.
Bólintok s érzem arcomon
elégedett szelét...
(u. a.)

Sőt, az együttműködés vállalásával egyidejűleg már feladatot is vállal magára: a benne nyugtalankodó felelősségérzetet szétosztja az olvasók ezreire:

Figyelj te is. Levelet ejt
eléd is. Várja válaszod.
(u. a.)

S a betűsorokban életre kelő helytállás nem marad szólam. A költő, aki a szocialista kultúra ügyére tette fel életét, pályafutásának következő állomásaként – s a Kortárs és Korunk munkájában való tevékeny részvétel után már szinte szükségszerűen – a Gondolat körül csoportosuló erőkhöz csatlakozik, Vértes György, aki mint az illegális Kommunista Párt legális folyóiratának felelős szerkesztője igazán illetékes e kérdés megválaszolására, megerősíti azt a tényt, hogy Radnóti az 1936-39-ig terjedő időszakban igen sokoldalú munkát végzett. Elmondja, hogy a folyóirat 1936. januárjában megjelent első számában már szerepelt a neve, s az elkövetkezendő két évben csaknem minden számban találkozhatunk a verseivel, könyvismertetéseivel, kritikáival; hogy a szerkesztő bizottság elvtársi körének tagjaként lektor, előfizető toborzó, összekötő volt egyszemélyben; hogy az ő, Vértes, letartóztatásakor könyveket csempészett a börtönbe.[17] A versekben pedig békevágyának hullámhegyei és a megvadult világ eltorzulásában gyökerező halálérzet hullámvölgyei követik egymást szinte kimért ütemben, nem sejtve semmit a lélekben nyüzsgő szorongások, dühök, ellankadások és remények konkrét, hétköznapi okaiból. A katolizált hívő békélt meg önmagával és a környező világgal? Nem. A mozgalom kíván fegyelmezett óvatosságot harcosától? Talán. Hallgatni, „surranva" élni azonban nem lehet sokáig. Az értelem nélküli világ a kor legszentebb értékeit taszítja sírba, és a fájdalom meg kell, hogy törje a hallgatás fegyelmét: mert ezek az értékek a spanyol szabadság, Garcia Lorca, a drága

Attila. Vagyis a Járkálj csak halálraitélt és a Meredek út problémavilágának bármilyen egyoldalúsága ellenére ellenpontja támad az utolsó versben: az Első ecloga tanúságtétel arról, hogy kiktől és kiket félt a Valóságtól eltávolító undor, a természethez menekítő félelem. Embereket, akik az igazság és értelem nevében emeltek szót s akiknek helytállásuk volt a vesztük, költőket, írókat, akik kommunista, vagy legalábbis baloldali érzelműek voltak, s akiket a terror elsöpört az élők sorából. S amikor éppen ezeket a művészeket félti, amikor éppen érettük jajdul fel a fájdalom a versekben, akkor velük azonosítja magát. Az ő útjukat járja és tudja, hogy az ő sorsuk fog beteljesedni rajta is. Tolnai Gábor utal arra,[18] hogy kiket rejtenek az 1939-ben írott Csütörtök monogrammjai: Pierre Robin francia kommunista költőt óvja az aggodalom, Toller Ernő emigráns német író és Jiri Mahen baloldali cseh író, ujságíró halálát siratja a költemény:

New Yorkban egy kis szállodában
hurkot kötött nyakára T...
Prágában J. M. ölte meg magát
honában hontalan maradt
P. R. sem ír egy éve már
talán halott egy holt gyökér alatt.

Mit tehet akkor Radnóti, a velük egy gondban égő, egy úton haladó költő, aki „költő és szabad szeretne lenni?" Tudomásul veszi a reá leselkedő veszélyeket és tovább dolgozik. 1938–39-ben a Kommunisták Magyarországi Pártja megbízásából a Vajda János-társaságban tevékenykedik, együttműködik a Független Színpad kommunistáival, különösen May Károly Lászlóval.[19] A halál közvetlen közelsége nyugalmat ád neki;

Költő vagyok, ki csak máglyára jó,
mert az igazra tanú...
...olyan, kit végülis megölnek

(A „Meredek út" egyik példányára)

Egyidejűleg ezzel a bátorság, hit és erkölcs új támasztékáért nyúl értelme. Hite a mozgalom sikerében és soha nem lankadó optimizmusa megvilágosítja előtte, hogy a jövőért kell élnie, tanúságtevőként írnia. A pártos állásfoglalás motívuma gyengül, és helyébe a jövendő képe áll, ötvöződve minden emberi értékek védelmének motívumával: az új klasszicizmussal.

Újfajta optimizmus

A harmincas évek végére egyre mélyebbre sodródó ország mind kevesebb oltalmat nyújtott a haladó erőknek, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a költő lázítva-mozgósító feladatát sikerrel be nem töltheti. A fasiszta demagógiával megfertőzött tömegek gyűrűjében Radnóti körülményei az ifjúkorában megénekelt fűzfáéhoz váltak hasonlóvá. A szimbólumok most már konkrét értelmet nyernek. A gyilkos terrort jelképező hold a gondolat- és cselekvési szabadságot óhajtó költő vállára nehezedik, és hiába próbálja azt ledobni magáról, mert a kerti fák: „megégeték máglyán a kerti fák." A fűzfa máglyahalála azonban nem volt hiábavaló, mert példája erőt adva a többieknek, segíti őket: le fogják dobni a holdat.[20] Így kap értelmet a haláltudaton felépült erkölcsi biztonság, itt fogalmazódik meg a költői optimizmus éltető erejének lényege.

Radnóti, munkásmozgalmi kapcsolataiból következően, a társadalmi mozgás törvényszerűségeként várja a dolgozó tömegek győzelmét, a haladó erők által irányított társadalom felépülését. A reális körülmények tárgyilagos vizsgálata során saját sorsát már befejezettnek tekinti, adott helyzetben széles olvasótáborhoz – sőt szűkebbhez sem szólhat; a biztos elkövetkezendő szabad, igaz élet nevében azonban vállalja a tanúságtevő szerepét:

Nyarakra gondolunk s hogy erdeink
majd lombosodnak s bennük járni jó,
és kertjeinknek sűrű illatában
fáján akad a hullni kész dió!

Így lesz-e? Így! Mert egyszer béke lesz.

A kérdésre gyors, határozott keménységgel csattan a válasz, nem hagyva időt egy pillanatnyi kétségre sem. Radnóti nem kételkedik, mert a változást nem a véletlentől várja, hanem a társadalom mélyén kovácsolódó erőktől:

. . . jönnek új hadak, ha kell, a semmiből,
akár a vad forgószelek
sebzett földekről és a bányák
mélyéről induló sereg.

(Hispánia, Hispánia)

Ez az erő, a dolgozó tömegek ereje alakítja ki a jövőt, s ez a jövő törvényszerűen jön el, mint ahogy:

. . . a föld bölcs rendje visszatér, amit
a csillagok szakállas fénye áztat;
állatok s kalászok rendje ez, nehéz
s mégis szelíd szolgálati szabályzat.

(Veresmart)

Radnóti előtt nem kétséges, hogy ez a jövő már elérhetetlen számára, s látja, hogy személy szerint nem segíthet a jelen formálásában:

Felnőtt vagy – szólok undorodva néha
és nem segíthetsz rajta, lásd be végre.

(Mivégre)

Mindezek elismerése mellett is vallja azonban, hogy a költő a költészetben nem prostituálhatja magát. Még a „merész és tiszta, szép halál" is értelmet nyer a jövő előtti tanúságtevő szerepét vállalva:

mert annyit érek én, amennyit ér a szó
versemben, s mert ez addig izgat engem,
míg csont marad belőlem s néhány hajcsomó.

(Tétova óda)

A költő mást nem is tehet. Ír, még akkor is, ha talán nincs kinek. A költőnek írnia kell, mert „minden megméretik, ha egyszer majd nem él."

. . . fegyver s szerszám a toll,
s ugyancsak nyaktörő az, ha méltón peng a lant,
és míg tollára dől, a gyermekre gondol,
és nincs nehéz szívében most semmiféle gőg,
mert értük dolgozik, akár a néma portól
csikorgó gyárban élők s műhelyben görnyedők.

(Mint észrevétlenül)

Ez a dolgozókkal származást, harcot és célt azonosító szemlélet teljesedik ki majd a magyar irodalom legszebb hazafias versei sorában számontartott Nem tudhatom című költeményében. 1944. januárjában veti papírra, amikor egyre „csendesebbek lettek azok, akikben erkölccsé és munkává lényegült az országépítő program, s annál hangosabbá lettek a talmi népvezérek. . . a jobbak már bújtak és temetésre készültek az országban. . . és ekkor, 1944. baljós januárjában írta Radnóti Miklós"[21] ezt verset.

Kiss Ferec okkal hivatkozik a továbbiakban arra, hogy a kortársak meg nem értéssel fogadták, a hazafias érzés kinyilatkoztatásától eddig tartózkodó költő miért félti e romlott országot. Okkal támasztja fel a kérdést Kiss Ferenc,[22] mert a versben kibomló hazafogalom is egy szocialista szemléletmóddal felvértezett költőt láttat meg velünk. A gyermekkor, otthonvágy, család, szerelem motívumaiból építkező Radnóti ugyanis az állam értelem nélküli lépéseit elválasztja a dolgozó tömegekétől. Nem tagadja azt, hogy a nép részese a kor bűneinek, de elkülöníti tőlük a jobb jövő irányítóivá majdan váló dolgozókat, s velük azonosítja a hazát, mely mostoha sorsa ellenére is egyetlen létezési mód számára:

Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és miképp,
de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,

és csecsszopók, akikben megnő az értelem,
világít bennük, őrzik, sötét pincékbe bújva,
míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujja,
s fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek.
(Nem tudhatom)

Igen, a bűntelen dolgozók és a felnövő ifjúság, a jobb jövő nevében vállal harcot a költő.

Dési Huber István, a hozzá hasonló művészek az ő példaképei, olyan művészek, akiket „a dolgozók nehézkes népe feldobott", ki „hívő, igaz, okos", ki „úgy látja majd, ahogy te a külvárost, a tájat." Olyan művészekkel áll egy sorba, akik mind vallják az általa megfogalmazott elvet:

Ember vigyázz, figyeld meg jól világod
ez volt a múlt, emez a vad jelen, –
hordozd szívedben. Eld e rossz világot
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
hogy más legyen!
(Nem bírta hát)

1944. február 29-én fogalmazódik meg Radnótiban ez az élet és alkotói elv. Számontart-e a magyar irodalom e korban hasonló tisztasággal és következetességgel megfogalmazott feladatvállalást? Vállalni az objektív szemlélődést és helytállást, a költői munkálkodást egy olyan történelmi helyzetben, amikor „tagolt beszéd, mely hallgatót talál, mily messzi már." „Így" tanítani „arról, mi van" olyan körülmények között, amikor másoknak puszta életük menekítése sem jelent elvi, erkölcsi, lelkiismereti problémát. Radnótiban tudatosult már régen, hogy az ország elkerülhetetlenül rohan vesztébe. Tudja, hogy emberként, polgárként segíteni nem tud. Ismét felvetődik benne a menekülés gondolata, a zsivajgó pálmafa menedékének álmát azonban azonnal szétfoszlatja a „tudom, nem véd meg engem sem emlék, sem varázslat" józansága. A menekülés újra és újra a helytálláshoz kötődik:

a világ újraépül, – s bár tiltják énekem,
az új falak tövében felhangzik majd szavam;
(Sem emlék, sem varázslat)

Ha minden elpusztul is, a jövő felépül, és a kimondott szó lesz a költő mércéje – tér vissza a már felbukkant gondolat. S még ezt is korrigálja Radnóti a Majálisban, mert az egyetemes pusztulásból ki akarja vonni a jobb jövőre érdemeseket:

Lehetnének talán még emberek,
hisz megvan bennük is, csak szendereg
az emberséghez méltó értelem.
Mondjátok hát, hogy nem reménytelen.
(Majális)

Ezek az emberek azonban már régen a létezés perifériájára szorultak, s a pásztázó tekintet nem akadhat meg rajtuk. A költő szemébe a kortünetek véres szilánkjai csapnak:

Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult,

hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra,
s ki néma volt netán s csak lelkesedni rest,
már azt is gyűlölték, akár a pestisest.

Öt versszakból áll ez a vers, az 1944. május 19-én írott Töredék. A kilenc nappal korábban fellángoló „lehetnétek talán még" reménységét a kilátástalan reménytelenség leple fedi. Radnóti felméri a kort, és e számvetés következményeként a vers huszonöt sorában felsorakoztatott ember és társadalomellenes bűnök mégis csupán töredékét adhatják a korban elkövetettekének. Szimbólum ez a cím. A kor pokol felé rohanásának szimbóluma, minden emberi érték elpusztulásának szimbóluma. S ennyi gyalázat és bűn képtelen felhalmozódása láttán a költő már az átkozódásra, a méltó átokra sem érez magában elég erőt. Nem a gyávaság gyöngesége vezeti tollát, amikor e sorokat írja:

Oly korban éltem én e földön,
mikor a költő is csak hallgatott,

és várta, hogy talán megszólal újra –
mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, –
a rettentő szavak tudósa Ésaiás.

Radnóti tehát ideiglenesen ismét fedezékbe vonul, hogy erőt gyűjtsön, hiszen Ésaiás próféta „rettentő" ereje kellene itt. Élete már térben is korlátozott. A bori tábor szögesdrótja az évtizedekkel előbb megálmodott halál árnyékaként vetül rá. Térben már nincs menekvés. Az álom, az emlék fogva marad. A képzelet még egy utolsó útra indul, hogy a szeretett hitveshez menekítse a lelket. Az érzelem józan tárgyilagosságának láncai azonban szorosak. A „kétszer kettő józansága!" végérvényesen diadalmaskodik.

A meghajszolt ember kálváriájának utolsó fordulójához érve kiegyenesedik és ismét felemeli hangját.

1944. augusztus 23. A Zagubica fölötti hegyekben halálraitélten napjait számláló Radnóti utolsó nagy erőfeszítéssel felemelkedik a nyelvükön szörnyű átkot hordó prófétákhoz. A Nyolcadik ecloga költője és prófétája, Náhum és Radnóti egyazon dühöt hordják szívükben:

Hogy az ember
újra s azóta is árva az emberforma pogányok
hadseregében. – S látni szeretném újra a bűnös
várak elestét, s mint tanú szólni a kései kornak.

Nem egy ember sorsa támasztja a dühöt. Nem önmaga vigasztalására és igazolására veti papírra Radnóti a Nyolcadik ecloga gondolatait, hanem azért, mert:

Próféták, s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit igért amaz ifjú tanítvány,
rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.

1944. augusztusa, a Lager Heidemann szögesdrótjai által körülhatárolt világ, az átélt keserű évek és a reménytelenséggel megtelt jelen ellenére is felizzik a költő utolsó világra-tárulkozása, a jövendőnek címzett utolsó felkínálkozás. A földre taszított kitagadott megalázott helyzetéből is fegyvert kovácsol:

Gyökér lábán féreg alszik,
gyökér lábán féreg ül,
a világ megférgesül.

De a gyökér tovább él lent,
nem érdekli a világ,
csak a lombbal teli ág.

(Gyökér)

A Sem emlék, sem varázslat hangjai erősödnek fel újra a „tudom, nem véd meg engem sem emlék, sem varázslat" helyzetének tudatos átélése ellenére.

A költő, aki „egy vad hajnalban arra ébred, hogy minden összeomlott" „másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről," hanem „már egy messzefénylő szabad jövő felé tör." A kétségbeesett reménytelenség pillanataiban is erőt ad a tárgyilagos, értelmes optimizmus, hogy „már közelít az az óra", amely megszüli a szabadító szép világot. Azt a világot, amelyért sok társával együtt vállalta harcát, mert tudta, „az a harc, az az ő ügyük ott lenn".

Még egyszer tudatosítja önmagában az új ország szűletésének közeliségét, hogy azután a „göcsörtös bot" társaságában elinduljon az Erőltetett menet útján, a megálmodott halál felé:

Mellézuhantam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint a húr, ha pattan.
Tarkólövés. – Így végzed hát te is, –
súgtam magamnak, – csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem. –
Der springt noch auf, – hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülemen.

Így váltak valóra élete látomásai, a „drága Attila", a szeretett Garcia Lorca és társaik életéhez formált életet így zárta le az övékéhez hasonló halál. S ahogyan ural-

kodni tudott az életen, mindvégig vállalva az emberi teljességet és a „költés állapotát", mint egyedüli létezési módot, úgy uralkodott a halálon is, mert meg tudta, mert meg merte élni az elmúlás pillanatait, a verssel mintegy átjátszva magát az örökkévalóságba:

. . . akit egyszer az Úr elküldött, nincs kora annak,

A visszaemlékező értékelés fényében így áll össze egységes egésszé az életmű, Radnóti életműve, mert – ahogy ő írta a József Attila hátrahagyott verseihez fűzött jegyzeteiben „a versek mindig külön hangsúlyt kapnak a halállal." „A mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen egész lesz, s a kompozició, melyet életében szinte testével takar, a test sírbahulltával látható lesz . . . az életmű fényleni és nőni kezd . . . Minden töredék, minden papírlapon talált sor adalék lesz, adalék az életműhöz, mely lezárt, szigorúan befejezett és összetartozó immár."[23]

JEGYZET

1. A realizmus kérdései a magyar irodalomban Bp. 1956. 406. old. – 2. Szabolcsi Miklós: A magyar irodalom története VI. 35. old. – 3. Koczkás Sándor: Radnóti költészetének értékeléséhez (Él. 1962. 10. sz. 3. old.) – 4. Ernst Fischer: Korszellem és irodalom Bp. 1966. 94. old. – 5. Szabolcsi Miklós: (Tanulmányok a magyar szoc. ir. tört.-ből. Bp. 1962. 7. old.) – 6. Garaudy: Kafka: (Parttalan realizmus Bp. 1964. 169. old.) – 7. Köpeczi Béla: A szocialista realizmus korszerűsége (A szocializmus irodalma Bp. 1966. 282. old.) – 8. Tolnai Gábor: Radnóti Miklós (ld. 361. old.) – 9. Téli vers – 10. Sirálysikoly – 11. M. Pásztor József: Radnóti Miklós versei és prózai írásai a Kortárs c. folyóiratban (Tiszatáj 1964. 11. 5. old.) – 12. Tóth Sándor: Adalékok a Korunk történetéhez (Forradalmi magyar irodalom Bp. 1963. 241. old.) – 13. Kántor Lajos: Radnóti Miklós és a Korunk (Él. 1962. 20. 11. old.) – 14. ld. 3. – 15. ld. 3. – 16. ld. 3. – 17. Vértes György: A Radnóti-kérdéshez (Él. 1962. 5. 7. old.) – 18. Tolnai Gábor: Csütörtök (Kortárs 1964. 11. 1820. old.) – 19. ld. 17. – 20. Csaplár Ferenc: Egy ismeretlen írás (Tiszatáj 1964. 5. 7. old.) – 21. Kiss Ferenc: Radnóti patriotizmusa (Tiszatáj 1964. 11. 3. old. – 22. ld. 21. – 23. Radnóti: Jegyzet József Attila hátrahagyott verseihez (Tanulmányok, cikkek. Bp. 1956. 261. old.)

ZIMONYI ZOLTÁN

A drámaíró Németh László pályakezdése. II.

GÖRÖGÖS KORSZAK – DRÁMAI ÉLETHELYZET

A tanulmány első része Németh László drámairói pályakezdésének első állomását kísérelte meg feltárni. Azt a törekvést, ahogyan 1928/29-re személyes írói hajlama és vállalt társadalmi szerepe összebékítésével kialakította regényre kiüzdött írói modelljét. Szép igazolása ennek a teljes fegyverzetben előlépő Németh László-i mű, az *Emberi Színjáték*. Jelen tanulmány Németh László érett írói korszakába benyúló drámairói pályakezdésének további két meghatározó mozzanatát, az úgynevezett *görögös korszakot* és a konfliktikus *személyes élethelyzet kialakulását* – mint a drámai megtermékenyülés elengedhetetlen feltételét – vizsgálja.

●

3. Németh László első, az érett drámák gyűjteményes kötetébe is felvett színpadi alkotása a *Bodnárné*. Keletkezési idejére vonatkozó pontos adat nem áll rendelkezésünkre. A *Társadalmi drámák* legutóbbi, második kiadásában maga a szerző 1931-re datálja. Ezt erősíti meg az 1968-ban megjelent *Kiadatlan tanulmányok* című kötet egyik írása (*A Társa-*

dalmi drámák új kiadásáról), valamint Németh László *Horányi Miklósnak a Hídba* adott interjúja (Híd, 1968. május). Tekintve, hogy a keletkezési idő viszonylagos pontos tisztázása nemcsak filológusi igyekezet, hanem a dráma helyes interpretálásának és a drámák története pontos vázolásának is feltétele, tanácsos egyéb dokumentumokat is segítségül hívni. Erre ösztönöz a Gyász című regényének keletkezési idejével kapcsolatos pontatlanság. Több kiadásban, illetve irodalomtörténeti műben helytelenül 1930-ra datálják. A tévedést elosztatja Németh László *Sophokles* című, napló formában írt tanulmánya és vallomása. Eszerint 1930-ban, kislánya halálát után *Gyász* címmel novellát írt, de mivel érezte, hogy a téma *„regény után kiált"*, ugyanezen év őszén, hasonló címmel regény írásába kezdett. Nem fejezte be, egyharmadánál elakadt. Egy év múltán, 1931. novemberében vette újra elő, s az 1932-es márciusi bejegyzés szerint (*„A regényemet befejeztem"*) 1932. márciusig – de fejezte be, egyharmadánál elakadt. Egy év múltán, 1931. novemberében vette újra elő, s *Ember és szerep* című önéletrajzi írás megjegyzése szerint *„(Alig fejeztem be a Gyászt, négy-öt-nap alatt a Bodnárné is ott állt már egyvégtében írt javítástalan kéziratban"*[1]) közvetlenül a *Gyász* után keletkezett, lehet, hogy még 1931. végén, de feltétlenül 1931. november – 1932. március között.

A *Bodnárné* koraszülött a színművek sorában, s ezért a legnehezebb elhelyezni Németh László darabjai között. Nem tesz róla említést maga a szerző sem, amikor az *Újabb drámák* előszavában mintegy történelmi áttekintését adja színműveinek. *„Drámairóvá engem"* – írja – *„életem, (vélt vagy valóságos) elakadása tett: az az eltérés, mely helyzet és eszmék diktálta életvitel s valóságos életkörülményeim közt támadt; s ezt színre vive, az értelmiség jobb részének a bűntudatát s a fennálló viszonyok elleni tiltakozást szólaltattam meg"*[2] Nemcsak, hogy nem tesz említést a *Bodnárnéról,* hanem a jellemzés sem áll a drámára. Születésében nem játszott közre az elképzelt és valóságos élet közötti feszültség, tematikája sem kapcsolódik a bűn motívumhoz. Érthetően, hiszen az ötlet a kidolgozáshoz (1931-32.) mérten jóval korábbi, még a *Horváthné meghal* és az *Akasztófavirág* idejéből, tehát 1925-26. tájból való.[3] Élményvilága Németh László *„irodalmi feudumában"*, a mezőföldi, a szilasbalhási megfigyelésekben gyökerezik. Tárgya *„a tanult és parasztnak maradt fiú versengése"*,[4] pontosabban a két fiú között álló anya, Bodnárné *„féktelen nagyravágyása"*, amellyel urat nevel az egyik fiából, s közben családja ellen vétkezik. Örök munkában megkopott élete helyett fiatalabb fiának, Péternek könnyebb napokat juttatna részül, ezt a paraszti sorsból való kiemelkedésben látja, a tanulásban, amely átemel a könnyebb életű úri világba. Egy nem értett, látszólag gondtalan idegen világ, az értelmiségi életforma külsőségei igézik. Tapintatosan letett sonkákkal, odacsúsztatott tojásokkal segíti át Pétert a vizsgákon, ahol pedig a tehetsége kevés lett volna. Mérnököt farag belőle, professzor-lányt hív tejkúrára, kiszemelt feleségként és egyben kötőszállként az úri középosztályhoz. Péter amőbaként igazodik az anyai akaratához, elvezi az urizáló életmód most feltárulkozó lehetőségeit, a pesti szabótól drágán vásárolt eleganciát. Mérnöki munkájában *nem hivatást,* csak a paraszti élet nehézségeitol megszabadító *foglalkozást* lát. Nincs meg benne az a százhúszas pulzusú belső igény, amely a kiváló egyéniségeket jellemzi. Nem onmaga sorsának kovácsa, anyja akarata juttatja egyetemre. Ezt ő is tudja, látja, mégsem érez döbbenetet, szégyenkezést akarattalan élete miatt.[5] Péter felemelkedésének záloga: a család többi tagjának, Bodnárnénak, urának, másik fiának kemény munkája. Hiába zúgolódik János, az idősebb fiú és az apja, hogy az egész pénz Péter után folyik el, az ő konnyelmüskodéseit nekik kell előteremteni, dupla adot fizetve: az egyiket az államnak, a másikat a pesti szabónak. Hiába sérelmezik: a dologtalannak jut minden, a dolgosnak semmi – Bodnárné a földre kényszeríti őket. Ingyen bereseivé válnak az anyai akaratnak. Bodnárné nem rosszindulatból teszi ezt, hiusága, sznobizmusa vakítja el; van valami együgyu a Péter iránti rajongásában – mint ahogy maga a szerző jellemzi találóan – *„egy vaemper, aki színes gyöngyökért adja el hozzatartozóit."*[6] Bodnárné nem fejezhette be a művét. Janos, a nagyobbik fiú nem látja be verítékes áldozata értelmét, nem érzi Pétert kivalobbnak, így jogtalannak tartja azokat az áldozatokat, amelyeket anyja követel tőle occse telemelkedese érdekében. Péter léhaságában a tanultakat is meggyulöli, megkeseredik benne a szó: *„nem jártam ki az iskolát, ahol a délig alvást tanítjak."*[7]

Ha Péter élete silány, akkor Jánosé – szorgalma ellenére – ugyancsak az. Iskolázatlan, faragatlan, a kiválóságot nem tudja felmutatni a maga életteruletén. Indulata vaksagaban él. Mindez – az úri és paraszti életformában lévő testvérek életének látszati különbözősége ellenére fennálló *lényegi azonossága, az emberi kisszerűség* – csak élezi a

gyűlölködést. Kizárólag a másik életének a tartalmatlanságát látják, önmagukat nem figyelik kritikusan. Ezért torkollik a Jánost ért igazságtalanság testvérgyilkos, pusztító indulatba. A kisebb fiú magánvaló mogorvasága, az úri lány szépségén melegedő érzelmei, a lányt elriasztó durvasága, Cica elfordulása, a léhának megismert, a tanult úri világ gyűlölete adja abba az ütésbe az erőt, amellyel testvérét, édesanyja életének legszebb reményét elpusztítja.

A *Bodnárné* cselekményének eddigi felidézésével még csak a dráma csúcsához vezető út felénél járunk. A mű négy felvonásos, a gyilkosság a második felvonás végén történik. A további két felvonásban válik a főhős, Bodnárné alakja valóban tragikussá. Ahogy a nagyravágyás álma szertefoszlott, Bodnárné nem a megsemmisült vágyát fájlalja. Péter teste még ki sem hűlt, ő máris gyilkos fiát menti-öleli. *„Meglásd, mindent jóváteszek"*[8] – akaszkodik Jánosba. Hideg fejjel a megmentésén okoskodik, a lehetőségeket latolgatja. Elborzasztó, mégis felemelő kegyetlenséggel szétroncsolja a rókának szánt golyóval kedvesebb gyermeke halott arcát, csakhogy a másikat megmenthesse, véletlen szerencsétlenség látszatát kelthesse, a gyilkosságot leplezze.

Alakoskodása, gyermekét mentő színjátéka nem sikerül, Bodnárné ismét kudarcot vall. A csendőrök leleplezik a gyilkost – mert János maga is úgy akarja, nem tud és nem is szeretne elmenekülni a tette elől. Ezzel emelkedik Péter fölé – minden mogorvasága, durvasága, sőt: gyilkossága ellenére is.

Bodnárné jellemét az teszi teljessé és félelmetesen széppé, hogy felismeri: hiába akart tigriskarommal, oroszlánfoggal kitépni a gyermekeinek mindent a világból, rossz útra vezette sznobizmusa, így ő lett a kettős tragédia okozója:

BODNÁRNÉ. J á n o s h o z. Nem csak te öltél. Mindnyájan öltünk;

ez a lány, szegény Péterem, még ő is segített megölni magát. De én, legfőképpen én! Én vagyok az igazi gyilkos. A nagyralátásom, a nagyralátásom! Pesten akartam lakni a mérnök fiamnál, s a Dunaparton sétáltatni a selyemmasnis unokákat. Otthonosabb voltam abban a családban, amelyik még meg sem volt, mint a magamében. Ott volt a nap, itt az éjszaka. Arra nőtt a szívem, mint ablak felé a virág. Én adtam a kezedbe a fejszét, én nyomtam a másik fiamat a fejsze alá. Azt hittem, elég lesz egy szó az árvizet visszaharangozni. Én vagyok a bűnös, én.[9]

Eddig a dráma felszíni interpretációban. A mélységet a későbbi művekkel való egybevetés, a tanulmányokban kibontott és a drámában implicite meglévő Németh László-i gondolatok megkeresése adja, valamint a szerző szellemi érdeklődésének tüzetesebb vizsgálata a dráma keletkezésének korában (természetesen minderre ebben a tanulmányban sort nem keríthetünk, a problémakijelölés ennek ellenére indokolt!).

A *Bodnárné* témája, mint említettem korábban, a *Horváthné meghal* írása körüli időben fogant. A két mű – nemcsak a téma egyidejű felbukkanása miatt – sok rokon vonással rendelkezik. Közös a bemutatott társadalmi réteg mindkét írásban: a szilasbalhási vakációkon megismert paraszti világot, parasztpolgárságot ábrázolja, azt a bomlásnak indult kulák-réteget, amelynek teljes széthullását, morális bomlását később az *Erzsébet nap* című drámájában mutatja majd be. A *Horváthné meghal:* kiáltás az emberek, családtagok közé tolakodó szerzési vágy embertelensége ellen; a parasztpolgárságot, morális széthullását megelőző állókép novellisztikus rajza. Pillanatkép, amely – dramaturgiai szakkifejezéssel – a végkifejletet késlelteti. A retardáció a novellában: Horváthné csalafintasága a halálos ágyán, ahogy *„Még egyszer megmutatta, mit tud. Győzött a vejein."*[10], aláíratta a lányaival azt a papírt, amelyben lemondanak a legnagyobb fiútestvér javára a közöttük bíróilag egyenlően szétosztott házról. Horváthné *„Most már elégedetten várhatta a halált. Ő elvégezte a hivatalát. A ház, a szép, régi, nemesi ház, amit az urával szereztek az egyik tönkrement megyei úrtól, nem kerül idegen kézre, nem lesz licitáció; a fiáé lesz, a vérié, ahogy ő azt annakidején kitervelte."*[11]

A *Bodnárné* című dráma a paraszti világból való elvágyódással, a rossz értelemben vett emelkedési vággyal ugyancsak a felbomlást érezteti. Fennáll azonban a két mű között

egy másfajta rokonság is. Horváthné és Bodnárné jellemében ugyanaz a célja felé törő keménység uralkodik, csak Horváthné halálát is *„hivatala elvégzésére"*, a lányai szíve elleni ostromra használja, Bodnárné Péter felemelkedésének útját egyengeti és Jánost menti.

Lehetne talán több azonosságot is keresni, bennünket azonban a továbbiakban a különbözőségek érdekelnek jobban, azok az eltérések, amelyeket a *Horváthné meghal* és a *Bodnárné* keletkezési idejének, 1921-25-nek és 1931-32-nek eltérő szellemi érdeklődésével magyarázhatunk.

4. A *Bodnárné* című dráma Németh László úgynevezett *görögös* korszakában nyert végső kidolgozást.

1931-ben, Németh László *Új nemzedék* címmel tanulmánysorozatot jelentet meg a *Nyugat*ban.[12] Ebben többek között meghatározza a két hullámban, 1920. és 1925. tájt fellépő új nemzedék esztétikáját, mely a korábbi *„egyéniség-esztétika"* helyébe a *„mű-esztétikát"* állítja. Elveti a zseni kultuszt, az írói egyéniség tömjénezését; a műtiszteletet és a szigorú komponálást hagsúlyozza. Majd így folytatja: *„Az új műfaj, amelyből a műalkotás szelleme a legcsupaszabbul és legtökéletesebben szól hozzám: a dráma, a komponálás remeke. S csakugyan most, hogy egy minta-alkotás után tekintgetek, amelyet dolgozatom ormára tűzzek, drámák, görög drámák közt válogatok, nem Euripidész, hanem Szophoklész drámái közt s Elektra és Antigoné közül halhatatlan zengéssel szökik elő a mű melyben drámái közt s Elektra és Antigoné közül halhatatlan zengéssel szökik elő a mű melyben minden szó harangnyelve egy másik szó harangtestén kongat: Oedipusz király."*[13]

A tanulmánysorozat szemlélete, a klasszicizáló esztétikai norma meghirdetése Németh 1930-tól mutatkozó szellemi érdeklődésének kicsapódása. Görögül kezd tanulni, az Aiast, majd miközben második lánya születését várja, az *Odüsszeiát* lapozgatja, beletemetkezik Szophoklészba, az ókor elragadja, görög tanulmányaiból kipattan az a terv is, hogy megírja a görögök és a görög örökség, azaz Európa történetét. Ő, aki 1919-ben elmenekült a bölcsészkarról, újra a Múzeum körút tájékára készül klasszika filológusnak, s hogy beiratkozhassék, 30 éves fejjel görög érettségit tesz — Pintér Jenő elnökletével.

Bár a bölcsészkaron — Melich jóvoltából — most sem tartott ki tovább, mint az első alkalommal, görög orientációja nem lankadt. Új szellemi érdeklődése, a Szophoklésztől kapott hatás segítette elő — mint ahogy maga megírja — a korábban megkezdett *Gyász* befejezését és ösztönözte a *görög* szellemű Bodnárné hőssé üttetésére.[14]

Bodnárné jellemében kétségtelenül megvan a szophoklészi görög szellem reinkarnációja. S ha ugyanezt a keménységet, görögséget felfedeztük a *Horváthné meghal*-ban is, Szophoklész hatása nélkül, fel kell ismernünk a különbséget is, amelyet az ókori tragikus a Bodnárnéhoz hozzáadott. A *Horváthné meghal*-ban csak a *„titkon kormányzó bibliás parasztnagyasszony"* jelleme emlékeztet Antigoné, Elektra vagy Klütaimnésztra keménységére, a Bodnárné egészében *„a paraszt tárgy és a klasszikus eszmény összeházasítása"*.[15]

Így lesz a dráma, mint Németh László jellemzi találóan az *Ember és szerep*-ben, *„olyan mint egy szalmatetejű szilasi présház, előtte tornác, dór oszlopokkal."*[16]

Szophoklész hatását, a klasszicizáló esztétikai norma megvalósítását mutatja a két mű eltérő nyelvi megformálása is. A *Horváthné meghal* még igyekezett megéreztetni a táj, a paraszti világ nyelvének egyéni ízeit. A *Bodnárnét* Németh László megfosztja a helyi színektől, a lokális tájnyelvi sajátosságoktól, s a költői „köznyelv" szférájába emeli, ezzel is hangsúlyozva igényét az általános emberi megragadására.

Szophoklész hatását természetesen nem szabad túlértékelni. Németh László görögökre találása nem más, mint — maga is megírta, Bodnárné és Horváthné rokon jelleme bizonyította — saját természete nemesebb másának felfedezése. Az eszmény, mint Platon ideái, megvolt benne, csak elő kellett hívni. Ezt tette Szophoklész. Amit a *Bodnárné* esetében neki köszönhet Németh László, elsődlegesen a régi téma kidolgozása, egykori adóssága törlesztése .Biztatást és példát kapott Szophoklésztől a *változatlan jellemű* Bodnárné drámába állítására. Ne felejtsük el, hogy a *Horváthné meghal* novella volt, s ahhoz, hogy elbeszélésben egy író statikus jellemet rajzoljon, nem volt szükség biztatásra, így kívánták meg a poetika közhelyei is. Annál inkább kellett a bátorítás, hogy ugyanilyen változatlan jellemet drámai hősnővé üssön, mivel a dramaturgiai babonák szerint a drámai hőssel szemben támasztható legalapvetőbb követelmény, hogy a jelleme fejlődjék. Szophoklész ennek az ellenkezőjéről győzte meg, s előszólította Horváthné mellől Bodnárnét, a szinopszisból drámát teremtett.

De Szophokrész hatása — minden túlbecsülés kerülése ellenére — nemcsak ennyi volt. Segítette Németh Lászlót abban is, hogy a mondanivalójához kívánkozó formát megteremtse.

Értékes tanácsokkal és biztatásokkal segített megtervezni Németh László esztétikájának és dramaturgiájának csarnokát. Ez az, ami a Bodnárnéban még csak részben volt jelen és a későbbi drámákban teljesedik ki, éppen e görögös korszak szellemi érdeklődésének eredményeként.

5. Hogy a görögök közül miért éppen Szophoklészt tűzte Németh László esztétikája és dramaturgiája ormára, Szophoklész világának vázlatos feltárásával érthetjük meg. A görög tragédia fénykora az i. e. V. század. Melpomené, a tragédia múzsája, mintha a szalamiszi diadalt külön is meg karta volna ünnepelni, esztendejét (i. e. 430) a tragédia hármas ünnepévé tette: Aiszkhülosz, mint meglett férfi vett részt a csatában, Szophoklész az ifjak kórusában zengte a győzelmet, s a hagyomány szerint ezen a napon született Euripidesz.[17]

Annak ellenére, hogy kortársak voltak, drámáik három különböző világot tárnak fel. A görög dráma, Dionüszosz kultuszából fejlődött ki, s jóideig még magán viselte a mitológikus eredet nyomait. A három nagy tragikus közül érthetően a legidősebb, Aiszkhülosz művei őrzik leginkább az eredetet, ő a nemezis költője, a bűn és a bűnhődés foglalkoztatja, a bűn, amivel a halandó, aki felelős a tettéért, beletipor az isteni hatáskörbe; s a bűnhődés, ahogyan ezért az istenek megbüntetik. Bűn és bűnhődés motívumára épül föl a Labdakidák történetét feldolgozó drámai trilógiája, a Laiosz, Oidipusz és a Heten Théba ellen is.[18]

Aiszkhülosz drámai világának van erkölcsi mozzanata, ennek ellenére nem érdekli a morál, nem izgatják az emberi szenvedélyek. A tragédia nála az isteni hatáskör megsértéséből származik; a mitológia megmaradt magzatburkaként erősen metafizikai jellegű.

Szophoklész már elejti a nemezist, az emberi szenvedély, a boldogság és boldogtalanság foglalkoztatja. A tragédia nem az isteni hatáskör megsértéséből fakad; a bűnhődés az emberi sors következménye. A színpadi hős önálóbb, előtérbe kerül az egyéni cselekvés, a herosz, vagy heroina nem áll többé a földöntúli hatalmak nyomása alatt, nem éreznek démoni indítékot a bűn elkövetésére. Az öröklött áhitat és a latolgatást kerülő lelki keménység ugyan kizárja, hogy fontolóra vegyék: mit cselekedjenek, a választás lehetősége mégis adott számukra. Ezt mutatja a drámák komponálása. A főhős mellett mindig ott áll egy mellékalak, aki másként választ, mint a drámák hőse. Az istenek törvényeire és az örök íratlan szabályokra figyelő Antigone mellett megtaláljuk Isménét, aki a városállam nomoszait tartja fontosabbnak, más utat jár Elektra és Khrüszothemisz is; az igazság kezét fogó Oidipusznak lokaszté azt tanácsolja: *„Legjobb vaktában élni csak, ahogy ki tud."*[19]

Bár a választás megjelenése morálissá alakítja Szophoklész világát, s a drámai küzdelemben nem isten és halandó, hanem egyén harcol egyénnel: a drámákban megmarad a mitológikus háttér. Az emberi sors alakítói továbbra is — anélkül, hogy az emberek megsértenék őket — az istenek. Oidipuszon ősi átok teljesedik be. Tévedésből bűnhődik Deianeira és Héraklész is. S bár drámáiban Szophoklész érezhetően a vétlen bűnhődő hősök mellé áll, csaknem minden tragédiáját berekesztő gnómában a megbékélést, az isteni akaratba való fájdalmas beletörődést hirdeti. Elismer valamilyen emberen túli, attól független, sorsot irányító kormányost. Vallásos-mitológikus mozzanat az Antigonéban a hősnő örök, íratlan törvényekhez való, természetes emberi érzésekkel szentesített ragaszkodása is.

Szophoklész átmeneti állomás a mitológikus eredetet őrző drámából a teljesen demitologizált, csak morális, pszichikai megalapozottságú drámához. Ez utóbbit Euripidész jelenti. Nála már az istenek világa és az erkölcsi világ között éles ellentét feszül, egyoldalú, erős szenvedélyek helyett tudatosabb, elemzettebb érzelmeket rajzol. Érdemes egy pillantást vetni *A trójai nők* című darabjára, hogy megértsük a változást. Míg Heléna az eposzban áldozat volt, az istenek akaratlan eszköze; Aiszkhülosznál földöntúli hatalmú, az emberekre szenvedést hozó átok — Euripidésznél már mint vádlott jelenik meg. Hiába védekezik azzal, hogy ő az istenek áldozata volt, az istennőt pedig, aki törbecsalta, büntetni nem lehet, a vádló szerepében fellépő Hecabé bebizonyítja; Heléna saját balgaságát vélte az istenek akaratának.[20]

Euripidész tehát diszkreditálja Helénában mindazt, amit korábban benne az eposz isteninek, Aiszkhülosz misztikusnak, végzetesnek tartott.

Természetesen Euripidész is szerepelteti az isteneket, mert a vallásos jellegű ünnepi játékokon használni kell, s a tragédiának egyetlen képzelhető tárgya a mítosz és a monda, de – mint Péterfy rámutat – már kiveszi őket darabjai középpontjából, a határokra tolja őket, alakjaiban pedig tisztán pszichológiai rúgókat mozgat.[21]

Németh László *Sophokles* címmel közzéadott naplójában rámutat: *„A nagy költőket nem úgy bírálja az ember, mint a kortársakat. Nem az árverési árukat akarjuk megállapítani, hanem annak az értékét, amiben rájuk hasonlítunk...“*[22]; majd néhány hónappal később a következő bejegyzést olvassuk: *„Sophokles sorsom és indulatom költője.“*[23]

Mi az, amiben Németh László világa hasonlít az ókori tragikuséhoz? Melyek a közös indulati impulzusok?

Szophoklész világa, mint a fenti összehasonlításból kitűnt; *morális világ, a mitológiából megmaradt metafizikus háttérrel*, ugyanúgy, mint Németh Lászlóé.

Hogy Németh László világa morális, aligha kell bizonyítani. A Készülődés éveiben (1925-1932 között) írt kritikáiban, tanulmányaiban (amelyek az eredeti alkotások katalizátorai voltak, igénybejelentések esztétikai normáira) megnyilatkozik a morális hajlam. Erre a tanulmány első részében, a művek genezisének vizsgálatakor már rámutattunk. Fejtegetésünkből kitűnt, hogy a tanulmányok és kritikák gondolataiból kiolvasott morális világ idealista jellegű, így már önmagában metafizikai mozzanatokkal rendelkezik. A teljesebb kép érdekében tanácsos azonban e téren tovább vizsgálódni. Németh László világának metafizikus hátterére még inkább fényt vet az a hasonlóság, amely művei és a mítoszok természete között fennáll, s amely még közelebb viszi Szophoklész világához.

6. Németh László még 1927-ben, irodalmi, esztétikai elvei csiszolgatása idejében megfogalmazta azt a gondolatot, hogy az irodalom és általában a művészet osztályfeletti, az író nem csoportok fogadott írástudója, hanem népe elhívottja, s mint ilyennek súlyos tehertételt kell vállalnia. Ez az elhívottság független az osztályoktól, kozmikusabb, az örök emberi dolgok képviseletét jelenti. A tanulmányíró, gondolkodó Németh László programjában – éppen a görögös korszak idején, a Tanú első évfolyamában – ismét felbukkan az időtől független, örök érvényű, végső analízisükben abszolút és egyetemes törvények keresésének az igénye. A *Tanú munkaterve* című programjában így ír: *„A Tanú feladata: ... 2. A ma szellemi tájképe mögött számontartja a geológiai erőket, a múltat... Nem archeológiai érdeklődésből, a korszerűségért foglalkozik a múlttal, hanem épp azért, ami a korok fölött van. Századunk feladata, mint a fizikában, itt is, a helyi szempontokkal számotvető s tőlük mégis független abszolút koordináták felállítása.“*[24]

A mítosz – mint tudjuk – teljes világmagyarázat, mely a dolgok eredetére, létére, lényegére keres magyarázatot. Németh László azzal, hogy a műveiben az örök emberit, a korok feletti abszolútot akarja megragadni, a mítosz teljes világmagyarázatához hasonló egyetemességre törekszik.

Nem lesz talán anakronizmus, ha a mítoszok és Németh László világa hasonlóságának bemutatására későbbi Németh László írásból keresem a további bizonyítékot. Az eljárás jogosnak tűnik, tekintve, hogy az 1927-es, 1932-es írásokban ezek a gondolatok már előbukkantak, tehát az alábbi, a *Mitoszok emlőin* című írásának tételei feltehetően már a korábbi időben is kialakultak, csak később vetette papírra őket.

Szóbanforgó írását – első sorai alapján tudjuk – egy hozzá forduló fiatal író kérdése alapján készíti el, adja válaszként. *„Milyen diétára fogjam a lelkem, hogy nagy eredményeket érjek el?“* – kérdezi a fiatal író. *„Olvass mitoszokat“* – feleli Németh László, s hogy az ellenvetést elhárítsa, rövid ars poeticát ad. Az ember feladata – mondja – a nagyságot megvalósítani, ezt azonban mindenki csak a maga óráiból tanulhatja. *„A nehezebbet kell vállalni, reménytelen fogni az igazság térdét, a koporsóvá lett ágyban... A méltó élet: a művész legfőbb higiéneje.“*[25] Az írónak dajkája a méltó élet megvalósításában – folytatja – a mítosz, amelyben együtt él a nagy és a szép, s amely mindig vallás, még akkor is, ha képei már el is vesztették kozmogóniás jelentésüket.

„... az érzés, mely a világból kihasította“ a mítoszokat *„csenevészen vagy átalakultan, bennünk is él s keresi a nagy ősképeket. Aki egy mitoszban, Homéroszban, vagy a Kalevalában elmerül, nemcsak a mások isteneit és hőseit látja, hanem a maga vallásos érzéseit is lélegezteti. A történet elfelejtődik, de a pátosz megmarad s most már a magunk mélyei s a magunk csillagai közé vet be: vallásá élni a világot.*

A mítoszok beszédessé teszik a vallásos érzést s a teljes teremtést adják szótáraul. Mert a mítosz a teljesség iskolája. Mindig az egészet nézi s még a mondák töredékeiben is az egészről mond el valamit... Akit a mitoszok dajkáltak, sosem fajul specialistává.“[26]

Németh László nem érzi idegennek a mítosz és a modern művek világát. *„A mitoszokban istenek vagy istenszerű lények a főhősök"* – írja majd így folytatja – *Mivel több egy isten egy alaknál? Amiben egy üstökös egy csillagnál: csóvája van a mindenségben. Az isten nem ér véget önmagában vagy hozzá hasonlókban, ő nem egyén és nem típus: hanem mindig természet és világ is.*

... A modern regényben, drámában nincsenek istenek, sem istenfélék; de az „alak" itt is kaphat ilyen mitoszi csóvát s a zárt személyen mindig áttetszhet: a kozmosz egy embernél általánosabb törekvése vagy hangulata."[27]

Egy emberben megmutatni a kozmosz embernél általánosabb törekvését – ez a célja Németh Lászlónak hősei teremtésekor. Ezért kapnak nemcsak alakjai, hanem művei is *„csóvát"* a mindenségbe a racionális világon túlmutató *„ideák világába"*.

A mitoszokkal Németh Lászlót nemcsak a metafizikus jelleg, a *„vallássá élni a világot"* érzés és szándék rokonítja. Van egy másfajta hasonlóság is, amelyre érdemes rávilágítani. Így közelíthetjük meg jobban Németh László műveinek, különösképpen drámáinak világát.

A mítosz – bár vallás – a primitív ember számára legősibb értelmében maga a valóság. Nemcsak elbeszélés, hanem a cselekvésnek része. Ez a mítosz funkciója. Itt ismerhetjük fel az időtlen, általános vallásos érzés megjelenítésének igényén túl a mélyebb, funkcionális egyezést Németh László művei és a mítoszok között. Németh Lászlónál a mű sohasem kitaláció, ha nem is modelljében, de gyökerében maga a valóság, valóságos életprobléma, élethelyzet, mint ő maga írja az *Emberi Színjáték* kapcsán: *a valóságos élet érintője.*

Ez az írói alkotói módszer más írók természetéhez hasonlítva világosabban áll előttünk. Tanácsos *Németh László* és pl. *Móricz* írói alkotói módszerét egybevetni. Móricz mindig az objektív valóságból indul ki, kívülről halad befelé: a tapasztalati élményanyagot lelkesíti át gondolataival. Németh László éppen ellenkezőleg belülről halad kifelé, a személyes, lírai életérzést, életproblémát objektiválja. Maga Németh László is rávilágít saját és Móricz eltérő írói természetére. Móriczról szóló könyvében így ír: *„Az bizonyos, hogy lelkiismeretes tanuló volt: mindig készülten jött a regényírásba. Amikor az Iszonyt elkezdtem, mondtam is neki: én úgy ülök előtted a padban, mint a készületlen diák. Nálad mindig érzem a beolvasztott tudást. Én azonban mindent az emlékezetemből húzok ki. Ezért nem vagyok igazi epikus. Sosem voltam gyűjtő: az iskolában sem volt sem bogaram, sem herbáriumom, sem bélyegem. Most sincs: se alakom, se szótáram, se anekdótám. Csak ahogy a szenvedéseimből előgomolyog."*[28]

Ugyanebben a könyvben másütt így méltatja Móriczot: *„Nem ismerek írót, aki ennyiféle embert őrzött meg műveiben. A hazájában legjáratosabb magyar sem merné föltenni a kérdést: melyik a nagyobbik Magyarország, amelyiket ő meglátott, vagy amelyiket Móricz Zsigmondban olvasott.*

Ehhez a megőrzői hivatáshoz páratlan novellista emlékezetet kapott. Filozofémáktól megrontott korunkban szinte emberi csoda, hogy maradhatott fenn egy agyvelő, amely ennyire novellának élte a világot."[29]

Németh László Móriczcal ellentétben nem a külvilág mozzanatait, az egyes eseményeket őrzi meg emlékezetében, hanem az érzéseket, reflexiókat, amelyeket a környező világ váltott ki belőle. Az írói alkatot természetesen nem lehet valamiféle irodalmi Kretschmer tipológiába sorolni, de az kétségtelen, hogy Németh László és Móricz Zsigmond írói alkata különböző. Móricz objektív, Németh László szubjektív hajlamú. Rávilágított erre a *Magam helyett* (1934.) című önéletrajzi vallomása: *„... minden embernek megvan a mítosza, s aki egyszer álmodozni vagy alkotni kezd, mindig azt párologja föl, csak más-más álruhában"*. Ezt a megállapítást Németh László a saját gyakorlatából vonta le, abból a gyakorlatból, amelyre rávilágít egy másik nyilatkozata. Ebben néhány drámája keletkezésének a körülményeire utal. *„Ezek a darabok* (Villámfénynél, VII. Gergely, Papucshős, Cseresnyés, Mathiász-ellátó – Z. Z.) *bár sokfélék, mind egyféle módon keletkeztek, a szenvedés, mint a farkas beért s mikor már nem volt más mód a szabadulásra: visszafordultam, s a szemébe néztem... Nem művek voltak ezek, amilyeneket kidolgoz az ember, reflekszek inkább, amilyenekkel védekezik. A nép krajcárt tesz a sebre s eldobja vele a bajt. Én drámát tettem rá s eldobván... csináltam, amit épp csinálnom kellett."*[30]

A fenti állítással, annak bizonyításával, hogy Németh László írói gyakorlatában a mű a cselekvés része, bezárult Németh László drámaírói pályakezdésének logikai köre. Sze-

mélyes írói hajlamú – indítottuk az elemzést a közlemény első részében, s pályakezdése mostani vizsgálatakor újra visszajutottunk kiindulási pontunkhoz, Németh László szubjektív írói természetének megállapításához. Mindezt egyelőre főképp Németh László vallomása alapján. A tétel igazságának ellenpróbáját az első nagy drámai korszak élethelyzetének vizsgálatával készíthetjük el: keresve, valóban konfliktikus drámai élethelyzetben fogantak-e a művek, valóban a cselekvés részét képezik-e? Izgulva: jól tapintottuk ki a pályakezdés állomásait? Vajon az általános ars poetica, majd a dramaturgiai elvek kialakítása után a drámaírói pályakezdésnek csakugyan a személyes élethelyzet kialakulása a harmadik állomása és egyben feltétele?

7. Németh László drámai teherbeesésének első nagy korszakát a harmincas évek társadalmi drámái jelentik. 1936 és 1940-42 között sűrűsödnek a drámák születését jelző évszámok. *„... legalább tizenötször éreztem azt a magzatlökést"* – jellemzi ezt a korszakot maga Németh László – *„amellyel a megfogant és megszületni akaró művek jelzik, hogy csak a halál menthet fel kihordásuk alól."*[31]

A tizenöt dráma-terv közül e korszakban csak tíz készül el, a tizenegyedik torzó maradt.[32] Sajnos a tíz kidolgozott dráma közül csak hét maradt ránk: 1936-ból, még a Tanú befejezése előtti időből a *Villámfénynél*, 1937-ből az első történelmi drámája, a *VII. Gergely*, 1938-ból a *Papucshős*, 1939-ből a *Cseresnyés*, 1940-ből *A Mathiász-panzió* és az *Erzsébet nap* (végső befejezést csak 1945-, illetve 1946-ban nyertek) és 1941-ből a *Győzelem*. A *Más néppel*, az *Órjás literátor* és a *Bethlen Kata* elveszett.[33]

Ebben az időszakban fogant meg a későbbi *Husz*, *Széchenyi* és feltehetősen a *Szörnyeteg* című drámája is, így az a tizenöt magzatlökés, amit Németh László fenti írásában jelzett, későbbiekben a megszületés valóságos jele lett.

E drámák keletkezésének előtörténetét nyomozva 1931-ig érdemes visszanyúlni. Ekkor, miután szakított *Hartmann*nal és a *Napkelet*tel, új nemzedék szervezésébe kezd. Cikksorozatát, melyre már korábban hivatkoztunk, s melyben az új nemzedék esztétikáját, ars poeticáját körvonalazza, s portrét rajzol legmarkánsabb képviselőiről[34] – a *Nyugatba* írja. A sorozatot nem fejezi be, mert szakít *Babits-csal* és a *Nyugattal*. Az új nemzedéket sem sikerült összekovácsolnia. Ekkor indítja meg kritikai folyóiratát, a *Tanút*. Az alapítására később így emlékezik: *„A magány nem lehet cél, csak kényszerűség. Ha Magyarországon 1932-ben lett volna közönség, melyhez csatlakozni nem önfeladás, a Tanú-t sohasem indítottam volna meg. Nem volt s én megpróbáltam emberektől távol mondani el, amit a emberek közt el kellett hallgatnom."*[35]

A Tanú bevezetőjében Németh László meghatározta a folyóirat feladatát: *„Nem akarok tanítani."* – írja. *„Az essait a nyilvános tanulás műfajának tekintem; egy lélek égtájakat keres s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, amelyet önmagammal folytatok."*[36] Az első számban közli a Tanú munkatervét is, mely szerint: világnézetet akar adni, az irodalom figyelésével a szellem igényeit kutatja; keresi azokat a műveket, amelyek alkalmasak a nemesebb magatartás továbbplántálására. A múlt figyelésével a kortól, időtől független koordinátákat akarja megtalálni; új enciklopédia teremtésével (egyébként ebben Ortega mellett Herodotosz a mestere a *„szaktudomány elszakadt tárnái közt keresi az összefüggést"*, figyeli a társadalom életét és a tömegmozgalmakat.[37]

A *Tanú* első évfolyama (1932. szeptembertől 1933. szeptemberig) meg is valósítja a betokoltságot, a szigetre húzódó tájékozódást. Ezt mutatja az első évfolyam tartalomjegyzéke is: tanulmányok Proustról, Arisztophánészről, Szophoklészről, Goethéről, az új nemesség-koncepciót és a minőség forradalma gondolatot kidolgozó tanulmányok.

Az 1933-as év változást hozott a magyar társadalmi és szellemi életben. Ez Németh Lászlót is kimozdította a Tanú szigetéről. Panaszkodik is 1934-ben, a Tanú második évfolyamát áttekintve: *„Abból, amit a második évben akartam adni, sajnos alig valósult meg valami."*[38]

Az 1930-as évek nemcsak Magyarországon, hanem Európaszerte – éppen a gazdasági világválságban kifejeződő hanyatlásból, az egyre inkább teret hódító és fenyegető fasizmus és háborús veszély érzéséből fakadóan – a munkásmozgalom és a haladó erők szervezkedéseinek az évei. Az irodalom is élénkebben fordul a társadalmi kérdések felé, a kor, éppen bonyolultságánál fogva, kikényszerítette a tájékozódási igényt. A haladó folyóiratok szerkesztői, kritikusai legfontosabb feladatuknak a dolgok, jelenségek, eszmei tendenciák értékelését találták. A passzív szemlélődést felváltotta a beleszólás vágya. Az íróknak

egyenesen erkölcsi kötelességükké vált az egyes jelenségeket, koruk mozgalmait értékelni. Jellemző erre, hogy a Nyugat, ahonnan Németh László (a személyesség, sértődékenység mellett) azért távolodott el, mert nem volt szükség a társadalmi, politikai mondanivalójára, öntudatlanul a népi írók mozgalmának kiinduló pontjává vált. 1933-ban, a szeptemberi kettős számban megjelent Illyés Pusztulás című útirajza, ami megindítja az erjedést. A Nyugat október 1-i számában ankétot rendez az útirajzról *Elfogy a magyarság?* címmel. S ha a Tanú első évfolyama idején nem volt semmi, ami Németh Lászlót magánya feladására ingerelhette volna, most ez az erjedés visszaszólítja a mozgalomba. Újra megpendíti kedvenc gondolatait, mint novemberben, debreceni útja során, ahol felolvassa *Debreceni káté* című programját, amelyet az egyetemi ifjúság lapja, az *Új vetés* le is közöl.

Valószínű, itt, Debrecenben merül fel újra Németh Lászlóban – az egyszeri kudarcon nem okulva, vagy a mozgásra ingerlő időben bízva – a nemzedékszervezés, a hasonló gondolkodású írók összefogásának és egy folyóirat alapításának a gondolata. Erre utal *Gulyás Pál* 1933. november 5-én keltezett levele, amelyben azt írja: *„Kedves Laci, én úgy rettegek az „irodalmi egységes párttól". Te dobtad fel az ötletet, Te vagy a „bűnös".*"[39] Az új folyóirat megalapítása, szervezgetése 1933 őszétől 1934 tavaszáig tart, a címe – Németh László ötlete alapján – *Válasz*. A folyóirat feleletet akar adni a magyarság időszerű kérdéseire, nem *„politizál"*, de nem is *„gyökértelen esztétizálás a célja."*[40]

A Válasz ideológiai felvonulási területe – mint *K. Nagy Magda* megállapítja a folyóiratról szóló nagy tanulmányában – a *Tanú* volt.[41] Az első számok Németh László koncepcióját viselik magukon. A folyóirat szerkesztői ekkor; Fülep Lajos, Gulyás Pál és Németh László. Az írók összefogását azonban most sem sikerült megvalósítani Németh Lászlónak és szerkesztőtársainak ,legtöbbjük távol maradt a laptól. Mint Németh László írja: *„A Válasz-nak tulajdonképpen egy igazi munkatársa volt: Cs. Szabó László. Rajta kívül még Illyés Gyula adott értékes támogatást. Egy ötives folyóiratot kitölteni elég kevés! Én magam eredetileg dolgozni sem akartam a Válaszba, s a második számnak közel felét én írtam."*[42] Az elzárkózás oka az volt, hogy Németh László a közös alapot saját ideológiájában akarta megteremteni, ezt az írók legtöbbje nem tette magáévá, elutasította. Ezért az összevont harmadik-negyedik szám szerkesztése után a szerkesztők lemondtak tisztségükről. Németh László így ír erről: *„Az a veszély fenyegetett, hogy egy Tanú helyett két Tanú-t csinálhatok az irodalmi élet mulatságára. Nem volt választásom: vagy abbahagyom a Válasz-t, vagy nemzedék-folyóirattá bővítem, ahogy azt a nálam járt írók ajánlották. Én ettől a kibővítéstől féltem. A Válasz-t nem revűnek, hanem munkatervnek, és munkatérnek szántam; nem látványos tarkaságnak, hanem következetes egységnek."*[43]

Németh László ekkor – bár a neve továbbra is ott szerepelt a kibővített szerkesztőbizottsági névsorban s írásokkal is támogatta a Választ – a személyes kapcsolatot megszakította a lappal és munkatársi körével. Ez a különállás még 1937-ben megnyilatkozott, amikor távolmaradt a *Válasz*ból kinövő *Márciusi Front* mozgalomtól. Egyedül a későbbi szerkesztővel, *Sárközi Györggyel* tartotta a kapcsolatot. A *Válasz* és Németh László viszonyára beszédesen utal egy 1937-es levél, amit Sárközi Györgynek írt: *„Én semmiféle tanácskozásra nem megyek... Engem a Válaszhoz kizárólag a te személyed fűz... a közös ideálokért (ha ugyan vannak ilyenek) nem tudom megbocsájtani a bánásmódot."*[44]

A Válasz körétől való elszigetelődés, ezeknek az éveknek az első kudarca még nem szólította vissza Németh Lászlót a nyilvános szerepléstől. A betetőzést egy másik csalódás okozta.

Németh László – mint többen ebben az időben – 1933 tájt, amikor Gömbös demagóg módon reformokat ígért és hirdetett, úgy hitte, hogy a nyájasan közeledő közéleti férfiakat átnevelhetik a magyarság javára. Ez a remény bíztatta Németh Lászlót arra, hogy elfogadja a Magyar Rádiónál a rádió Felolvasási és Irodalmi Osztályának a vezetését. 1934. tavaszán kérték fel erre, de itt sem marad egy évnél tovább. Félév múlva lemond az osztályvezetésről, s már csak mint irodalmi tanácsadó működik, majd 1935. tavaszán végképp szakít a Rádióval. Ő maga így magyarázza a lemondását: *„Ha a Japán népet nagy sérelem éri, Japánban tíz-húsz fiatalember, úgy olvastam, felvágja a hasát. Ezzel hívják maguk mellé a büntető világrendet... Nos, aki sehogysem tudja lemondásom megérteni, tekintse egy szelídebb fajta harakirinek. A magyar népnek az a nagy becsapása, amelynek tanúi vagyunk, megérdemelne több ilyen harakirit, akár egy harakiri-járványt is."*[45]

A *magyar nép becsapása* Gömbös reformdemagógiája volt. Németh László ekkor meggyőződött, hogy a kormánnyal, az uralkodó osztállyal kötött komromisszum nem vezet és nem vezethet a fennálló rend – ha nem is megváltoztatására – legalább megreformálására. Ez az élménye erősíti meg azt a gondolatát, amit már korábban is kimondott; a feladat most a lelkek előkészítése a megpróbáltatásra. Bekövetkezik – immár másodszor – a szigetre húzódása.

A *„mozgalomtól"* való elfordulás a drámák keletkezésének a történetében csak az egyik eredőt jelenti, s bár kudarcot éreztet, Németh László üdvösségét nem veszélyezteti. A fenti csalódások után, 1935-ben még így ír: *„... a nagy ellenség nem a kapun belül van, hanem magunkban. Ha győzni akarunk, először itt kell győznünk."*[46] Sikerült-e? Nyomozzuk tovább az 1935-ös év történetét!

A Tanú Kecskeméten jelent meg, itt ismerkedett meg *Tóth Lászlóval*, az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Vállalat igazgatójával, aki az üzleti kapcsolaton túlmenően mint tájhazafi, gondot fordított arra is, hogy Németh László Kecskemétet is megismerje. Megcsodálhatta *Mathiász János* homokra telepített szőlőjét, elolvassa *Váry István* kecskeméti főügyész Mathiász életrajzát, tanúja lesz a homokot meghódító kecskeméti gazdák okos munkájának. Amit Kecskeméten látott, szerepet kapott a gondolkodásában: a *Kert-Magyarország* koncepcióját alakítva ki benne.[47] Toth László adta ki az *Ember és szerep* című önéletrajzi írását is – s amikor a könyvért járó honoráriumot földben kapta meg (a Kisnyíren egy parcellát vett neki a vállalat), kedve támadt, hogy kedvenc gondolatát a társadalom átalakításáról, az új nemesség kialakításáról és a minőségi gazdálkodásra nevelésről most már, a tanulmányok után a valóságban is életre hívja. Ez a föld lett volna, mint Németh László írja: *„ez első materializációja ama Cseresnyésnek, amelyről néhány év múlva darabot írtam."*[48]

A *„farm"*-ból azonban nem lett semmi, helyette egy villa a Törökvészen. Németh László az az író, aki törekszik arra, hogy művei és szerzője morálja (tett és szó!) összhangban legyen. 1935-ben azonban élete a gondolataival, ideáival ellentétesen alakult, mindazt, amit egy példában szeretett volna felmutatni, csak írás maradt. S ha az év elején még bízott az üdvösségében, hitte, hogy az igazi ellenséget, ami az emberen belül van, legyőzheti, az év derekára letért az üdvösség, lelke üdvössége útjáról. Mint Oresztész az erynniszek Euripidesznél, úgy veszik űzőbe a megvalósítatlan álmok. A kör bezárult: a mozgalomtól való elfordulás után elfordul terveitől is. *Így lett Németh László életében az 1935-ös év a csalódások, a meghasonlás, az önmagával konfliktusba sodró külső és belső vereség éve.*

Lelkiismereti válságának hiteles dokumentuma az 1935. nyarán, apósa sátorkői nyaralójában írt naplószerű *Kapások* című látomása. A történet a sátorkői délutánban a kertben való elalvás és felébredés közötti álom, amelybe Németh László a leheveredést megelőző, szőlőmunkásokkal folytatott beszélgetési kísérletének tapasztalatával ringatózik: beszélni sem tud tanítójával, a néppel. *„Közébük kell szállni" – gondolja magában – „elhagyni a hivatalt, különösen most, a Nagy Csalás után, amikor eloszlott a hazug remény, a felülrőlsegítésé. Nem felülről, alulról kell segíteni, vállalva a sorsközösséget. Családom van, igaz s a gyermekeimnek jövője. De nem kötelezi-e a családot az apa üdvössége? Ok legfeljebb tönremennek ott, de én elkárhozom itt."*

Hanyattfekszik a tőke keserű kacsát rágva, s arra gondol, hogy ha a pesti telek helyett Kecskeméten vesz földet, ma neki is van szőlője. S ekkor álomba szenderedik, jönnek a látomások. Kis közösségben jár, a Csokonai telepen, a Kapások között. Ismerős itt minden és mégis idegen. A Mestert keresi, kéri, beszéljen a telep alapításáról, mert tanulmányt szeretni írni a folyóiratba. *(„Tanút nem mertem említeni, hátha megszűnt közben!") " – Ilyen elcsépelt dologról? mondta a mester s szemében hideget villant a gúny. – Igen, ha talán az előzményekről beszélnél? – Előzménye a Nagy Csalás volt, amikor a farkas báránynak öltözött s úgy bégetett a rádióban. – Kiről beszélsz? – Arról, aki tökéletlenebb tudott lenni életében, mint amilyen tökéletes az idom nevében."*

A könyvespolcon könyveket látnak, a vendég saját nevét ismeri fel a borítón. A szerzőről beszélgetnek, a Mester szörnyetegnek nevezi, s szemére veti: *„Amit a telepen látsz, mind benne volt s nem tudott hős lenni érte – Te tudod, mennyiről mondott le, tiltakoztam. – De nem mindenről. Visszalökte a tallért, de a hatost megtartotta. Hősnek: gyenge, embernek: sok, gazfickónak: ostoba, Szörnyeteg."*

A felébredés pillanatában – amikor a szőlőkaróba üti a karját – hirtelen felismeri: a Mester, akivel vitatkozott, s aki abban ül, amit ő megálmodott: azonos vele. A nagymama hívja: tejet tesz az asztalra a diófa alá, a tej mellett ott a posta: levél a feleségétől: *„A feleségem a házról írt, mert házat építünk, lapostetejű házat a Törökvészen. Abból a pénzből, amit a Nép Eötvös Kollégiumára akartam áldozni."*[50]

Az e korszakban keletkezett művek a személyes válság, a lelkiismereti problémák talajába eresztik a gyökerüket. A *Villámfénynél* című színműben a főhős, Nagy Imre a társadalmi bűnt akarja elkerülni (ennek a motívumnak regényt is szentel Németh László). De ott vannak a lelkiismeret fúriái, vagy ahogy Németh László a már egyszer idézett Válaszbeli *Két előszó* című írásban nevezi: a farkasok a többi műben is. A *VII. Gergely*ben a száműzetés a közéletből, elfordulás a mozgalomtól; a *Papucshős*ben az önfeláldozás szégyene, a *Cseresnyés*ben, a *Mathiász-panzió*ban és némileg a *Győzelem*ben is a meg nem valósított ideákkal való szembenézés, ezen túl a *Cseresnyés*ben személyes indulat és az álmokba boruló történelem; a *Mathiász*ban az apaság viadala. A személyes lírai gyökér csak a *Pusztuló magyarok*ban és némileg az *Erzsébet-nap*ban marad el.

Németh László is, mint *Tolsztoj* – akiben az *1932-ben írt tanulmánya szerint többek* között éppen ez ragadta meg – bűnnek minősítette a vagyont és szerette volna megtagadni osztálya fényűző életét.[51] Ennek a motívumnak szenteli említett regényét. Epikus kibontású drámai kelepce az, amibe a főhős, Horváth Endre szorul. Szociális lelkiismeret és társadalmi állás, a társadalom elleni tiltakozás és a társadalomba illeszkedés szorítójába kerül. Az egyik lábával, mint maga jellemzi a helyzetét: *„jeges vízben"* áll, másikkal *„pezsgős vödörben"*. A kettősséget fel kellene és fel szeretné számolni. *„Vagy egészen ki a hóba, vagy be a pezsgős vödörbe"*[52] – mondja, de nem tud dönteni. Elégedetlen ugyan a társadalmi renddel, az önvádon, önkínzáson túl mégsem tesz semmit. A váltakozás akarása, a társadalom elleni tiltakozása nem csap át a cselekvésbe. A kettősség felmorzsolja egyéniségét, ahhoz gyenge, hogy tegyen, viszont nagyobb és erősebb, hogy jól érezze magát, azaz, embernek sok, – mint a Mester mondaná a sátorkői látomásban. Ezért lesz tehetetlenségében öngyilkos.

Ebben a regényben a bűn már érezhetően többet jelent, mint Tolsztojnál. Nemcsak a vagyont, a szegénységre árnyékot vető, dőzsölő fényűzést, jómódot, hanem az ember igazi természetének, életének megtagadását is. Ez a bűn az, ami bűnhődést fiadzva fordítja Horváth Endrét önmaga ellen.

Az elmondottak igazolták, hogy az ebben az időben megszületett művek erősen szubjektív indítékúak,[53] joggal nevezhette drámáit tehát maga Németh László is meghasonlott lírának.[54] *„Az ember nem tudja azt mondani, hogy így érzem, így gondolom, mert ugyanakkor másképp is érzi és gondolja. Ellenpontoznia kell magát, ezért lesz drámaíró."*[55]

●

Összegezve Németh László pályakezdésének állomásait: 1. 1928/29-ig, az *Emberi Színjáték* megszületéséig, a *Készülődés* éveiben írt kritikák és tanulmányok katalizálásával, ellentmondó elemek összebékítésével felépítette általános írói modelljét, megfogalmazta ars poeticáját. Az ellentmondó elemek: *személyes írói alkat*, illetve a romantikára visszaütő, *Adytól, Szabó Dezsőtől* tanult *prófétikus attitüd. Az összebékítés: a másfajta prófétaság* („az ember egy módon használhat a világnak, ha rendbejön önmagával..." ; „Az ember maga az idea... az élet választ keres. S egy-egy kor vagy mondjuk korok kérdéseire egész részletes, mindent kielégítő választ: csak egy élet, egy emberélet példája adhat.")

Az ars poetica: „Élj és valld meg magad, ez a költő megbízása!"

2. Az 1930-tól mutatkozó szellemi érdeklődés alakítja ki „görögös" korszakát, amelyben írói természetének világirodalmi előképére, Szophoklészre bukkan, s bátorítást kap tőle morális-metafizikai természetű írói világának drámába állítására. Nagyrészt kialakítja dramaturgiáját (bár drámairói elveit a későbbi, főleg világirodalmi tájékozódás tovább csiszolja.)

3. 1935-ben, köz- és magánéletének kudarcai drámai élethelyzetet teremtenek, amelyből művekkel igyekszik kivágni magát, kialakítva első nagy drámairói korszakát. A harmincas évek elejének közéleti tevékenységét az irodalmi tettek veszik át, ahogy egyik írása címével maga Németh László kiadta a jelszót: Vissza a szépirodalomhoz!

JEGYZETEK

1. I. m. 154. oldal
2. Újabb drámák. Bp. 1966. 6. oldal
3. Vö. Ember és szerep. 154. oldal: „Ez a négyfelvonásos parasztdráma még a Horváthné meghal és az Akasztófavirág idejében fogant."
   A Horváthné meghal keletkezésének pontos idejét nem tudjuk, egyhelyütt azt írja, hogy nem emlékszik rá, másütt (Bogárdi diófa – Kiadatlan tanulmányok I. 571. oldal) úgy tudja, hogy 21 éves korában – 1922-ben írta, valószínű, hogy a Nyugat pályázatára átírta. Az Akasztófavirág keletkezési ideje a kéziratón szerepel: 1926. június 6. – augusztus 7.
4. Vö. Ember és szerep.. 154-155. oldal
5. Társadalmi drámák I. 45-46. oldal
6. Vö. a 4. sz. jegyzettel
7. Társadalmi drámák I. 29. oldal
8. Uo.
9. Uo. 60-61. oldal
10. Nyugat XIII. évf. 1925. évi karácsonyi kettős (23-24.) szám. 499. oldal
11. Uo.
12. Vö. *Nyugat 1931.* vagy *Készülődés I. kötet:* Egy új nemzedék esztétikája; Az irodalom önkormányzata; Erdélyi József; Szabó Lőrinc; Halász Gábor; és a *Kiadatlan tanulmányok I.:* Ars poetica; Illyés Gyula; Tamási Áron; Klasszicizmus?: Debrecen és a fiatalok.
    Németh László egyébként a *Készülődés* egyik jegyzetében (I. 198. old.) igyekszik mentegetni az Új nemzedék c. tanulmánysorozatban kifejtett gondolatait. Így ír: „Meg kell még jegyeznem, hogy én a Babits Mihály Nyugatába írtam a legmeddőbb esszéimet. Egész munkásságomban itt érzem csak a környezet sugalmazását s más szellem nyomását némelyik írásomon." Ennek ellenére a sorozat gerincét képező gondolatokat (az irodalom párton kívülisége, az örök emberi sajátosságokra figyelés stb.) legsajátabb meggyőződésének tekintem, mivel 1931-et megelőzően és követően többször leírta.
13. Kiadatlan tanulmányok I. 139. oldal
14. Vö. Sophokles tanulmánnyal (Minőség forradalma V-VI. kötet)
15–16. Vö. a 4. számú jegyzettel
17. A görög tragédiával kapcsolatban az alábbi munkákra támaszkodtam: Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész drámái, Falus Róbert: Az ókori görög irodalom története I-II.; Péterfy Jenő: Válogatott művei, ebben tanulmányok Szophoklészről, Euripidészről és Arisztophaneszről; Dr. Sebestyén Károly: Dramaturgia; Ungvári Tamás: Poetika
18. A trilógiának csak az utolsó darabja maradt fenn, így következtetéseink bizonyos fokig spekulatívek
19. Oidipus király
20. Vö. Péterfy Euripidész tanulmányával és A trójai nőkkel
21. Euripidész című tanulmányában (Magyar Klasszikusok sorozatban Péterfy Jenő Válogatott művei címmel – Bp. 1962. 518. oldal)
22–23. Vö. Minőség forradalma V-VI. kötet. 529. ill. 263. oldal
24. Tanú I. évfolyam 1. szám
25. Im. Megjelent: Kiadatlan tanulmányok I. Bp. 1968. 596. oldal
26. Uo.
27. Uo. 597. oldal
28. Németh László: Móricz Zsigmond. 73. oldal
29. Uo. 14. oldal
30. Két előszó – Válasz, 1948. 244. oldal
31. Kiadatlan tanulmányok I. Dráma és legenda. 599. oldal
32. A címe: Báthori Zsigmond, l. még a következő jegyzetet!
33. Németh László ezeknek a drámáknak a sorsáról Két előszó címen a Válasz 1948. évfolyamában ír: „A más néppel és az Órjás literátor egy nyáriházban maradt, amelyet eladtak és átalakítottak. A Bethlen Kata másodpéldányát, miután az első házammal elégett, műkedvelők hányták el." (245. oldal)
    Majd így folytatja: „A Báthori Zsigmond töredék". (Uo.)

34. Vö. a 11. számú jegyzettel. Az ott felsorolt portrékon túl írni akar még Márai Sándorról, Gelléri Andor Endréről, Bányai Kornélról, Nyírő Józsefről, Bochuniczky Szefiről Sárközi Györgyről és Kodolányiról, de Babits a sorozatot váratlanul befejezte, majd bekövetkezett szakításuk is. (Vö. Ember és szerep. 134. oldal)
35. Kiadatlan tanulmányok I. 458. oldal – Mi történt? címmel.
Azt a betokolódást, amire a dolgozatomban csak utalás történt, részletesen bemutatja az Ember és szerep, amely írója szándéka szerint az 1932-ig írt művek csillagképének, Németh László írói vállalkozásának a rajza, s a Tanút létrehívó kényszerűségnek a története. Kiegészítésképpen csak annyit, hogy nemcsak Babitstól és a Nyugattól szakadt el, hanem az akkori irodalmi élet valamennyi áramlatától, csoportosulásától. Az oka: az ideológiai és világnézeti különbség mellett (ami a Bethlen-kormány bukása idején a megélénkülő baloldali kritika kereszttüzébe állította) Németh László rendkívüli érzékenysége. A különböző írói csoportokkal való szembekerülés dokumentumai többek között: Féja cikkei az Előőrsben, ahol, mint Babits kegyencet emlegeti, Hatvany nyílt levele a Századunkban (még 1930-ban) – Levél egy Baumgarten díjashoz címmel.
Az elkülönülés ellenére két esemény (az 1931-es debreceni út Erdélyivel, Illyéssel, Kodolányival és Szabó Lőrinccel; valamint a Nyugat 25. éves emlékünnepélye, ahol a fiatalok: Erdélyi, Gelléri, Illyés, Pap Károly stb. sikerrel szerepeltek), közel hozta nemzedékének íróit egymáshoz, őt pedig újra bátorította a szervezkedésre. Tervét kezdetben lelkesen fogadták, új lap indításának megbeszélésére gyűltek össze lakásán (1932. februárban vagy márciusban – Illyés, Erdélyi, Pap Károly, Gelléri, Szabó Lőrinc, Kodolányi vesznek részt a megbeszélésen) – azonban ugyanitt kiderül, hogy nem tudnak közös alapra helyezkedni, a folyóirat tervét elejtik.
36. Tanú I. évf. 1. szám
37. Uo.
38. A Tanú második éve – Kiadatlan tanulmányok I. 289. oldal
39. Közzéteszi K. Nagy Magda Válasz című könyvében (Dokumentumok: 1. 307. old.)
40. Uo. 310. oldal (Dokumentumok: 5.)
41. Uo.
42. Mi történt? – Kiadatlan tanulmányok I. 460. oldal
43. Vö. 42. sz. jegyzettel
44. Idézi K. Nagy Magda ih. 332.oldal
A Válasz című folyóirat felszabadulás előtti történetét részletesen feldolgozza *K. Nagy Magda* idézett munkájában. Dolgozatom szempontjából azonban érdekesebb *Bata Imre* tanulmánya (A Válasz indulása – megj.: Ívelő pályák, Bp. 1964.), amely a lapalapítás nehézségeit és Németh László elszigetelődését pontosan bemutatja. Foglalkozik a Válasz alapításával, Németh László és a többi író ellentétével *Kodolányi is* (Visszapillantó tükör – ebben: A Válasz sírkövére, Bp. 1968.) – bár álláspontja érzehetően elfogult.
45. Kiadatlan tanulmányok I. 465. oldal
46. Mi történt? Kiadatlan tanulmányok I. 456. oldal
47. A kecskeméti élményekről, emlékekről, hatásokról vö. NL Kiadatlan tanulmányok II. 430. oldal, valamint Kisebbségben III-IV. kötet: Mathiász János (143.old. ill. Krónikák (Alföld) 296. oldal
48. Kiadatlan tanulmányok II. 437. oldal. A farm gondolat egyébként a sziget és a műhely motívum ötvözése. A sziget Stefan George hatás, a műhely, telep gondolat kialakításában Gandhinak is nagy szerepe volt. Durbani telepe, majd gudzseráti asramja vagy a Szabarmatiban alapított telep, a szatjágrahásrám példaként állhatott Németh László előtt a koncepció kialakításakor.
49. Minőség forradalma VI. kötet, az idézett rész a 424. ill. 439. oldalról
50. Kapások – megj.: Minőség forradalma VI. 440. oldal. Újabban: Negyven év – Horváthné meghal stb. címmel megjelent, készülő életsorozatának első kötetében.
51. A vagyon ilyen megítélésében Gandhi hatását is felfedezhetjük. Gandhi, mint ismeretes, Brit-Délafrikai mozgalma idején Durban közelében telepet alapított, vagyonát a telep céljaira áldozta, s szegénységi fogadalmat tétetett a híveivel.
52. Németh László: Bűn
53. A Bűn regénye az, amelyik a legkevésbé nélkülözi a mű és modell distanciáját.
54. Két előszó – Válasz,1948.
55. Uo.

MOLNÁR PÁL

Megjegyzések hazánk felszabadulásának körülményeihez

Hazánk felszabadulásának 25. évfordulója az egész lakosság életében mérföldkő. Fontos tanulságokat szolgáltat párt-, társadalmi- és állami életünknek. Az ünnepségek, megemlékezések, visszaemlékezések sorában az elmúlt negyedszázad politikai-, társadalmi-, gazdasági- és kulturális fejlődésének áttekintése kap jelentősebb helyet. Tudományos és ismeretterjesztő tevékenységünkben most is, miként a 20. évfordulóra készülve, napirendre kerül a felszabadulás körülményeinek vizsgálata. E cikk keretei, de annak célja sem teszi lehetővé, hogy az országos fórumokon zajló vitákba megyei nézőpont alapján beleszóljunk. Hogy mégis említést teszünk a felszabadulás időszakában lezajló átalakulás jellegéről, elsősorban azért tesszük, hogy ezzel is hozzájáruljunk népművelőink, nevelőink, helytörténészeink tájékoztatásához, felkészítéséhez. A cikk az eddig lezajlott viták alapján, elsősorban annak országos összefüggéseit keresi, s ha erre lehetőség kínálkozik, hozzájárul néhány megyei adattal, összefüggéssel is.

A huszadik évfordulót megelőző időszakban történészek között, de történészek és filozófusok között is vita alakult ki a felszabadulás objektív – szubjektív körülményeiről. Volt történész, aki azt fejtegette, hogy forradalmi helyzet volt már 1943-ban, többen azt állították, hogy csak 1944 nyarán, megint mások, hogy a forradalmi helyzet csak a Szovjetunió felszabadító harca következtében jött létre. Azok, akik a forradalmi helyzet kialakulását 1943-ra, illetve 1944 nyarára tették kimondatlanul arra utaltak, hogy a párt nem használta ki a lehetőséget a hatalom megszerzésére. Az utóbbi felfogás viszont óhatatlanul segítséget nyújtott ama burzsoá politikusoknak, akik a népi demokratikus forradalom létrejöttét csupán a Vörös Hadsereg jelenlétével hozták összefüggésbe, nem számolva a lakosság körében végbement politikai átalakulással.

Ma a viták után sok tényanyag birtokában a kérdésekre egyértelműbb választ tud adni a marxista történetírás. Eszerint 1944 végére, 1945 elejére alakult ki a forradalmi helyzet. Ebben igen nagy szerepe volt a kedvező nemzetközi helyzetnek is. Ebben az időszakban szenvedtek döntő vereséget a keleti fronton a fasiszta csapatok, és nyílt meg a második front. A Szovjetunió hadserege gyors csapásokat mérve az ellenségre, felszabadította Magyarországot, s miután széjjelzúzta a régi államapparátust előseqítette az átalakulást. Segítséget adtak a demokratikus szervezetek, pártok újjáalakításában, s a reakciós erők elleni harcban is közreműködtek.

A népi demokratikus átalakulás az ország területén nem egyszerre kezdődött meg, hiszen közel fél évig tartott, amíg az utolsó német katonai egységek elhagy-

ták az ország területét. Fentiek, valamint a társadalmi bázis különbözősége miatt az élet megindulása gyorsabb volt a Dunán-inneni területen, mint a Dunántúlon. Különösen gyors volt a regenerálódás üteme a Viharsarokban, ahol a népi szervek munkája nyomán dinamikusabb volt a fejlődés.

A magyarországi népi demokratikus fejlődés sajátossága, hogy az ország felszabadulásában a belső erők szerepe kisebb volt, mint bármely népi demokratikus országban. Ismeretes a varsói felkelésben a lengyel hazafiak szerepe, vagy a szlovák nemzeti felkelés jelentősége, (itt sok magyar is résztvett a harcokban), a Tító által vezetett jugoszláv szabadságharc, vagy Románia szembefordulása a hitleri Németországgal. Magyarországon még az utóbbihoz hasonló vállalkozás sem sikerült.

Jelen fejtegetés keretei nem alkalmasak ennek részletes indokolására. Talán mégis szükséges annyit megjegyezni, hogy az uralkodó köröket, Horthyt és környezetét terheli a fő felelősség azért, hogy az utolsó lehetőséget sem használták fel a szakításra. Nem tudták magukat elszánni a hitleri csapatokkal szembeni egységes fellépésre. A különböző vezető politikai csoportok pedig vonakodtak együttműködni a Magyar Fronttal.

A nemzeti ellenállási mozgalmak esetében ugyancsak az egység hiányát kell kiemelni. A Magyar Frontban egyesült pártok tevékenysége csak az ország hadszíntérré válása után válik tevékennyé. A KMP és SZDP szerepe, tevékenysége a Magyar Frontban különösen a két párt közötti megegyezés után erősödik. A demokratikus pártok közül a legkövetkezetesebb harcot a Kommunista Párt végzi. Kiáltványban fordul az ország népéhez, hogy ne várják tétlenül a Vörös Hadsereg felszabadító harcait. Sürgeti, hogy alakítsanak partizáncsoportokat, szervezzék meg az ellenállást a hivatalokban, katonaságnál, hajtsanak végre szabotázsakciókat.

A felhívás alapján szerveződik meg a Fehér Lajos, és a Kiska által vezetett csoport. Vidéken a Miskolci Mokan Komité tevékenysége mellett a karcagi, sárisápi, pécsi csoportok munkáját kell kiemelni. Itt kell megemlíteni a Karancslejtősi bányászok ellenállását is, továbbá hogy Diósjenő környékén működött az elsősorban budapestiekből álló Orley csoport.

Jelentős segítséget nyújtottak az ellenállási mozgalomnak a Szovjetunióból küldött fegyveres csoportok is. Ezek sorában is jelentős helyet foglal el az Uszta Gyula vezette Rákóczi csoport, amely Kárpátukrajnában harcolt, a Fábry József parancsnoksága alatt Dél-szlovákiában tevékenykedő Petőfi osztag, és a Nógrádi Sándor partizáncsoport, amely Salgótarján környékén hajtott végre eredményes akciókat. Ózd környékén Szőnyi Márton csoportja, Erdélyben Dékány István, Rékai Miklós, Ungvár területén Demendy Lajos és Lencsés János irányította a rajtaütéseket a német csapatok hátában.

A mai kutatások azt is bizonyítják, hogy a fenti fegyveres csapatok mellett kisebb jelentőségű ejtőernyős egységek már a háború elején jelentkeztek Tokaj, majd a háború végén Sátoraljaújhely környékén és a Börzsönyben. Összesen 38 fegyveres csoport tevékenységéről tudunk, amelyeknek 2600 főnyi létszáma volt. Ezt jóval meghaladó létszámban – mitegy 5000 fő – vettek részt magyarok a külföldi ellenállási mozgalmakban. Az ellenállási mozgalomhoz számítjuk a budai

önkéntes ezred és más kisebb magyar egységek tevékenységét is. De még így is, a belföldi ellenállási tevékenységben résztvevők száma csupán hét és félezer főre tehető.

Az ellenállásban korántsem társadalmi súlyuknak megfelelően és mértékben, különböző egyéb, főleg polgári csoportosulások is részt vettek. A Kiss János altábornagy vezette csoport és a Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottság, amelynek munkájában szintén résztvett Kiss János, úgyszólván alig jutott túl a szervezkedésen. A kommunista fiatalok akciógárdája röpiratterjesztéssel foglalkozott. A Gyórffy kollégium diákcsoportja náciellenes propagandát végzett.

A fenti példák azt mutatják, hogy az ellenállási tevékenység viszonylag szélesköru volt. Korántsem igaz, hogy a magyar nép azonosult a fasiszta célkitűzésekkel, a nemzetellenes politikával, valamint az is nyilvánvaló, hogy a méretei, a bevezetőben szereplő okok miatt meg se közelítették a szomszédos országokban fellelhető ellenállás mérték.

Annál jelentősebb volt a szinte országos méreteket öltő passzív ellenállási tevékenység. A Kossuth Rádió adásainak, a KMP illegalitásban működő sejtjeinek hatására, baloldali érzelmű munkások közreműködésével tömegessé vált a bevonulási parancsok megtagadása, a gyárak, a bányák felszerelésének átmentése. A salgótarjáni szénmedencében Kazár, Mátranovák és más községek erdeiben bányász- és munkáscsoportok alakultak azokból, akik megtagadták az elvonulást. E csoporthoz katonaszökevények is csatlakoztak. Az üzemekben a baloldali munkáscsoportok már 1938-tól kisebb szabotázsakciókat hajtottak végre. Ilyen irányú tevékenységről a salgótarjáni acélgyárból, a bányaüzemekből vannak adataink. Szinte minden üzemegységben, a bányaüzemeknél népi érzelmű műszakiak aktív közreműködésével megalakultak és tevékenykedtek az üzem teljes leszerelését, megbénítását akadályozó csoportok. Szivattyúkat, motorokat, szerszámokat, kisebb gépeket ástak el. A községekben az élelmiszert, állatállományt elrejtették a németek elől. Többszöri felszólításra sem tettek eleget a statáriummal fenyegető felhívásoknak.

Joggal vetődhet fel a kérdés, milyen volt ebben az időszakban a KMP és a demokratikus forradalomban érdekelt egyéb pártok, megyei szervezetek helyzete, befolyása? Rendelkeztek-e megfelelő káderekkel, akik alkalmasak lehettek az új helyzetben, a népi forradalom célkitűzései megvalósításának megyei szintű vezetésére? E kérdés felvetésének jogosságához nem férhet kétség. A kérdés megválaszolása a gyakorlat oldaláról könnyebb, mivel történeti tény, hogy már 1945. első napjaiban a nógrádi iparvidék munkássága élenjárt az újjáépítésben, és innen indult el az országos jelentőségű széncsata. Az 1945-1947-es választásokon az MKP-ra adott szavazatok számában az iparmedence az elsők között volt. Az eredmények nem a semmiből születtek: a bányai és gyári munkásság körében igen mélyen élt a Tanácsköztársaság, a 25 éves ellenforradalmi időszak tőke-ellenes megmozdulásainak emléke. Ezek sorából is kiemelkedik az 1922-es sztrájk, amelyben a bányászok és ipari dolgozók együttesen léptek fel; az 1926-os éhségmenet, amely a világhírű írót, Bertold Brecht-et is versre ihlette, az 1929-es, 4 hétig tartó bányász-sztrájk, vagy az 1930. évi második éhségfelvonulás.

Bizonyos vonatkozásokban ide soroljuk az 1940-es sztrájkot is. Az 1940-es salgótarjáni sztrájkot úgy tartják nyilván, hogy az nyilas kezdeményezésű volt.

Ez igaz is. A nyilasok azonban a sztrájknak hátat fordítottak, mivel nem az ő elképzeléseik szerint alakult. Sok becsületes baloldali munkás a tőkével, sőt a rendszerrel való szembenállását fejezte ki a sztrájk támogatásával.

A KMP a 20-as évek végéig és a gazdasági világválság éveiben szervezetileg is, tömegbefolyását tekintve is erős volt. A bányász szakszervezetben ugyancsak a KMP befolyása érvényesült. Hogy a háború időszaka alatt szervezett fellépés mégsem következett be, annak az is oka volt, hogy a Tanácsköztársaság vörös katonái, a direktóriumi vezetők, a KMP tagjai, a munkásszervezetek aktivistái, a sztrájkokban résztvett munkások, a háború alatt a katonaságnál és a termelőmunkában is rendkívül szigorú ellenőrzés alatt álltak. A megfigyelés, a bosúgáson alapuló kényszer, a katonai felderítés béklyóba verte a tiltakozó munkásokat. A statárium, az üzemekben működő katonai parancsnokságok tevékenysége, a bevonultatástól, az elzárástól való félelem csírájában folytott el minden nyílt megmozdulást. Ugyanakkor a munkásság, ahol tehette, gátolta a háborús termelést, a gépek elhurcolását, az ország kifosztását.

SZOMSZÉD IMRE

Nógrád megye első szabad községe

Napjainkban minden község és város készül felszabadulásának 25. évfordulójára. Ezzel együtt készülünk a megyei ünnepségekre is, ahol felidézzük a negyedévszázaddal ezelőtti eseményeket, harcokat, a megye felszabadulásának körülményeit és értékeljük a megtett utat. Mindannyian azt szeretnénk, ha ünnepségeink méltónak bizonyulnának a nagy napokhoz.

Érdekes vita tárgya körünkben, hogy melyik község szabadult fel megyénkben elsőnek; Erdőtarcsa vagy Szirák. Ugyanis arról van szó, hogy éveken át úgy tudtuk és a megyei lapunk is arról tájékoztatott, hogy Erdőtarcsa szabadult fel elsőként. Most azonban több, egybehangzó forrásanyag mást bizonyít. Vizsgáljuk meg tehát a két község felszabadulásának a körülményeit.

A Nógrád megye felszabadításáért indított támadást a 2. Ukrán Front csapatai december 5-én 45 perces tüzérségi tűz előkészítés után 10 óra 15 perckor kezdték meg. Ezzel a két község felszabadításáért is megindult a küzdelem. A fő csapást Sumilov vezérezredes parancsnoksága alatt a 7. gárdahadsereg mérte Hatvan-Vanyarc-Legénd és Ipolyszög térségében.

A fő csapással szemben a 6. német hadsereg egységei védekeztek. A német hadvezetés mindent megtett, hogy útját állja a szovjet támadásnak.

A megye határát a szovjet csapatok Erdőtarcsa közelében lépték át. A támadást azonban – melyben a 6. gárda harckocsizó hadsereg egységei vettek részt – Erdőtarcsa déli részén a német védelem megállította. A német egységek Erdőtarcsát és térségét erős páncélos és tüzérségi fegyverekkel védték, és ez tette lehetővé számukra, hogy néhány órával még tovább maradhattak a községben.

Erdőtarcsától keletre a 14. gárda motorkerékpáros zászlóalja folytatta a támadást, mely jobb szárnyával Egyházasdengeleg észak-nyugati felére támaszkodva tört előre.

Ez az egység feladatát a harcparancsnak megfelelően teljesítette és 5-én 16 óra 30 perckor felszabadította Szirákot. Szirák volt tehát az első Nógrád megyei község, mely felszabadult a német és magyar fasiszták elnyomása alól.

A szovjet egységek ugyanebben az időben heves küzdelmet vívtak Erdőtarcsa és Verseg térségében. A német védelem egységei nem tudták sokáig tartani a félelmetes szovjet támadást, kénytelenek voltak meghátrálni. A harc az éjszakába nyúlt, de még 5-én éjfélre felszabadult Erdőtarcsa is.

Az Erdőtarcsáért folytatott harcban az ellenségnek jelentős veszteséget okoztak a szovjet csapatok, és az elért sikert a lehető leggyorsabban használták ki. Ennek eredményeként a támadó harc másnapján – december 6-án – felszabadulhatott Verseg, Erdőkürt, Kálló és még néhány más község is.

A harc nagy hősiességet és hallatlan áldozatot követelt a szovjet hadsereg egységeitől és minden katonájától. Egy-egy község felszabadításáért indított támadásban sok szovjet katona vesztette életét és hullatta vérét.

A vitát lezárhatjuk, amelynek alapja nem községek közötti versengés, hanem a történelmi hűség keresése volt.

Az elmondottak bizonyítására és szemléltetésére a Nógrád megye felszabadításáért vívott harcok résztvevőjének, D. F. Lozának tanulmányaiból idézünk*:

A harctevékenység menete december 5-én

Ködös reggel volt. A harcosok és tisztek körében ünnepi hangulat uralkodott. A szovjet haza egyik nagyszerű ünnepét – az alkotmány napját köszöntötte, mely alaptörvénye a Szovjetunió népei testvéri családjának. Ezekben a reggeli órákban a katonák még egyszer elhatározták, hogy szétverik az ellenséget, bármilyen erős védelmet hozott is létre.

Kilenc óra 30 perc... És a ködös reggeli csendben egyszercsak felhangzott a „Katyusák" győzelmes zenéje. Ez volt a jel a tűz megnyitására. Úgy tűnt, megnyílt az ég és minden villám az ellenség fejére csap. A hatalmas erejű tüzérségi előkészítés 45 percig tartott.

A 2. Ukrán Front arcvonala középső részének csapatai 1944 október 5-én 10 óra 15 perckor megkezdték támadásukat. A 7. gárdahadsereg áttörve a németek védelmét Bajpuszta-Kartal vonalában a nap folyamán mintegy 4-5 km-t nyomult előre és az áttörést 10 km-re szélesítette ki.

A hitleristák az első védelmi vonalukban a tüzérségi tűztől jelentékeny veszteséget szenvedtek. A gyalogság pedig befejezte a tüzérség munkáját. A megsebesült, demoralizált németek fogságba estek. Százak hevertek holtan a lövészárkokban és a harcmezőn. A 25 gárda lövészhadtest csapatai Heréd felé tartek előre.

Bármilyen veszteséget is szenvedett az ellenség a szovjet tüzérség tüzétől, csapatai a második védelmi csoportosulásban (Heréd vonalában) képesek voltak továbbharcolni. A 25. gárda lövészhadtest csapatai azonban tüzüknek teljes ere-

* Dimitrij Fjodorovics Loza: A szovjet csapatok felszabadító harcai Nógrád megyében. 1944 december. = Hadtörténeti Közlemények. 1967. 4. sz. 592-598. o.

jével ismét az ellenség állásaira vetették magukat. A támadás üteme azonban kezdett csökkenni. Ez azzal fenyegetett, hogy a 9. gárda gépesített hadtestet nem lehet a tervezett időben bevetni Nagykökényes vonalában.

Ezért a hadtestparancsnok, Volkov altábornagy 14 órakor saját kezdeményezésére segítségére sietett a 25. gárda lövészhadtestnek. A 9. gárdahadtest dandára megkapta a jelt a harcba lépésre.

A 30. lövészhadtest a 7. gárdahadsereg jobbszárnyán leküzdve az ellenség védelmét 12 órakor kijutott Versegtől délre 1 km-re eső terepszakaszra. Ebben a körzetben a fasiszták állásaikból visszavonulóban harckocsikkal, rohamlövegekkel és páncélozott csapatszállító járművekkel erős ellenállást tanúsítottak. Ennek következményeként a támadás üteme itt is jelentősen lelassult.

Az 5. gárda harckocsihadtest parancsnoka, Szavoljov vezérőrnagy 13 órakor jelt adott a dandárnak az áttörésbe való bevetésre. A hadtest egységei a megindulási terepszakasztól 500 méternyire – Turától északra – a korábban megjelölt menetvonalon haladtak.

Így tehát a 6. gárda harckocsihadsereg mindkét hadteste előnyomulóban volt, hogy befejezze a fasiszták védelmének áttörését Heréd–Verseg között.

A 9. gárda gépesített hadtest csapatainak támadási sávjában a helyzet a következőképpen alakult:

A hadtest élén – mint ismeretes – a 46. gárda harckocsidandár haladt. A dandárparancsnok úgy döntött, hogy támadási irányában előrevetett osztagot különít ki egy harckocsiszázad (parancsnoka Abramov gárdahadnagy) egy géppisztolyos század (parancsnoka Kucserov gárdafőhadnagy), egy műszaki szakasz és egy felderítő raj erővel. Az osztag parancsnoka az 1. gárda harckocsizászlóalj parancsnokhelyettese, Loza gárdafőhadnagy – a jelen sorok írója volt. Az osztag azt a feladatot kapta, hogy semmisítse meg az ellenséget a lakott területeken és biztosítsa a dandár határozott előremozgását. Amennyiben erre az osztag ereje kevésnek bizonyulna, akkor foglaljon el és kapaszkodjon meg a kedvező terepszakaszon a főerők beérkezéséig és teremtsen ezzel kedvező feltételt azok harcba lépésére.

Mivel ezen a területen az ellenség védelme még elég erős volt, az osztagnak az első időszakban nem sikerült nagyobb távolságra elszakadni a dandár főerőitől.

Folytatva az előnyomulást az osztag először Heréd re tört be. A község északnyugati részén lesben álló rohamlövegek és páncéltörő ágyúk tüzébe ütközött. A harcban Abramov gárdahadnagy százada hét harckocsit és néhány sebesültet vesztett.

A harckocsik mögött haladó többi alegység, nem vesztegetve a drága időt, tüzükkel támogatták az előrevetett osztagot. Az ellenséget megsemmisítették és az osztag tovább tört előre Nagykökényes irányába.

A Nógrád megye határán Nagykökényesért lefolyt harc a következőkben jelentősen befolyásolta a 46. harckocsidandár és az egész hadtest támadó tevékenységét. Az előrevetett osztag harcát még világos időben kezdték. A fasiszták Nagykökényes déli szélén igen kemény ellenállást tanúsítottak és megállították Abramov gárdahadnagy századának további előnyomulását.

A dandár parancsnoka – abból a célból, hogy még a sötétség beállta előtt megtörje az ellenséget ezen az erős ellenállási ponton és biztosítsa az előrevetett osztag további előrenyomulását észak felé, az osztag segítségére küldte más

zászlóaljak harckocsijainak egy részét. Ezek rövid idő múlva, a Nagykökényesen és a tőle délre levő ellenséges tüzeszközt megsemmisítették. A dandárparancsnokság előtt azonban nem volt teljesen világos, hogy az Erdőtarcsára vezető út szabad-e? Ezért Mikho gárdaalezredes úgy határozott, hogy Nagykökényesre arcból csak egy előrevetett osztag menjen be. Az 1. gárda harckocsizászlóaljat (parancsnoka Jakuskin gárdaszázados, a Szovjetunió Hőse) és a 2. gárda harckocsizászlóaljat (parancsnoka Scserbany gárdafőhadnagy, a Szovjetunió hőse) balra fordította, hogy kerüljék meg a községet és az ellenségre északnyugatról mérjenek csapást.

Az ellenség tudta, hogy ilyen időben (egész nap esett az eső) ezen a környéken az úton kívüli mozgás szinte lehetetlen, ezért a csapást délről az út mentén várta. Az imént említett manőver, a dandár nagyobb részével mért csapás teljesen váratlanul érte.

A harckocsi alegységek a Nagykökényes előtti hídnál fedezékben lévő ellenség hátába kerültek. A csapás váratlanul érte a fasisztákat, akik feladták védelmi állásaikat. A brigád harckocsijai – mindenekelőtt az előrevetett osztagé – szinte a visszavonuló ellenség sarkában vonultak be Nagykökényesre.

A fasiszták elkeseredetten védelmeztek minden épületet.

Már félórai kemény harc után az előrevetett osztag elérte Nagykökényes északi szegélyét. Itt a dandárparancsnok azt az utasítást adta az osztag parancsnokának, hogy rendezze sorait, vételezzen lőszert és csak ezután mozogjon előre Erdőtarcsa felé. Ez bizonyos idő elvesztésével járt együtt, mi viszont tudtuk, hogy az időveszteség ellenünk dolgozik. Minél tovább áll ugyanis egy helyen az előrevetett osztag, az az ellenség számára annál kedvezőbb – vissza tud vonulni és alkalmas terepszakaszon megszervezheti a védelmet.

Ennek tudatában elsőnek Iszajkin gárdahadnagy harckocsiszakaszát és a felderítő szakaszt töltöttük fel a legszükségesebbel. A feladat pontosítása után azonnal elindultak Erdőtarcsa felé. Ugyanakkor Ionov gárdahadnagy harckocsiszakasza a Héhalom felé visszavonuló ellenséges erők maradványait üldözte. A németek egy kisebb alegysége Nagykökényesből az úton visszavonult Erdőtarcsa felé. Nagykökényestől 2 km-re északnyugatra az útkereszteződésnél Iszajkin gárdahadnagy harckocsijai szétverték a németek nagy ellenállást tanúsító, három ágyúból és gyalogsággal megrakott hat gépkocsiból álló menetoszlopát. Ezzel szabaddá tették az utat Erdőtarcsa felé. A felderítők után rövidesen elindultak északi irányba az előrevetett osztag többi részei is.

Körös körül ránk borult az esti csend. Szinte csodálatos volt, hogy a néhány perccel ezelőtt lezajlott megfeszített harc után most egy lövést sem lehetett hallani. A harckocsizók és géppisztolyosok azonban óvatosak voltak. Tudták, hogy az ellenség bármely pillanatban a legváratlanabb irányból felbukkanhat. Mindig készen kellett lenni, hogy a fasisztákat szervezett tűzzel rövid idő alatt szétverjük.

A felderítő szakasz parancsnoka, Iszajkin gárdahadnagy időről időre jelentette: „Ellenséggel nem találkoztam, az utakon levő hidak épek, nincsenek aláaknázva".

Ilyen körülmények között hamarább kellett eljutni Erdőtarcsa közelébe. Ez a gyorsaság növelését követelte. Ennek azonban komoly akadálya volt a sötét éjszaka, valamint a viharos decemberi szél. Gyakran szemerkélt az eső.

A harckocsivezető nem látott tovább az úton három-öt méternél.

A szeszélyes időjárás arra kényszerítette a harckocsiparancsnokokat, hogy kijöjjenek a harckocsi tornyából és a páncélos bal oldalára üljenek. Ez lehetővé tette, hogy jobban lássák az utat és biztosabban irányíthassák a vezetőt. Így az előrevetett osztag előrehaladásának gyorsasága valamivel megnőtt.

A rádióban felhangzott a felderítő járőr parancsnokának hangja:

– Elértem Erdőtarcsa déli szegélyét. A községben nyugalom van.

Az óramutató éjjel 11 órát jelzett. Iszajkin gárdaalhadnagy osztaga megállt, tovább figyelt és fülelt. Megvárta az előrevetett osztag főerőit.

Ilyen döntésre azért volt szükség, mert a felderítés egyébként felriasztotta volna a községben lévő ellenséget és az előrevetett osztagnak harcba kellett volna bocsátkozni vele. A harckocsizók nem kételkedtek abban, hogy a községben németek vannak. Az eddigi harcok tapasztalatai ugyanis azt mutatták, hogy a németek minden helység körül körkörös védelmet építettek ki. E szabály alól nem lehetett kivétel az előttük fekvő falu sem.

A harckocsikból és gyalogságból álló előrevetett osztag éjszakai váratlan csapása lehetővé tette, hogy az ellenségnek még egy ellenállási pontját elfoglaljuk. A községben lévő nyugalom azt mutatta, hogy a németeknek nem volt tudomása a felderítők érkezéséről. Csapataink rejtett tevékenységét olyan „kicsiség" segítette, mint a szél, amely az ellenség felől fújt. Az összes tényezők figyelembe vétele nélkül nem lehet győzelemre számítani.

Amint Abramov hadnagy harckocsizói és Kucserov gárdafőhadnagy géppisztolyosai elérték az előőrsöket, az előrevetett osztag parancsnoka utasítást adott a felderítőknek, hogy hang nélkül közelítsék meg a községet, derítsék fel alaposan, majd térjenek vissza kiindulási helyükre, hogy az osztaggal együtt rohamozzák meg Erdőtarcsát. Ez idő alatt Abramov harckocsiszázada készenlétben volt, hogy előrenyomuljon, ha netalán a kiküldött járőr tűzharcba keveredik az ellenséggel.

A felderítők és géppisztolyosok feladataikat rendkívül rövid idő alatt s úgy hajtották végre, hogy még egy száraz gally se reccsent. A felderítők megállapították, hogy a községben van ellenség, s valószínű, hogy a házakban helyezkednek el. Az utcán csak egy járőr sétált fel s alá. Ez újólag megerősítette azt a korábbi feltevést, hogy az ellenségnek fogalma sincs a lezajlott eseményekről, máskülönben ne· faluba , hanem az állásokban töltötték volna az időt.

A Nagykökényesnél végrehajtott bátor manőver és a visszavonuló ellenség szakadatlan üldözése tehát azt eredményezte, hogy az ellenség egyetlen katonája sem jutott északabbra, valamennyien megsemmisültek.

Ennek volt köszönhető, hogy az előrevetett osztagnak Erdőtarcsánál való megjelenése, majd az ezt követő támadása teljesen váratlanul érte a németeket.

Az előrevetett osztag parancsnoka rádión jelentette a helyzetet és elhatározását a dandárparancsnoknak. A parancsnok, Mikho gárdaalezredes engedélyt adott Erdőtarcsa meglepetésszerű megrohamozására. Ebben az időben az osztag minden tisztje a parancsnoki harckocsik körül tartózkodott. Röviden hangzott a harci parancs, amely a következő volt:

Abramov gárdahadnagy százada menetalakzatban maradva az Erdőtarcsa felé vezető úton nyomul előre. Tüzérségi és géppuskatüzet csak előre és a szárnyak felé lőnek.

Kucserov gárdafőhadnagy katonái gyalog követik a harckocsikat. A községbe való betörés után a harckocsik megszüntetik az ágyútüzet és csak géppuskatűzzel támogatják a felfejlődő geppisztolyosokat. A községet rohamozó alegységek ne álljanak meg, hanem gyorsan érjek el a falu északi részét és nyomuljonak előre Vanyarc irányába.

A feladatot azonnal ismertették az egész személyi állománnyal. Néhány perc múlva az alegység jelentette: kész a feladat végrehajtására.

A sötét éjszaka szétválasztotta az ellenfeleket. Ott, Erdőtarcsán a semmit sem sejtő fasiszták, akiknek órái meg voltak szamolva. Itt pedig a községtől néhány szaz méterre a még hallgatag tankok készen a vakmerő, határozott csapásra.

A szél, amely egyre erősödött, fütyülve száguldott a község házai és a telefondrótok között, s ugy tűnt. mintha csak a hitleristák temetési éneket fújná.

A rádió fejhallgatójában egyszercsak – mint a lövés – dörrent a parancsnok szava:

– Előre!

Az út egész hosszában feldübörögtek a motorok. A falu felé haladva a távolság rohamosan csökkent. Az éjszakában egymás után eldördültek az ágyúlövések. Hangjukat a géppuskák és a gyalogság géppisztolyai erősítették, nyomjelző lövedékek tömegét küldve az ellensegre.

Megkezdődött a roham Erdőtarcsáért.

Abramov gárdahadnagy harckocsiszázada menetalakzatban az úton tört előre. Jobbról és balról Kucserov gárdafőhadnagy alegységének katonái haladtak, erős tüzet lőve az ellenség felé.

Elfoglalták az első házakat. Az ellenséget oly váratlanul érte az előrevetett osztag csapása, hogy a legkisebb ellenállást sem volt képes kifejteni. A fasiszták hiányos öltözetben – többen csupán egy szál fehérneműben ugráltak ki a házakból és tűntek el az éjszakában. A kerítések mögött és távolabb a kertekben álltak az ellenség felszereléssel megrakott gépkocsijai és lánctalpas vontatói. A templomnál, a fák között hallgatagon vesztegelt a fasiszták két nagy rohamlövege.

Az ellenség egyes csoportjainak megsemmisítése nem sokáig váratott magára – harckocsizóink és gyalogságunk a falu északnyugati széléhez törtek előre.

Az éjfél beköszöntésekor a falu teljes egészében a birtokunkban volt. Alegységeink beszüntették a tüzet. Újra csend borult a tájra.

Az előrevetett osztag parancsnoka jelentette a helyzetet a dandárparancsnoknak, akiktől azt az utasítást kapta, hogy nyomuljon előre két km-t Nagyuzsapuszta irányában és ott várja meg a főerők beérkezését.

Egyszercsak az előrevetett osztag mögött néhány száz méterre hatalmas fáklyaként égni kezdett egy szénakazal, majd kisvártatva a templom környékén ágyúlövések dördültek el.

Az történt, hogy az ellenség páncélosainak kezelői, akik az előbb otthagyták rohamlövegeiket, újra visszaszivárogtak és tűzzel fogadták a dandár előre mozgó harckocsijait.

Az ellenségnek ezt a maroknyi csoportját nagyon hamar felszámoltuk. A harckocsizóink által elkövetett hiba – nem rongálták meg az ellenség által elhagyott rohamlövegeket – egy harckocsink elvesztésébe és néhány katonánk megsebesülésébe került.

Az előrevetett osztag sikeres éjszakai rajtaütése eredményeképpen az ellenségtől két harcképes rohamlöveget, két nehézlöveget – vontatóval – és több teherautót zsákmányoltunk, emellett elfoglaltunk egy raktárt tele felszereléssel.

A 14. gárda motorkerékpáros zászlóalj – az eléje tűzött feladatnak megfelelően – 5-én 16 óra 30 perckor elfoglalta Szirákot. Elpusztított 6 ellenséges katonát, megsemmisített egy löveget, 6 gépkocsit és egy páncélozott csapatszállító járművet.

A 46. gárda harckocsidandár 1944. december 5-én 8 harckocsit veszített és 30 ember sebesült meg, míg az ellenségnek mintegy 400 katonája és tisztje esett el, elvesztette három harckocsiját, tönkre ment 12 gépkocsija és hat különböző méretű lövege.

KISS SÁNDOR

Testük abban a földben pihen...

December elején B. P. G. az 1. gárda légideszanthadosztály felderítő egységének parancsnoka ezt a levelet írta feleségének Leningrádba:

„Drága Olja!

Néhány órára megpihentünk egy Szanda nevű magyar község felett a hegyekben, valamilyen romos vár környékén, ha ezt egyáltalán pihenésnek lehet nevezni. Ilyenkor úgy érzem, mintha melletted ülnék, s kicsit elbeszélgetnénk; rövid időre teljesen megszűnik minden körülöttem, csak te vagy. Azt hiszem, valamennyien így vagyunk vele, ebben a ránk kényszerített rombolásban ez a kis zug maradt meg bennünk egészen tisztán, amit úgy őrizgetünk, rejtegetünk, mint egy talizmánt, ha ez elveszik, minden elveszett, nélküle ebből a végtelen, öldöklő menetből, ami lassan, kíméletlenül mindent megmérgez bennünk, ha életben maradunk is, nem emberként, csak farkasként kerülhetünk ki.

Itt vagy hát velem, ha akarom, összehunyorítom a szemem, érzem a combod melegét, akárha hozzám érnél, s egyszercsak látom Sztyopa okos, mosolygó szemét is, mint régebben számtalanszor, amikor félrehajtott fejjel nézte, látható örömmel az arcán, hogy szeretiük egymást. Mi hárman most is annyira összetartozunk, a földrészek, folyók, hegyek, völgyek és harcok nem állhatnak közénk, mi együtt vagyunk, akár meg is simogathatnám Sztyopa buksi fejét, ha akarnám. Itt üldögélt mellettem akkor is, amikor azt a kis fabábut faragtam neki karácsonyra. Ha csak két percem volt, elővettem a hátizsákból a késemet, meg a gyökérdarabot, a ruhámra máris repkedtek a forgácsok, közben beszélgettem vele. – Ugye, Sztyopka megérted, most nem tudok neked venni semmit, de ez a bábu, meglátod, igazán helyre leszel, biztosan szeretni fogod. Az iskolába már együtt fogtok menni, hiszen én, tudod, nem kísérhetlek el. Anyura meg vigyázzál, ha már egyszer te vagy a férfi a háznál. A horgászásnak ugyan most semmi értelme, de azért néha csak menjél le a folyóra, ha kihalászod a vízből a széndarabokat, meg a fahulladékot, nem fogtok fázni otthon. Aztán majd viszek nektek egy nagy barna kenyeret, amikor haza megyek, degeszre tömjük a hasunkat, még az öreg maminkónak is adunk belőle.

Egyetlen Oljám! Azóta elkészült a baba, de nemrégen az egyik faluban, ahová beszállásoltak, egy kisfiúnak adtam, biztosan Sztyopa is belátná, hogy nem tehettem mást, igazat adna nekem. A fiúcska kis, fekete gombszemét le nem vette rólam, ahogy ültem a tűzhely mellett, s megesett a szívem rajta. De az én lurkómnak csöppet se fájjon a feje miatta, az ünnepekig még hosszú az idő, addig faragok neki másikat.

Rövidesen indulunk tovább, Olja, északnyugat felé, szeretnénk kihasználni Plijev tábornok egységeinek sikereit, valósággal fölmorzsoljuk magunk előtt az ellenséget, az elszórt ellenállási gócok már meg sem kottyannak nekünk. Légy nyugodt és erős, hidd el, a német már az utolsókat rúgja, most már szinte bizonyos, hogy épségben megúszom ezt a háborút . . ."

●

T. M. Managarov altábornagynak, az 53. hadsereg parancsnokának feljegyzéséből:

„Tegnap parancsot adtam két lövészhadtestnek, hogy kitartóan nyomuljanak előre, lélegzetvételnyi időt se hagyjanak a kétségbeesetten védekező fasiszta hordáknak. Sajnálatos módon ez a vidék nem kedvez nekünk, hegyek, völgyek váltogatják egymást, sok az erdőség, támadni jobbára csak az utak mentén lehet, így velünk szemben a németek kis erőkkel is szilárd védelmet tudnak szervezni. Különösen Bélahalompuszta és Buják körzetében mutattak nagy ellenállást, amit csak jelentős véráldozat árán tudtunk megtörni. Valamennyi egységünk minden vonalon feltartóztathatatlanul nyomul előre . . ."

Az egyszerű magyar „baka", akiben csak halvány seitések éltek a hadműveleti összefüggésekről, immár magyar földön harcolt, ha harcolt, saját maga ellen. Micsoda kontrasztok idézhetők fel egy pillanat alatt: Az évek úgy rakódnak egymásra az ember életében, mint a talaj különböző rétegei, elegendő belevágni az emlékezés ásóját, egyszerre mutatja magát negyedszázados és jelenidejű esemény. A múlt: feldúlt vidék, fenyverdörgés, félelem, menekülés; a ma: egy nógrádszakáli családi ház kis udvara, szőlőprés mellette Dancsák István teszvesz az egyre rövidebre méretezett őszi nap alkonyati szürkeségében.

– Olyan iramban húzódtunk vissza az oroszok elől, hogy az már nem is visszavonulás volt, hanem futás . . . Csak akkor fújhattuk ki magunkat, ha hagyták, még visszanézni sem nagyon volt időnk. Keserves hetek voltak. Leromolódottan, fáradtan, éhesen rángattak bennünket hol előre, hol hátra, de inkább csak hátra, hátra . . . Kezdett akkor már összezavarodni minden nekünk, régen elegünk volt az egészből, lestük a pillanatot, amikor végre lehányhatjuk magunkról a katonaruhát. Aki az otthonához közel érezte magát, sorra mind lelépett. Nem nagyon beszéltünk erről, mert ha kitudódott volna a dolog, egy megveszekedett rézangyast sem adtunk volna az életünkért, csak uramra készen álltunk. Kazár környékén aztán Cservenák Márton katonatársammal mi is a nyakunk közé szedtük a lábunkat.

Salgótarjánig olyan halálos nyugalommal bandukoltak el, mintha legalább is a szomszédból – az érzékletesség kedvéért, akár a vasúti rekonstrukció, nyomvonalában – igyekeznének hazafelé. Valószínű, tisztában voltak vele, úgyis minden hiába, hogy a gyilkos golyó kit talál el, s kit nem, egyedül a szerencse dolga, de azt nem tudták, hogy magánügynek látszó szerencséjüket vörös csillagos hadtestek gyúriák engedelmes szolgává a megvében. A „csendes zónában"

egyre kisebb erők lézengtek, nem tudtak már ellenőrzésük alatt tartani minden zugot, a két szökött katona előtt viszonylag szabad volt az út haláig. Az Üveggyárnál két láncos csendőrbe botlottak, a gyógyszervételezés meséjével ráztók le őket. Kőhegyalja-pusztánál szalmakazalban húzták meg magukat, ugyanabban, amelyből előttük két sorstársuk kaszálódott ki. Karancskesziben egy fiatalasszony amit a háborúból bármelyik magyar községre kimértek. Az aggodalmak, rémhírek faluban?

Talán éppen ezen a napon a szovjet 24. gárda lövészhadtest második lépcsője, az 1. gárda légideszant-hadosztály, amelynek kötelékéhez B. P. G. egysége is tartozott, Lőrinciből kiindulva már Kutasóért folytatott harcot. Egymás után szabadultak fel a nógrádi települések, Nógrádszakál azonban még huzamosabb ideig a németek kezén maradt. A község kicsiben, nagyban átvészelte mindazt, tejjel kínálta őket, így értek Nógrádszakál fölé, a dombról lesték, mi is lehet a ellenére vegyes érzésekkel ugyan, de mindenki, akinek nem volt különösebb félnivalója, türelmetlenül várta az „oroszok" érkezését. Nincs szükség szépítgetésre: az emberek többsége a háború utolsó napját várta, a nélkülözések, a szenvedés napjainak leáldozását, de nyilvánvaló volt, hogy a várva várt nap beköszöntése egyet jelent a széltől cserzett képű Ivánok, mosolygós Boriszok és szótlan Pávelek érkezésével.

Tizenegynéhány férfi, akiknek nem volt ajánlatos fényes nappal mutatkozni a faluban, szökött katonák, tizenkilencesek, kommunisták, köztük Dancsák István is, az átmenet alatt Nógrádszakál fölött a fenyvesben húzták meg magukat. Száraz, hideg idők jártak, tábortüzet raktak az erdőben, körülötte vertek tanyát csak éjszakára lopakodtak be a faluba. Ezek voltak a várakozás napjai.

Az utolsóként felszabadult Nógrád megyei község, Nógrádszakál felmentői, a már többször említett 1. gárda légideszant-hadosztály és a 110. gárda lövészhadosztály egységeinek előrenyomulásáról írja Dimitrij Fiodorovics Loza, aki maga is résztvett a nógrádi harcokban, hogy sorra elfoglalták Vámostanya, Ecseg, Kozárd, Nagymezőpuszta és Cserhátszentiván községeket, míg Nádasd környékén erősebb ellenállásba ütköztek. A hónap második felének első napján a 110. gárda lövészhadosztálynak 23 halottja volt. A térség megtisztítása után Mátraszőllős, Tar, Mátraverebély, majd Márkháza következett. Karácsony előestéjén már Nógrádmegyernél viaskodtak az ellenséggel, s folytatták a támadást Magyarnád felé. A harapófogó lassan kezdett bezárulni, a csapattestek két oldalról a felszabaduló Szécsény és Salgótarján térségéből közeledtek Nógrádszakál felé.

– A németek sürgősen szedték a cókmókjukat – emlékezik vissza Nagy János, aki a község határában várta a szovjet csapatokat azon a nyálkás ködös téli napon. – Az egyik német nagy hangon azt mondta búcsúzásképpen, hogy márciusban majd találkozunk, de én csak somolyogtam a bajuszom alatt, nem lesz abból semmi, komám, a csodafegyvereket eláshatjátok a küszöb alá. Endrefalva még német volt, de Fayházasnagyán már bent voltak az oroszok, onnét vártam őket. Lett is az előőrs, hat orosz katona, egy meg lámpával a kezében vezette őket. Én jól beszélek oroszul, mert megtanultam a hadifogságban, no meg a kommunista eszméket is akkor hintették el bennem tizenkilencben aztán tudtam is, hogy hol a helyem, hát így köszöntöttem őket: „Drasztvujtye, továrisi" Annyi férfias ölelést életemben nem kaptam, mint akkor...

Ez a néhány szovjet katona az 1. gárda légideszant-hadosztály kötelékébe tartozó csapatok egyik felderítő egysége B. P. G. vezetésével lépte át először a

község határát. A faluban rejtőzködő magyar katonai egységek töredékei ellenállás nélkül megadták magukat, hiszen már régóta csak erre a pillanatra vártak. Átfésülték az egész falut, éppen az üresen tátongó épületből jöttek ki, amikor megszólalt az ellenséges géppuska az est csendjében. A szomszédos udvarból lőhettek rájuk, valószínűleg bújkáló németek. Az orosz katonáknak annyi idejük sem maradt, hogy magukhoz térjenek a meglepetéstől, a gyilkos golyók nyomban végeztek velük. Utoljára talán B. P. G. karja lendült a magasba, hogy aztán aláhulljon, akár egy dércsípte falevél. Még felvillanhatott előtte Sztyopka, meg Olja képe, Leningrád, s a büszke folyó... S Olja bizonyára aznap este is elolvasta levelét: „Egyetlen Oljám! Légy nyugodt és erős, hidd el, a németek már sokáig nem tarthatják magukat. Ha ilyen iramban haladunk, talán még száz nap... Most már szinte bizonyos, hogy épségben megúszom ezt a háborút..."

Másnap eltemették őket, ott, a laktanya udvarán, jeltelen, dísztelen sírban, testük abban a földben pihen, amelyért küzdöttek. Ők léptek először a faluba, s nem is hagyják már el soha többé... Erre a helyre táblát kellene kitenni, nagy aranybetűkkel: Emberek, ne felejtsetek, őrizzétek meg emléküket! A németek szilveszter este fél hétkor adták fel a falut. Az új év első napja a béke első napja volt. Nagy János, Bagoly Ferenc, Zara István, meg a többiek gyalogosan indultak el szervezni a kommunista pártot.

Nógrád megye felszabadulásának krónikája

Nógrád megye véres csatákkal kísért felszabadítása a fasiszta iga alól közel egy hónapig tartott és 1944 decemberében befejeződött. A felszabadító hadműveleteket a 2. Ukrán Fronthoz tartozó katonai egységek bonyolították le. Az ellenséges erőre mért főcsapást – Hatvantól északnyugati irányban kiindulva – a 7. gárdahadsereg parancsnoka, Sumilov vezérezredes irányította. A főerők harci tevékenységét a Kravcsenkó vezérezredes parancsnoksága alatt álló 6. gárdahadsereg biztosította, amelyet a 9. gárda gépesített hadtest és az 5. gárda harckocsi hadtest alkotott. Az ellenség kiűzésében részt vett a Plijev altábornagy irányított lovas-gépesített csoport. December 20-a után a hadmozdulatok során egyre nagyobb feladatokat oldott meg az 53. hadsereg, amelyet Managarov altábornagy vezetett. Ez az egység felváltotta az első frontvonalban a Plijev parancsnoksága alatt álló erőket. Ugyanebben az időben, a megye északi részein kapcsolódott be a hadműveletekbe az 1. román önkéntes hadosztály, valamint a 2. román hegyi hadosztály.

A megye felszabadulásának eseményeinél kell számba vennünk azokat az irreguláris erőket – munkásellenállókat, partizán egységeket – akiknek tevékenysége – potenciálisan – meggyorsította sok helyütt a felszabadító hadműveleteket, de méginkább az azt követő forradalmi átalakulást. Ezek az erők, a szovjet hadsereg alakulatai mellett, döntő módon vettek részt Nógrád megye felszabadításában, amelynek ütemét az alábbi időrendi táblázat érzékelteti:

1944. október 30. A Nógrádi partizánegység átkelt az Ipolyon.

1944. november 23. A karancslejtői bányászok ellenállási mozgalma megkezdődött.

1944. november A Nógrádi partizánegység és a szénmedence ellenállói egyesülnek.

1944. december 5. Borus, esős napon, késő délután 16.30-kor szabadult fel a megye első községe **Szirák,** ahová a 14. gárda motorkerékpáros zászlóaj érkezett meg. Ugyaneznap éjfélkor felszabadult **Erdőtarcsa** is.

1944. december 6. Felszabadult: Vanyarc, Kálló, Bercel, Gagaguta Nórádsáp

1944. december 7. Felszabadult: Bér, Becske, Nézsa, Keszeg, Nőtincs, Ősagárd, Tolmács, Alsópetény, Bánk, Borsosberény, Nagyoroszi, Diósjenő, Rétság, Szendehely, Katalin-puszta.

1944. december 8. Felszabadult: Nógrádkövesd, Szűgy, Magyarnándor, Palotás, Kisbágyon, Szarvasgede, Jobbágyi.

1944. december 8. 4. gárda gépesített dandár, a 4. gárda lovashadtest felszabadította Balassagyarmatot, a megye akkori székhelyét. Még ezen a napon felszabadult: Terieske, Érsekvadkert, Patak, Drégelypalánk, Szanda, Terény, Cserháthaláp, Szurdokpüspöki, Csécse.

1944. december 10. Felszabadult: Buják, Hont, Ipolyvece.

1944. december 11. Felszabadult: Herencsény.

1944. december 12. Felszabadult: Bokor, Kutasó.

1944 december 13. Felszabadult: Cserhátszentiván, Rimóc.

1944. december 15. Felszabadult: Ecseg, Kozárd, Iliny, Nógrádgardony Csitár, Varsány.

1944. december 16. Felszabadult: Alsótold, Felsőtold, Zuny pta., Hollókő.

1944. december 17. Felszabadult: Pásztó, Hasznos, Tar, Mátraszőllős, Garáb.

1944. december 18. Felszabadult: Kisbárkány.

1944. december 19-20. A szovjet csapatok átszervezése megtörtént. A lovas hadtest helyére az 53. hadsereg magasabb egységei megérkeztek.

1944. december 21. Felszabadult: Szupatak, Nagybárkány.

1944. december 22. Felszabadult: Lucfalva.

1944. december 23. Felszabadult: Nádujfalu, Kazár, Vizslás.

1944. december 24. Felszabadult: Zabar, Bárna, Mátraszele, Nógrádmegyer

1944. december 25. Felszabadult: Cered.

1944. december 26. A 8. lövészezred katonái felszabadítják Salgótarjánt, és még aznap Zagyvapálfalva, Baglyasalja, Kishartyán községeket.

1944. december 27. Felszabadult: Magyargéc. A Nógrádi-féle csoport megütközik a fasiszta csapatokkal Abroncsos-pusztán.

1944. december 28 Felszabadult: Etes, Bocsárlapujtő, Karancskeszi, Marakodi puszta.

A Nógrádi partizánegység egyesült a szovjet hadsereggel.

1944. december 30. Felszabadult: Szécsényfelfalu, Ludány, Pösténypuszta.

1944. december 31. Felszabadult: Litke, Nógrádszakál, Ipolytarnóc, Mihálygerge, Egyházasgerge.

Horváth István

Madách-gyűjtemény Balassagyarmaton. 2.

Az ismertetés első, megjelent részébe tartozó, de azóta érkezett legfontosabb darabok:

Emerich Madách: Die Tragödie des Menschen. Aus dem Ungarischen übertragen von Alexander Dietze. Pest, 1865. Verlag Adolf Kugler. (A Tragédia első német és legelső idegennyelvű fordítása.)

Roboz Imre: Az irodalom boudoirjában. Az ember tragédiája tantiémpöre. Rózsavölgyi és Társa, Bpest. 1916.

Dobossy László: A francia irodalom története. Gondolat. Bpest. 1963. Madách-vonatkozások.

Szalatnai Rezső: A szlovák irodalom története. Gondolat, Bpest, 1964. Madách-vonatkozások.

Gorkij: Klim Szamgin élete. I-II.-III. Fordította Gellért György. Európa, Bpest, 1964. Madách-vonatkozások.

Madách Imre: Csák végnapjai. Dráma három részben. Újraformálta Keresztúry Dezső. Magvető, Budapest, 1969.

12.

NAPILAPOKBAN ÉS HETILAPOKBAN MEGJELENT CIKKEK, RIPORTOK

Jókai Mór: Madách Imre – Vasárnapi Ujság, Pest, 1862. május 25. Madách és a Tragédia első hírlapi méltatása)

Kovács Ferenc: Madách Imre temetése. Hon, 1864. okt. 11.

Gyulai Pál: Az ember tragédiájáról – Levele Csengeri Antalhoz – Budapesti Szemle 15. kötet 114. sk.

X. Y.: Egy ember tragédiája. Madách Imre és Bory László – Pesti Hírlap, 1883. szept. 24.

Jeszenszky Danó: Madách Imre és Bory László – Pesti Hírlap, 1883. szept. 28.

Pulszky Ferenc: Különvélemény Az ember tragédiájáról. Pesti Napló, 1883. nov. 4.

Palágyi Menyhért: Madách-tanulmányok. – Magyar Szó, 1901. ápr. 7.

Farkas Pál: Madách saját művéről. – Új Idők, Budapest, 1907. 2. sz.

Vay Sándor: Madách Imre atyafiságáról. – Pesti Hírlap, 1911. jan. 1.

X. Y.: A Kisfaludy-Társaság nagygyűlése. Madách-vonatkozás. Budapesti Hírlap, 1911. február 7.

Kristóf György: Lucifer tragédiája? – Sárospataki Ref. Lapok, 1914. márc. 22.

Jakab Ödön: Voinovich Géza „Madách"-a – Bpesti Hírlap, 1915. nov. 27.

Melich János: A Madách-családnév eredete. Magyar Nyelv, 1919. jan-febr. XV. kötet.

N: A Petőfi Társaság Madách ünnepe az Akadémián. Új Nemzedék, 1923. jan. 21.

Nemzeti Ujság, 1923 január 21. **Madách-szám:**

Tóth László: Madách ünnepén. – **Voinovich Géza:** Madách. – **Balassa Imre:** Utazás két régi udvarház között. – **P. K.:** Madách Imre és Szontágh Pál. – **Kállay Miklós:** Madách élete és feltámadása. – **Váradi Antal:** Az ember tragédiájának első előadása. – **Surányi Miklós:** A sztregovai magyar úr. – **Bibó Lajos:** Március az Újépületben. – **Csathó Kálmán:** A földesúr, a költő meg a kritikus – **Petrovics Elek:** Madách és Zichy Mihály.

X. Y.: Ember, küzdj és bízva bízzál!. – Az erő, 1923. 5. sz.

Bodor Aladár: Madách. – Magyarság, 1923. január 21.

Hamvas József: Az ember tragédiája és a kereszténység. – Budapesti Hírlap, 1923. ápr. 15.

Szász Károly: Madách kiadatlan levele Az ember tragédiájáról. – 8 órai ujság, 1924. március 9.

b. i.: Egy ismeretlen magyar költő. Madách Imre fia. – Magyarság, 1925. január 6.
Hegedüs Lóránt: Magyar Lucifer. – Új Idők, 1925. július 26.
Keresztury Sándor: Madách Luciferje a kereszténység itélőszéke előtt. – Vasárnap, Arad, 1926. 13. sz.
Móricz Pál: Régi levelek Rudnay Józsefné leveles-ládájából. Madách-vonatkozás. – Magyarság, 1928. október 7.
Szabó Richárd: Az ember tragédiája Stockholmban. Beszélgetés Olaf Lundgrennel, Madách svéd fordítójával. – Pesti Hírlap, 1933. szept. 12.
Bolgár Imre: Az ember tragédiája tizedik jelenete; Madách az űrben. – Pesti Napló, 1933. április 8.
Harsányi Zsolt: Madach és Borka. – Új Idők, 1932.
Dóczy Jenő: Madách regénye. – Magyarság, 1933. január 22.
Kosztolányi Dezső: Az ember tragédiája németül és angolul. – Pesti Hírlap, 1933. jún. 22.
m. e.: A Hogarth Press Madácha. – Magyarság, 1933. nov. 26.
Papp Jenő: A nagy bemutató. Az osztrák főváros magyar ünnepet ült Az ember tagédiájának előadásán Magyarság, 1934 jan. 24.
H. Röbbeling: Madách elfoglalja a világirodalomban a neki járó díszhelyet. – Magyarság, 1934. febr. 17.
Mohácsi Jenő: Madách Aladár Az ember tragédiájáról. – Pesti Napló, 1934. július 1.
Dr. Kühár Flóris: Az ember tragédiája és a katolikus világnézet. – Budapesti Hírlap, 1934. szeptember 16-23-30
Mohácsi Jenő: Balogh Károly új Madách-könyve. – Budapesti Hírlap, 1934. okt. 21.
Károsy Pál: Az ember tragédiája első fordítója. – Evangélikus Családi lap, 1935. jan. 20.
Károsy Pál: Veres Pálné és Madách Imre. – Harangszó, 1935. október 27.
Mohácsi Jenő: Nógrádban, ahol Fráter Erzsi járt. – É. n.
Balogh Károly: Az ember tragédiája zárószava. – 1936. É. n.
Birkás Géza: Megemlékezés Guilloume Vautier Madách-fordító francia íróról. – Irodalomtörténet, 1938. 3-4. sz.
Kárpáti Aurél: A civilizátor. – Pesti Napló, 1938.
Szalatnai Rezső: Velünk él Madách. – Esti Ujság, 1939. nov 12.
X. Y.: Az ember tragédiája szlovén nyelven. Uj Magyarság, 1940. jan. 5.
Hanzély Ferenc: Madách emlékezete. – Nógrádi Hírlap, 1941. jan. 25.
X. Y.: Madách-est. – Nógrádi Hírlap, 1941. jan. 25.
Harsányi Zsolt: Sztregova pusztulása. – Pesti Hírlap, 1941. júl. 11.
Szilveszter István: Mit láttam a sztregovai Madách-kastélyban. – Esti Ujság, 1941. aug. 28.
X. Y.: Madách-est. – Nógrádi Hírlap, 1942. jan. 24.
Majtényi Gyula: Legújabb Madách Kiadás. – Nógrádi Hírlap, 1942. ápr. 11.
Peéry Rezső: Egy délután Sztregován. – Magyar Hírlap, Prága, 1943. nov. 28.
X. Y.: Az ember tragédiája külföldi sikerének jubileuma. – Új Magyarság, 1944. jan. 22
X. Y.: Ankét volt az Eötvös Kollégiumban Az ember tragédiájáról. – Egyetemi Ifjúság, 1956. április 3.
Gergely Pál: Arany János és Az ember tragédiája. – Magyar Nemzet. 1962. júl. 31.
Nagy Ferenc: Madách faluja centenáriumra készül. – Magyar Nemzet, 1963. júl. 28.
X. Y.: Madách-díj s-plakett alapitása. – Magyar Nemzet, 1963. okt. 15.
Jobbágy Károly: Ünnepre készülődés Palócföldön a Madách-centenárium előtt. – Magyar Nemzet, 1964. március 7.
X, Y.: Előkészületek a Madách-centenárium ünnepségeire. – Népszabadság, 1964. márc. 18.
Ruffy Péter: Madách Aliznál Csesztvén. – Magyar Nemzet, 1964. március 18.
Csukly László: „Madách Imre Emlékpályázat". – Nógrád, 1964. márc. 24.
Ruffy Péter: A Tragédia kézirata előtt. – Magyar Nemzet, 1964. április 19.
L. dr. Kiss Ibolya: Néhány szó Madách „elkergetett" feleségéről. – Magyar Nemzet, 1964. április 26.
Ruffy Péter: Madách dédunokájánál a hattyús házban. – Magyar Nemzet 1964. ápr 26.
Kovács János: Csesztve – legyen Madáchfolva. – Magyar Nemzet, 1964. május 17.
Lakos György: Van-e egyenes leszármazottja Madách Imrének? – Nógrád, 1964. május 30.
Ruffy Péter: Madách és Mikszáth falvaiban. – Ország-Világ, 1964 június 3.
Kiss Gy. János: Madách falujában. – Népszava, 1964. június 7.

Kunszery Gyula: Vannak-e vallás- és egyházellenes vonások a Tragédiában? — Új Ember, 1964. június 9.
Radó György: Madách és Sevcsenko évében. — Magyar Nemzet, 1964. július 16.
Radó György: Madách világhíre. A tragédia fordításai. — Magyar Nemzet, 1964. július 26.
Lengyel István: Bölcső, melyben anyja Imre fiát ringatta. — Hétfői Hírek, 1964. július 27.
Balázs Béla: Alsósztregován megnyílik a Madách-Múzeum. — Magy. Nemzet, 1964. aug. 27.
Pál F. János: Madách hazai útlevelei. — Magyar Nemzet, 1964. augusztus 30.
G. F.: Tragedio de l'Homo A Tragédia eszperantó-fordításai és részelőadásai. — Magyar Nemzet, 1964. szeptember 1.
Nagy Ferenc: Alsósztregova és Csesztve együtt emlékezik Madáchra. — Magyar Nemzet, 1964. szeptember 13.
Dr. Kiss Ibolya: Két rokon vallomása Madách feleségéről. — Magy. Nemzet, 1964. szept. 17.
Szabó József: Madách Imre bölcsője. Íróasztala. Sírja. Életrajz és értékelés. — Evangélikus Élet, 1964. szeptember 20, 27. október 4.
Barna Tibor: Ünnep előtt Csesztvén. — Nógrád, 1964. szeptember 20.
Gábor István: Beszélgetés a Tragédia finn fordítójával, Toivo Lyy-vel. — Magyar Nemzet, 1964. szeptember 26.
Bálint Géza: A Tragédia embere. — Kisalföld, 1964. szeptember 27.
Szalatnai Rezső: Egy délelőtt Alsósztregován. — Tükör, 1964. szeptember 29.
Csukly László: Madách I. II. III. IV. — Nógrád, 1964. szeptember 27., 29., 30., október 1.
Paavo Viljanen: Unkarilaisen I. Madách satavuotismuisto. — Aamulehti, Tampere, 1964. szeptember 30.
Radó György: Az ember tragédiája és az oroszok. — Napjaink, 1964. okt. 1.
Kamil Bednár: Madách hite az emberiségben Élet és Irodalom, 1964. október 3.
R. F.: Meghalt Madách dédunokája. — Magyar Nemzet, 1964. október 2.
Gellért Oszkár: „Oh hallom hallom a jövő dalát"— Élet és Irodalom, 1964 október 3.
Komlós Aladár: Madách Imre. — Élet és Irodalom, 1964. október 3.
Leonyid Martinov: Madáchról. — Élet és Irodalom, 1964. október 3
X. Y.: . . .Művét más nemzetek millióinak szívéhez vitték el. Ünnepi tanácsülés Csesztvén a Madách-centenáriumon. — Nógrád, 1964. október 4.
Hubay Miklós: A halhatatlanság költője. — Népszava, 1964. október 4.
Sőtér István: Madách. — Magyar Nemzet, 1964. október 4.
Barna: Madách „kultusz" negyedszázaddal ezelőtt. — Nógrád, 1964. október 4.
Kocsis Tamás: Az alsósztregovai képviselő. — Magyar Nemzet, 1964. október 4.
Ams: Dostojna tvorcovi Tragedia cloveka. — Pravda, Bratislava, 1964. október 5.
X. Y.: Madách finn fordítója. — Hétfői Hírek, 1964. október 5.
R. Gy.: Illusztrációk Az ember tragédiájához. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kiállítása. — Népszabadság, 1964. november 5.
Ruffy Péter: Madách centenárium. A népek ünnepe Alsósztregován. — Magyar Nemzet, 1964. október 6.
X. Y.: Finnországban bemutatják Az ember tragédiáját. — Népszabadság, 1964. október 7.
S. M.: Madách a mai képzőművészetben. — Magyar Nemzet, 1964. október 9.
Zsugán István: Világfilm lehetne a Tragédiából. — Esti Hírlap, 1964. október 9.
Galamb Sándor: Az ember tragédiája, Az asszony komédiája. — Magyar Nemzet, 1964. október 11.
Hárs György: A Madách-centenárium. — Szabad Föld, 1964. október 11.
Ugróczky Mihály: Madách és az imádság. — Új Ember, 1964. október 11.
Bárány Tamás: Madách-est az Irodalmi Színpadon. Élet és Irodalom. 1964. október 17.
Héra Zoltán: Madách — oroszul. — Népszabadság, 1964. október 25.
Elbert János: Az ember tragédiája oroszul. — Magyar nemzet, 1964. november 7.
Tamás István: Beszélgetés Leonyid Martinovval, Madách fordítójával. — Népszabadság, 1964. november 29.
K. Gy.: Madách idegen nyelveken. — Új Ember, 1964. november 29.
X. Y.: Madách-emlékünnepség Bécsben. — Népszabadság, 1964. november 24.
Beresztóczy Miklós: Az agyonszeretett fiú, Madách Imre. — Katolikus Szó, 1964. dec. 20.
L. Martinov: Madáchról Madách-ünnepségek a Szovjetunióban. — Élet és Irodalom, 1964. december 26.
Ruffy Péter: Madách sírjánál Alsósztregován. — Magyar Nemzet, 1964. (?)
Lukácsy Sándor: Madách könyvei között 1964. (?)

X. Y.: Az ember tragédiája 62-féle fordításban. – Népszava, 1965. január 10.
Gárdonyi Béla: Felkai Ferenc, „A gondolkodó Madáchot akartam szinpadra állítani". – Kisalföld, 1965. január 17.
X. Y.: Külföldi megemlékezések a Madách-centenáriumról. – Népszabadság, 1965. jan. 23.
L. Kiss Ibolya: Az Erzsi tekintetes asszonyról. – Hét, Pozsony, 1965. március.
S. E.: Álom a történelemről. Sőtér tanulmánya Madáchról és a Tragédiáról. – Magyar Nemzet, 1965. október 31.
Szabó József: Veres Pálné és Madách Imre. – Evangélikus Élet, 1965. december 12.
Pomogáts Béla: Korunk és Madách. Sőtér: Álom a történelemről, (ismertetés). – Élet és Irodalom, 1966. január 15.
Dr. Pásztor Emil: Bérczy Károly és Madách Imre. – Magyar Nemzet, 1966. február 6.
Szalatnai Rezső: Az ember tragédiája új szlovák fordítása. – Magyar Nemzet, 1969. márc. 6.
Kunszery Gyula: Madách Mózesének felragyogtatása. – Új Ember, 1966. március 13.
Oláh Tibor: Goga és Madách. – Utunk, Kolozsvár, 1966. április 1.
Ugróczky Mihály: Zrinyi Miklós Madách őse. – Magyar Nemzet, 1964. május 4.
Kövesdi János: Az asszony tragédiája. L. Kiss Ibolya könyve Fráter Erzsébetről. – Új Szó, Pozsony, 1966. május 4.
Karl Rau: Ungarn füllt seinen Becher. Madách. – Weser-Kurier Bremen, 1966. május 26.
Keresztúry Dezső: Egy remekmű ébresztése, Mózes. – Könyvtájékoztató, 1966. május
Dr. Belitzky János: Madách Sándor, a magyar jakobinusok egyik védőügyvédje. – Nógrád, 1966. július 31.
X. Y.: Miniatűr-könyvek (Madách-vonatkozás). – Délmagyarország, 1966. augusztus 3.
Rácz Győző: Elkárhozhat-e Ádám? – Utunk, 1966. október 28.
Barna Tibor: Tisztelgés Martinovnál, a Tragédia orosz fordítójánál. – Hajdú-Bihari Népujság, 1966. november 3.
Dr. Lother Itra: Episches Theater in Ungarn I Madách, „Epigone Goethes" und „Vorläufer Brechtes". – Neue Freue Presse, 1966. november 24.
X. Y.: Kindlers Lit. Lexikon. Madách. Neue Züricher Zeitung, 1966. november 26.
Pál László: Madách – lyukkártyán. – Ifjúsági Magazin, 1966. november
M. Gy.: Madách-művek modern illusztrációkkal. – Textilmunkás, 1966. december
Die Wiener Festwochen 1967. Mahler und die Nachbarn an der Donau.
Ladislav Obuch: Divadelné prekvapenia, Vystrizek z Casopim 1967. január. 17.
Bernáth László: A tragédia – bolgárul. Szófiai beszélgetés Georgij Krumovval. – Esti Hírlap, 1967. január 18.
Georg Kővary: Aus der Not eine Stagione machen. Theater in Budapest, Madách. – Kurier, 1967. január 18.
X. Y.: Madách-opera. – Film, Színház, Muzsika. 1967. január 27.
Ruffy Péter: Arany csendje (Madách-vonatkozások) – Tükör, 1967. február 26.
Havas Ottóné: Hogyan találkozhat a társadalom és az egyén érdeke (Tragédia-vonatkozás). – Ifjú kommunista, 1967. március
X. Y.: Madách Imre: Mózes. – Rádió és TV-ujság. 1967. március 19.
X. Y.: Booming Hungarian Culturae Exports. Madách. – Daily News, 1967. március 25.
X. Y.: Kass J. rézkarcsorozata Az ember tragédiájáról. – Magyar Nemzet, 1967. márc. 26.
Rényi Péter: Bécsi „Tragédia". – Népszabadság, 1967. május 28.
Bezur Géza: Az év legszebb könyve 1966., a Tragédia. – Könyvtájékoztató, 1967. május
L. P.: Irodalmunk térhódítása a Szovjetúnióban (Madách-vonatkozás). – Élet és Irodalom, 1967. július
Pataki László: A tragédia gyűjtője. – Nógrád, 1967. augusztus 13.
Radó György: Megjelent ukrán nyelven Az ember tragédiája. – Magyar Nemzet, 1967. szeptember 9.
Csapláros István: Az ember tragédiája Varsóban. – Lengyelország, 1967. 9. sz. Varsó
Tolvaj Bertalan: Látogatásom Laczkóné Kiss Ibolyánál (Madách-vonatkozás). – A Hét irodalmi melléklete. 1967. 43. Pozsony
Szabó József: Bérczy Károly (Madách-vonatkozás). – Ev. Élet, 1967. december 10.
Horváth György: A mi Madáchunk. Vilt Tibor a Tragédia költőjének szobráról beszél. – Magyar Nemzet, 1967. december 10.
X. Y.: Értékes anyaggal bővül a csesztvei Madách-Múzeum. – Nógrád, 1968. március 22.
Bános Tibor: Pétervári interjú, Gorkij és Madách. – Magyarország, 1968. március 24.
Lengyel Béla: Gorkij és a magyarok. Madách. – Népszabadság, 1968. március 28

A. G.: Az élő Madách. – Magyar Nemzet, 1968. május 24.
X. Y.: Madách és Gárdonyi örmény nyelven. – Nógrád, 1968. május 19.
Gyergyai Albert: Kegyelmet a klasszikusoknak. – Élet és Irodalom, 1968. 25. sz.
Baranyai László: Bővül a Madách-Emlékmúzeum. – Nógrád, 1968. június 1.
B. L.: Kijevi lap Az ember tragédiájáról. – Népszabadság, 1968. június 28.
Radó György: Az ember tragédiája új bolgár fordítása. – Magyar Nemzet, 1968. július
Szabó József: Az utolsó evangélikus Madách. – Ev. Élet, 1968. szeptember 8.
Baranyai László: Négy, eddig ismeretlen Madách-levélről. – Nógrád, 1968. október 6.
Csongorády Béla: Madách-emlékérmesek – 1968. Nógrád, 1968. október 13.
Kósa Csaba: A sztregovai kézirat. – Esti Hírlap, 1968. december 23.
Zs. Nagy Lajos: Madách-film Losoncon. – Hét, Pozsony, 1969. január 12.
K. J.: A tragédia képernyőn. – Film-Színház-Muzsika, 1969. április 5.
Pataki László: Kuriózumok egy gyűjteményből. – Nógrád, 1969 április 27.
Kerényi Ferenc: Madách és asszonya tragédiája. – Nők Lapja, 1969. május 10.

13.

MADÁCH MŰVEI A SZINPADON

Nemzeti Ujság Madách-száma, 1923 január 21.
Váradi Antal: Az ember tragédiájának első előadása – **Siklóssy Pál:** Az ember tragédiája külföldi színpadon – **X. Y.:** Gyenes László, aki negyven éve játsza Lucifert – **Hevesi Sandor:** Az új „Ember tragédiája" – **Buttykay Ákos:** Az ember tragédiájának kisérő zenéjéről – **Radnai Miklós:** Madách műve, mint zenei kérdés –
Színházi Élet Madách-száma, 1923. 4. sz.
X. Y.: Részletek Paulay Ede naplójából – **X. Y.:** Az ember tragédiája zenéje – **X. Y.:** Az ember tragédiája díszletei – **X. Y.:** Hevesi Sándor, Az ember tragédiája egykor és most.
H. K.: Az ember tragédiája új bemutatással a Nemzeti Színházban. – Magyarság, 1926. október 31.
X. Y.: Az ember tragédiája új bemutatásban. – Magyar Színpad, 1926. október 31.
Szász Károly: Az ember tragédiája új rendezésben és szereposztással. – 8 órai ujság, 1926 november 3.
Német Antal: Az ember tragédiája a színpadon. – Budapest Székesfőváros, 1933. 160 o.
Tamás Ernő: Az ember tragédiája a színpadon. – 1933.
Gerhauser Albert: A rajtavesztett zseni Az ember tragédiája jelmezei. – Széphalom, 1933. VII.
Voinovich Géza: Az ember tragédiája új előadásán az író és a színész fog uralkodni – Az Est, 1933. november 22.
Pataki József: Az ember tragédiájának színpadi emlékei. – Magyarság, 1934. január 14.
Papp Jenő: Az ember tragédiája ötszázadik előadása a Nemzeti Színházban. – Magyarság, 1934. január 20.
N.: Madách Tragédiája a világsiker útján. Jubilál Az ember tragédiája. – Szabadság, 1934. január 21.
N.: Az aktuális Madách Budapesten és Bécsben. – Magyar Színpad, 1934. január 24.
Félix Salten: Die Tragödie des Menschen, Burgtheater. – Neue Freie Presse, 1934. jan. 24.
Bajcsi-Zsilinszky Endre: Madách Bécsben. – Szabadság, 1934. január 28.
X. Y.: A szabad szó tragédiája. Madách remekművének korszerű rendezése... – Pesti Napló, 1934. január 31.
Varga István: Az ember tragédiája, mint az egyetemes magyarság első világfilmje. Tanulmány. – Budapest, 1934.
Kárpáti Aurél: Az ember tragédiája. Szabadtéri előadás Szegeden. – Pesti Napló, 1934. augusztus 5.
Bánffy Miklós: Az ember tragédiája a színpadon. – Pesti Napló, 1934. április 1.
Kárpáti Aurél: Az igazi Lucifer problémája. – Pesti Napló, 1934. szeptember 13.
Bory István- Német Antal: Madách a mikrofon előtt. – Nyugat, 1936. 3. sz.
Nagy Adorján: Az ember tragédiája és a színész. A színpad könyvtára 5. Budapest, 1936.
Farkas Ferenc: Kisérőzene Madách: Az ember tragédiája c. művéhez 1936. (Teljes partitura magyar és német szöveggel)
Házy Albert: Az ember tragédiája mint szabadtéri tömegjáték. Adalékok a tudományok szociológiájához. Tett-kiadás, Szeged, 1936.

Karl Wüstenhagen: Deutsch-Ungarische Bühnenkunst. Regie- Austauschgastspiel, 1937. Hamburg
Dr. Janovics Jenő: Ünnep után. Alkalmas-e a Tragédia szabadtéri előadásra? – Pesti Napló, 1937. augusztus 22.
Pásztor József: A szegedi szabadtéri játékok története. Szeged, 1938.
Sebestyén Károly: Munkák és napok. Az ember tragédiája a Burgszínházban. – Budapest, 1941.
Kamarás Béla: Madách ifjúkori drámái és novellái. A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Magyar Intézetének Értekezései. 34. Pécs, 1941
Bisztray Gyula: Színházi esték 1930-40. Madách a színpadon. Könyvnap. Budapest, 1942.
Sz. Kruzinszkij: Budapest színházaiban. Madách. A Pravda cikkének fordítása. – Irodalmi Ujság, 1955. május 7.
N. I.: Az ember tragédiája operaszínpadon? – Esti Hírlap, 1958. március 13.
Páncél Lajos: Hetvenöt éve: Az ember tragédiája először. – Népszava, 1958. szept. 21.
Palásti László: Básti Lajos hármas jubileuma (Madách-vonatkozás). – Ország-Világ. 1960. január 27.
Lődi Ferenc: Major Tamás rendez. – Délmagyarország, 1960. augusztus 12.
Asztalos Sándor: Beszélgetés Major Tamással a Tragédia rendezése közben. – Magyar Nemzet, 1960. augusztus 14.
Lökös Zoltán: Madách drámai költeményének felújítása a szegedi játékok színpadán. –
Rajk András: Az ember tragédiája Szegeden. – Népszava, 1960. augusztus 16.
X. Y.: Gondolatok Az ember tragédiája előadásához. – Délmagyarország, 1960. aug. 14.
Forgács István: Csonkítás nélkül... Az ember tragédiája. – Délmagyarország, 1960. aug. 14.
Lődi Ferenc: Hárman a tragédia főszereplői közül. – Délmagyarország, 1960. augusztus 17.
Mátrai-Betegh Béla: Az ember tragédiája a szegedi Dóm-téren. A rendezés. – Magyar Nemzet, 1960. augusztus 17.
Földes Anna: „E földre csak mosolyom hoz gyönyört" Évának lenni... – Nők lapja, 1960. augusztus 25.
Rényi Péter: Utólagos megjegyzések a Tragédia szegedi előadásához. – Népszabadság, 1960. szeptember 4.
Rajk András: Új Ádám-Éva rendezés, új színpad a Nemzeti Színház Tragédia-előadásán. – Népszava, 1960. október 23.
Osváth Béla: Utóhang a Tragédia szabadtéri előadásához. – Kortárs, 1960. október
L. F.: Az ember tragédiája szegedi előadásáról. – Tiszatáj, 1961. október
Dr. Székely György: A nemzeti Színház 125. éve. Budapest, 1962.
Vajda György Mihály: Színházi Kalauz. A kötetben Madách drámai műveinek ismertetése és számos Madách-vonatkozás. – Gondolat, Budapest, 1962.
Básti Lajos: Mire gondolsz, Ádám? – Magvető, Budapest, 1962.
Sz. S. J.: Az ember tragédiája. Felújítás a szabadtéri játékokon. – Délmagyarország, 1962. augusztus 10.
Mátrai-Betegh Béla: Szegedi Szabadtéri Játékok, 1962. Egy este a Tragédia nézőterén. – Magyar Nemzet, 1962. augusztus 12.
Gyárfás Miklós: Élő dramaturgia. Hosszabb cikkek a Tragédia színpadi vonatkozásairól. – Magvető, Budapest, 1963.
Magyar Nemzeti Színház centenáriumi füzete, 1964.:
Major Tamás: Az ember tragédiája jubileumi előadása elé. –
Nagy Adorján: Színpad és beszéd. Vallomás Az ember tragédiájáról. – Magvető, Budapest, 1964.
Kunszery Gyula: „III. Galerie, 6. Reihe..." A Burg-Teather Tragédia-előadása Bécsben, 1934. – Élet és Irodalom, 1964. február 15.
X. Y.: A miskolci Nemzeti Színház Tragédia-vendégjátéka Budapesten. Film-Színház-Muzsika, 1964. július 3.
Lelkes Éva: Éva miatt szerződtem át. – Film-Színház-Muzsika, 1964. július 24.
Major Tamás: A rendező levele Luciferhez. – Film-Színház-Muzsika, 1964. szeptember 25.
Sonkoly István: Az ember tragédiája zenei keretezései. – Alföld, 1964. 10. sz.
Gyárfás Miklós: A tanítvány monológja Keplerhez száz év után. – Film-Színház-Muzsika, 1964. október 2.
Major Tamás: Mit jelent korszerűnek lenni? Az ember tragédiája jubileumi előadása elé. – Nógrád, 1964. október 2.

Sinkovits-Váradi-Kálmán: Ádám, Éva, Lucifer — 1964. Népszava, 1964. október 4.
Mátrai-Betegh Béla: Az ember tragédiája centenáris felújítása a Nemzeti Színházban. — Magyar Nemzet, 1964. október 4.
Hámori Ottó: Az ember tragédiája. A Nemzeti Színház felújítása a Madách-évfordulóra. — Film-Színház-Muzsika, 1964. október 9.
Barna Tibor: A Tragédia tragédiája? Korszerű Madách-tolmácsolás. — Nógrád, 1964. okt. 11.
Rényi Péter: Egy új Madáchért. Bemutató a Nemzeti Színházban. — Népszabadság, 1964. október 18.
Máriássy Judit: Szolnok. Az ember tragédiája. — Film-Színház-Muzsika, 1964. október 23.
Gábor István: Jegyzetek Az ember tragédiája szolnoki előadásához. — Magyar Nemzet, 1964. november 6.
Siptár Ernő: Az ember tragédiája Burgtheaterben. — Jelenkor, 1964. 12.
Kolozsvári Állami Magyar Színház Műsorfüzete, 1965.:
Antal Árpád: Madách és műve — **Jordáky Lajos:** Az ember tragédiája a színpadon
Nagy Péter: Az ember tragédiája felújításáról. — É. J. 1964. október 10.
Sándor Iván: A tragédia 1964-ben. A Nemzeti Színház centenáriumi előadásáról. — Új Írás, 1965. 1. sz.
Csik István: Az ember tragédiája Veszprémben. — Film-Színház-Muzsika, 1965. január 15.
Maros: Felkai: Madách. — Kisalföld, 1965. január 23.
Sós Endre: Dráma Madáchról — Győrött. — Magyar Nemzet, 1965. január 26.
G.: „Madách". Felkai drámája Győrött. — Esti Hírlap, 1965. január 28.
Geszti Pál: Madách. Felkai F. színműve a győri Kisfaludi Színházban. — Film-Színház-muzsika, 1965. január 29.
Rajk András: Madách. Felkai Ferenc színjátéka Győrött. — Népszava, 1965. január 30.
Jákó Pál: Madách, a győri Kisfaludy Színház bemutatója. — Népszabadság, 1965. márc. 2.
— er: Az ember tragédiája Egerben. — Film-Színház-Muzsika, 1965. március 12.
Galsai Pongrác: Komitragédia (Madách-vonatkozás). — Film-Színház-Muzsika, 1965. ápr. 23.
X. Y.: Milyen lesz az idei szegedi Tragédia-előadás? Részletek Vámos L. rendező tanulmányából. — Népszabadság, 1965. május 1.
Fencsik Ilona: A tragédia Szegeden. Ne szégyelljünk látványosnak lenni. — Esti Hírlap, 1965. július 18.
Ruttkai Éva: Beleszerettem Madáchba. — Népszabadság, 1965. július 22.
M. G. P.: Angyalok a háztetőkön. A tragédia Szegeden. — Népszabadság, 1965. júl. 31.
Mátrai-Betegh Béla: A tragédia „szélesvásznú" színpadon. — Magyar Nemzet, 1965. aug. 1.
Lökös Zotán: Nagy sikert aratott a Tragédia Szegeden. Szimonov Madách remekművéről. — Hétfői Hírek, 1965. augusztus 2.
Dersi Tamás: Nyílt levél Vámos Lászlóhoz, a szegedi Tragédia rendezőjéhez. — Esti Hírlap, 1965. augusztus 3.
Szombathelyi Ervin: A Tragédia a Dóm-téren. — Népszava, 1965. augusztus 5.
Sándor Iván: Szegedi szabadtéri játékok 1965. Az ember tragédiája. — Film-Színház-Muzsika, 1965. augusztus 6.
Földes Anna: Dóm-téri Tragédia. — Nők Lapja, 1965. augusztus 7.
Rényi Péter: Látvány vagy látnivaló. Megjegyzések Vámos László szegedi Tragédia-rendezéséhez. — Népszabadság, 1965. augusztus 8.
P. L.: Szegedi jegyzetek Az ember tragédiájához. — Új Ember, 1965. augusztus 15.
Abody Béla: Két este Szegeden. Vámos Tragédia-rendezése. — Élet és Irodalom. 1965. augusztus 14.
Akácz László: Szegedi profil. Beszélgetés Hont Ferencel a Szegedi Szabadtéri Játékokról. — Film-Színház-Muzsika, 1965. augusztus 27.
Vajda György Mihály: A Szegedi Szabadtéri játékok és Az ember tragédiája. — Kritika, 1965. 9. sz.
Gách Marianne: Színházról, nyelvről, stílusról. Beszélgetés Keresztúry Dezsővel (Madách-vonatkozás). — Film-Színház-Muzsika, 1965. október 1.
Mátrai-Betegh Béla: Az ember tragédiája a kolozsvári magyar színházban. — Magyar Nemzet, 1965. december 1.
Demeter Imre: Az ember tragédiája Kolozsvárott. Film-Színház-Muzsika, 1965. december 3.
Marosi Péter: Gondolatok a színházban (Madách-vonatkozás). — Utunk, Kolozsvár, 1965. december 10.

Rényi Péter: Az ember tragédiája a kolozsvári Állami Magyar Színházban. — Népszabadság, 1965. december 15.
Monoszlay Dezső: Mondottam, ember, küzdj és higgy! Az ember tragédiája kassai szlovák bemutatójáról. — Irodalmi Szemle. 1966.
b: Az ember tragédiája a prágai rádióban. — Magyar Nemzet, 1966. január 7.
Dalos László: Keresztúry Dezsővel a Mózes első próbáján. — Film-Színház-Muzsika, 1966. január 14.
Mátrai-Betegh Béla: Az ember tragédiája a szabadkai Népszínházban. — Magyar Nemzet, 1966. január 15.
Keresztúry Dezső: Madách Imre Mózes-drámája. — Kortárs, 1966 2. sz.
Kántor Lajos: Hűtlenség és hűség, avagy a kolozsvári Madách-értelmezés. — Korunk, 1966 2. sz.
Tánzer Iván: Madách gondolatai időállók. Beszélgetés Tibor Rakovszky rendezővel. — Új Szó, Bratislava, 1966. március 8.
Bernáth László: Mózes Madách Imre színpadán. — Esti Hírlap, 1966. március 8.
Zay László: Mózes Veszprémben. — Magyar Nemzet, 1966. március 11.
Illés Jenő: Madách-mű Veszprémben. — Film-Színház-Muzsika, 1966. március 11.
Barna Tibor: Veszprémi tisztelgés — Mózesnél. — Nógrád, 1966. március 20.
Galsai Pongrác: A Mózes Veszprémben. — Nők Lapja, 1966. március 26.
Fándi Pál: Jegyzetek Madách Mózes drámájáról, Veszprém. — Népszabadság, 1966. márc. 26.
Radó György: Az ember tragédiája szlovák bemutatója Kassán. — Magyar Nemzet, 1966. április 16.
Monoszlay Dezső: Madách Tragédiája Kassán. — Élet és Irodalom, 1966. április 23.
Vajda György Mihály: Két magyar klasszikus vidéki színpadon. Madách Imre: Mózes. — Kritika, 1966. 4. sz.
Sz. E.: Mózes. — Vas Népe, 1966. május 15.
Szakály: A Mózes és a diákok. — Vas Népe, 1966. május 18.
Hámos György: Az újszülött Madách. — Élet és Irodalom, 1966. május 28.
Filyó Mihály: Tragedia Csloveka. A kassai bemutató. — Ifjúsági Magazin 1966. június
László Zsigmond: „Mózes" Madách drámája a Televízióban. Új Élet, 1966. június 1.
X. Y.: Még mindig a Mózesről. — Napló, (Veszprém), 1966. június 2.
Tari János: Fesztivál előtt. A Tragédia Szegeden. — Dél-Magyarország, 1966. június 15.
X. Y.: Tragédia — „javított" kiadásban. Szeged, 1966. — Csongrádmegyei Hírlap, 1966. július 16.
N.: Néhány adat a Tragédiáról. — Film-Színház-Muzsika, 1966. június 17.
Nikolényi István: Milyen lesz az idei Tragédia? — Dél-Magyarország, 1966. július 20.
Akácz László: A tragédiáról — a hajón. — Csongrádmegyei Hírlap, 1966. július 22.
Akácz László: Az ember tragédiája Szegeden. — Csongrádmegyei Hírlap, 1966. július 26.
M. G. P.: Az ember tragédiájának felújítása. — Népszabadság, 1966. július 26.
Geszti Pál: Az ember tragédiája, Szegeden, 1966. — Film-Színház-Muzsika, 1966. júl. 29.
Varga Ákos: „Lehiggadt Tragédia". Szeged, 1966. — Petőfi Népe, 1966. július 29.
Sas Ervin: A Tragédia a szegedi Dóm-téren. — Békésmegyei Népújság, 1966. július 31.
Murányi József: Az örök Tragedia. — Pestmegyei Hírlap, 1966. július 31.
B. Glan: Az ötvenedik Tragédia. — Délmagyarország, 1966. július 31.
N. F.: Monstre-színpadon Az ember tragédiája. — Kelet-Magyarország, 1966. július 31.
Viktor Egri: Divadlo v Budapesti. — Literarni Noviny, 1966. július 31.
X. Y.: A losonci Madách-kör. — A Hét, Pozsony. 1966. augusztus 14.
Sas György: Az Úr hangja és a Vox humana. Szeged, 1966. — Film-Színház-Muzsika, 1966. augusztus 15.
Abody Béla: Szeged, szabadtér, Tragédia. — Élet és Irodalom, 1966. augusztus 20.
Péter László: Ujjáéledt Madách Mózes-drámája. — Ref. Egyház, 1966. augusztus
Felkai Ferenc: Madách. Színjáték három felvonásban, 12 képben Budapest, 1966.
Sándor Iván: Magyar Dráma — 1966. — Kortárs, 1966. szeptember
Sz. Simon István: Tragédia, 1966. — Tiszatáj, 1966. október
Ablonczy László: Horváth Árpád Debrecenben. A Tragédia. — Alföld, 1966. 10. sz. .
(andrássy): A Mózes Budapesten. — Napló (Veszprém), 1966. október 11.
Antal Gábor: Madách Mózese. — Élet és Tudomány. 1966. október 23.
Radnóti Zsuzsa: Magyar drámák külföldön. A Tragédia. — Új Színház, 1966. november.
Gábor István: A Mózes felújítása Veszprémben. — Köznevelés, 1966. november.

Doromby Károly: Színházi Krónika. Mózes. – Vigília, 1966. november.
Pándi Pál: Ünneprontás – igazi ünnepért. A Tragédia. – Népszabadság, 1966. nov. 13.
Hans Lossmann: Wo Bartók, Kodály und Madách daheim sind Theaterreise nach Ungarn. – Die Bühne, 1966 december.
Mihály Gábor: Budapester Theaterbrief (Madách-vonatkozás). – Theater der Zeit, 1966.
Bános Tibor: Öt város színháza. Felfedezéssorozat. Mózes. – Magyarország, 1967. 4. sz.
Boldizsár Iván: Az ember tragédiája Bécsben. – Élet és Irodalom, 1967. május 27.
Ungvári Tamás: Az ember tragédiája a Burgtheater előadásában. – Magyar Nemzet, 1967. május 23.
Rényi Péter: Bécsi „Tragédia" 1967. – Népszabadság, 1967. május 28.
Keresztúry Dezső: A Tragédia Bécsben. – Tükör, 1967. május 30.
Fotoczky Júlia: A Tragédia sikere Varsóban. – Film-Színház-Muzsika, 1967. június 9.
Demeter Imre: A bécsi Tragédia-előadás. – Film-Színház-Muzsika, 1967. június 9.
X. Y.: „Lenyűgöző színházat láttunk". A lengyel sajtó a Nemzeti Színház varsói Tragédia-előadásáról. – Népszabadság, 1967. június 11
Potoczky Júlia: Varsó és Prága után. – Film-Színház Muzsika, 1967. június 16.
Pilinszky János: A Tragédiáról – Bécsből. – Új Ember, 1967. július 7.
Gách: „Jó lenne a Tragédiát olasz színpadon látni". – Film-Színház-Muzsika, 1967. júl. 7.
Gábor István: Csák végnapjai. Madách-dráma Gyulán. – Magyar Nemzet, 1967. júl. 11.
Nagy Judit: Mózes. – Film Színház-Muzsika, 1967. szeptember 29.
Bernáth László: Madách Imre remekműve rendezőre talált. Mózes. – Esti Újság, 1967. október
Gábor István: A világkiállítástól a Mózes kisérőzenéjéig. Durkó Zsolt. – Magyar Nemzet, 1967. október 22.
Sándor Iván: Mózes. Madách Imre műve a Nemzeti Színházban. – Film-Színház-Muzsika, 1967. november 10.
Szombathelyi Ervin: Mózes a Nemzeti Színházban. – Népszava, 1967. november 15.
Kemény György: Mózes – Magyar Ifjúság, 1967. november 17.
Taxner-Tóth Ernő: Mózes Madách-bemutató a Nemzeti Színházban. – Népszabadság 1967. november 18.
Dersi Tamás: Felfedezett klasszikus. Madách új arca. – Esti Hírlap, 1967. november 20.
Keresztury Dezső: Egy bemutató nézőterén. – Tükör, 1967. november 21.
Zala Tamás: A modern Madách. A „Mózes" a Nemzeti Színházban. – Magyar Nemzet, 1967. december 3.
Nemzeti Színház: Mózes-bemutató műsorfüzet
Kereszury Dezső: Néhány szó a Mózesről – **Benedek András:** Mózes példája.
Wiener Festwochen 1967. im Theater an der Wien – Bécs, 1967.
Tartalma: Gastspiel des Burgtheaters: Die Tragödie des Menschen Rudolf Henz. Die Tragödie des Menschen – Dezső Keresztury: Madách und sein Werk
Wystepy Goscinne Teatru Narodowego z Budapesztu. A budapesti Nemzeti Színház vendégjátékának ünnepi műsorfüzete.
Warszava, 2-4 cserwca, 1967.
Illés Jenő: Színészarcok a közelmúltból (Számos Madách-vonatkozás). – Gondolat, Budapest, 1968.
Tertinszky Edit: Az ember tragédiája mikrofon előtt. – Kortárs, 1968. január
Fekete Sándor: Madách Imre Mózese a Nemzeti Színházban. – Kritika, 1968. 1. sz.
Gách: Elfelejtett Madách-dráma. – Film-Színház-Muzsika, 1968. február 24.
Dr. Lenner Mihály: Az ember tragédiája külföldi színpadokon. – Múzeumi Magazin, 1968/2.
Ember Mária: Mózes, Madách műve a Nemzeti Színházban. – Világosság, 1968. 3. sz.
X. Y.: Madách elfelejtett műve a Gyulai Várszínházban. – Népszabadság, 1968. ápr. 28.
Dersi Tamás: Madách felfedezése. – Új Írás, 1968. 5. sz.
Baranyai László: Egy elfelejtett Madách-mű. Csák végnapjai. – Nógrád, 1968. május. 7.
N.: Jubileumi esztendeje van a Szegedi Szabadtéri Játékoknak. – Magyar Nemzet, 1968. május, 8.
f. f.: Ismeretlen Madách-dráma. Csák végnapjai Gyulán. – Esti Újság, 1968. július 6.
Keresztury Dezső: A Csák végnapjai – a gyulai Várszínházban. – Film-Színház-Muzsika. 1968. július 6.

Gábor István: Csák végnapjai. Madách dráma a gyulai Várszínházban. – Magyar Nemzet, 1968. július 11.
Sándor István: Csák végnapjai – Gyulán. – Film-Színház-Muzsika, 1968. július 13.
Koltai Tamás: Csák végnapjai Gyulán. – Népszabadság, 1968. július 23.
Németh Antal: Az ember tragédiája a színpadon 1933. után. 1968. 200 oldal. Kézirat, fénykép és levéldokumentációkkal.
Földes Anna: Gondolatok a várszínházban. Csák végnapjai. – Nők Lapja, 1968 aug. 3.
A Kolozsvári Állami Magyar Színház vendégjátékának **műsorfüzete,** 1968.
Lukácsy András: A Tragédia a kolozsváriak előadásában. – Magyar Hírlap 1968. szeptember 11.
Koltai Tamás: Az ember tragédiája. A kolozsvári Állami Magyar Színház vendégjátéka. – Népszabadság, 1968. szeptember 12.
Mátrai-Betegh Béla: Az ember tragédiája a Kolozsvári Magyar Színház vendégjátékának búcsúelőadásában. – Magyar Nemzet, 1969. szeptember 12.
Illés Jenő: A kolozsváriak budapesti Tragédia-előadása. – Film-Színház-Muzsika, 1968. szeptember 14.
Demeter Imre: A kolozsváriak budapesti Tragédia-előadása. – Tükör, 1968. szeptember 17.
Demeter Imre: Kolozsváriak vendégjátéka. Tragédia. – Élet és Irodalom, 1968. szept. 21.
Ablonczy László: Madách Imre Az ember tragédiája. A kolozsvári Állami Magyar Színház Tragédia-előadása Debrecenben. – Alföld, 1968. 11.
Bános Tibor: Madách a képernyőn. – Magyarország, 1969. március 30.
Nikolényi István: A szegedi játékok jubileumi évadjáról. – Tiszatáj, 1968. október
Bános Tibor: Opera a Tragédiából. – Magyarország, 1969. május 11.

14.

EDDIG NEM PUBLIKÁLT KÉZIRATI ANYAG

Papp-Szász Lajosné: Visszaemlékezés Szontágh Pálra. 1913.
Dr. Visnovszky Rezső: Az ember tragédiájának néhány forrása. Balassagyarmat, 1930.
Dr. Visnovszky Rezső: Az ember tragédiája XIV. színének forrása. Balassagyarmat, 1932.
Dr. Hans Nüchtern: Die Tragödie des Menschen in der Wiener und Münchner Rundfunksenierung. 1932.
Dr. Németh Antal: Egy emberöltő Az ember tragédiájának szolgálatában. Elhangzott Balassagyarmaton 1967. október 4-én és Losoncon 1968. december 13-án.
X. Y.: Férfi és nő – Éva alakja és szerepe Ádám oldalán.
Sz.: Feljegyzések Az ember tragédiája első kiadásának fellelhető darabjairól.
Szabó Lilla: „Három nap alatt elfogyott". Az új bolgár fordításról. Szófiai riport.
Dr. Tolnai Vilmos egyetemi tanár kéziratos anyaggyűjtése, jegyzetei a Tragédia magyarázatos új, de meg nem jelent kiadásához.
Sz. J.: Ádám célja Az ember tragédiájában.
Sz.: Madách Imre világnézete és történetszemlélete Az ember tragédiája alapján.
Sz. J.: Miért hat ma is elevenen Az ember tragédiája?
Népfront-rendezvényen elhangzott előadás. Madách Imre és főműve, Az ember tragédiája – A kapitalizmus jellemzői Az ember tragédiája londoni színeiben – Észrevételek a Tragédia úgynevezett Népies kiadása sorozathoz – Az ember tragédiájának állatvilága – Az ember tragédiájának növényvilága – Madách barátai
Szilveszter István: Találkozásom Madách Imre dédunokájával a költő halálának századik évfordulóján.
Szűcs Sándor: Ádám és Lucifer eszmei küzdelme.
Szücs Sándor: Madách Lucifere
Szücs Sándor: A Tragédia Évája
Haránszky Lajos kéziratainak másolata a sztregovai Madách-emlékmű létrejöttéről.
Ferenc Ferdinánd: Alsósztregova története – A Madách-család története – A leleplezésre váró Madách emlékmű története.

15.

VEGYES ANYAG

Madách Imrét országgyűlési képviselővé választó megyegyűlés jegyzőkönyv-szövege. 1861.
Madách Aladár: Szerelem könyve. Versek. Budapest, 1880.

Madách Aladár: Hangok a pusztán. Versek. Budapest, 1887.
Zichy Mihály: Az ember tragédiája húsz illusztrációjának Albuma, 1887.
Lándor Tivadar: Zichy Mihály élete, művészete és alkotásai. Atheneum. Budapest, 1903.
Karinthy Frigyes: Az emberke tragédiája. – Új Idők, Budapest, 1946.
Clara Lederer: Their paths are peace. Madách-szobor Cleveland-ben. Cleveland Cultural Garden Federation. 1954.
Jenei Ferenc: Magyar költők a XVII. században. A kötetben Madách Gáspár költeményei. Magvető, Budapest, 1956.
Várkonyi-Balogh: Madách-breviárium. Danubia, É. n.
Karinthy Frigyes munkái X. „Erzsébet színházba megy" Budapest, é. n.
Karinthy Frigyes: Így írtok ti. I. Madách Imre, Tizenhatodik szín: Az embri) tragédiája. **Szépirodalmi Budapest, 1963.**
Kass János tizenöt rézkarca Az ember tragédiájához, **Juhász Ferenc** Találkozások című előszavával. Kass János és Juhász Ferenc sajátkezű aláírásával. Számozott példány. Helikon, 1967.

16.

ROKONMŰVEK

Byron: Cain. London, 1821.
Byron: Kain. Fordította Mikes Lajos Lampel, Budapest, 1899
Byron: Manfred. London, 1821.
Byron: Manfred. Fordította Ábrányi Emil. Franklin, Budapest, é. n.
Milton: Az elveszett paradicsom. Fordította Jánosi Gusztáv. Franklin, Budapest, 1916.
Goethe: Faust. Insel-Verlag, Leipzig, 1954.
Goethe: Faust. Fordította Palágyi Lajos, 1909.
Goethe: Faust. Fordította Dóczi Lajos, Lampel, Budapest, 1906.
Goethe: Faust. Fordította Kozma Andor. Pantheon, Budapest, 1924.
Goethe: Faust. Fordította Jékely Zoltán és Csorba Győző. – Magyar Helikon, Budapest, 1961.
Dante: Isteni színjáték. Babits Mihály fordítása. Révai, Budapest, 1940.
Komenius Ámos János: Világ útvesztője. Fordította Stromp László. Pozsony, 1905.
Johannes Ámos Comenius: A világ útvesztője. Fordította Dobossy László. Magyar Helikon, 1961.

17.

A GYŰJTEMÉNYHEZ TARTOZIK MÉG

60 Madáchról szóló **vers** 1863-1969-ig.
Prospektusok
Régi és újabb **Tragédia-előadások** eredeti **színlapjai**
Az 1938-ban Dr. Németh Antal rendezésében **hanglemezre vett** Tragédia teljes sora
Az 1964-es **centenáriumi** újszereposztású **Tragédia-előadás,** Sőtér István bevezető előadásával **magnetofon-szalagon**
Madách-kisfilmek
Eredeti gyászjelentés Madách Imre haláláról.
Anyakönyvi kivonatok a Madách-család tagjairól.
Interjú Madách Imre dédunokájával, Besztercebányán, 1969. november 22. Magnószalag.
Többszáz Madách-vonatkozású **feljegyzés.**
Bel- és külföldi magyar és idegennyelvű **szaklevelezés.**
Madách-Album a költő életére, művére, családjára, baráti körére vonatkozó 350 fényképpel.

Összeállította: Szabó József

Madách-emlékérmesek — 1969.

Vígh Tamás remekbe mintázott Madách-portréjának avatásakor az újjávarázsolt cseszt-vei kúria parkjában megannyi európai országból összegyűlt tudós és művész konstatálta megnyugvással, hogy a költőóriás szellemének ápolása jó kezekben van a „nyíltszívű palócok" között. 1964 októbert írtunk akkor, s Madách halálának századik évfordulóját ünnepeltük.

A centenáriumi ünnepségsorozat a Tragédia költőjének igazáért vívott százéves harc jelentős állomása volt. Nemcsak azért, mert a Béke-világtanács a kulturális évfordulók sorába emelte Madách halálának évfordulóját, s e döntésben a haladó világ ismerte el életművének humanista eszemiségét és világirodalmi művészi értékét, hanem elsősorban azért, mert a jubileum a Madách-kultusz reneszánszának nyitányát is jelentette. Mint az eltelt öt esztendő bizonyítja: a centárium nem alkalmi tisztelgés volt csupán Madách géniusza előtt. Szelleme, áttörve a nyelvi korlátokat magára vonta a világirodalmi közvélemény figyelmét, tovább gyűrűztetve a gazdag életmű feletti vita hullámait, egyre inkább bizonyságát adva Madách igazának.

Sorra jelennek meg világszerte a Tragédia új fordításai — a magyar filológia feladatának is tartja ezek nyomon követését —, hazánkban pedig ki tudja hányadik kiadását éri meg a nagy mű. De nemcsak Az ember tragédiája, hanem a Mózes és a Csák végnapjai is új életre kelt az elmúlt években a hazai színpadokon.

Az ünnepségsorozat alkalmával jogosan kivívott elismerés fokozta a nógrádiak buzgalmát is, hiszen a legőszintébb, legforróbb megbecsülést a szülőföld nyújthatja. Megyénkben október első hete minden esztendőben a Madáchra való emlékezés jegyében telik el. És vajon lehet-e az egyetemes kultúra e nagy alakjára, a filozopter-költőre méltóbban emlékezni, mint úgy, hogy elismerésünket fejezzük ki a „küzdők" közül azoknak, akik talentumukkal jól sáfárkodva a legtöbbet teszik a Madách-hagyomány ápolásáért, az életmű népszerűsítéséért? A régen megfogant gondolat is öt esztendővel ezelőtt vált valósággá, és lett évenkénti gyakorlattá.

Az idén — a hagyományos, meghitt hangulatú Karancs Szállóbeli ünnepségeken — öten vették át Hankó Jánostól, a Megyei Tanács elnökhelyettesétől a Madách-emlékplakettet, ifj. Szabó István szobrászművész alkotását, és a vele járó diplomát, amelyet Czinke Ferenc festőművész Madách-portréja díszít.

Varga Imre szobrászművész, újszerű megfogalmazású Madách szobráért — amely Salgótarjánban a Tragédia írójáról elnevezendő sétányon kerül felállításra a művészeti hetek egyik rangos programjaként — kapta meg e kitüntetést. Vámos László, Az ember tragédiája többszöri, kivált az idei Szegedi Szabadtéri Játékok alkalmával nyújtott rendezéséért kapott Madách-plakettet. Kerényi Ferenc szisztematikus, töretlen lendületű kutatásai és publikációi — amelyekből elsősorban a politikus Madách arcképe rajzolódik ki — révén érdemelte ki a Nógrád megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának díját. Szabó Béla helytörténeti és széleskörű, intenzív népművelési tevékenysége elismeréseként lett Madách-emlékérmes. Nádházi Lajos személyében pártmunkás kapta meg a plakettet, aki a megye szellemi felemelkedése érdekében kifejtett kultúrpolitikai és publicisztikai tevékenységével szerzett elévülhetetlen érdemeket.

Az emlékezésnek eme — további sikerekre ösztönző, új feladatok megoldására serkentő — formája méltó Madách szelleméhez.

Csongrády Béla

Nógrád megye története (1849—1919)

A megye szerény tudományos életének kimagasló vállalkozása a megye történetének monográfiája. Ez évben — a Tanácsköztársaság 50. évfordulója tiszteletére elsőként — a négykötetés mű második — Nógrád megye történetét az 1848-as szabadságharc bukásától 1919. augusztusáig tárgyaló — kötete jelent meg.

A mű megjelenése három évszámra emlékeztet: 1826, 1907 és 1911. Ezek voltak ugyanis azok az évek, amikor a megye történetével foglalkozó munkák jelentek meg. 1826-ban a történészkedő földbirtokos, Mocsáry Antal vállalkozott arra, hogy bemutassa a megyét. Négykötetes művének két kötete foglalkozik szorosan vett történeti kérdésekkel, mondanivalójának zömét az egyik legjelentősebb megyebeli földbirtokos család, a Forgáchok története teszi ki. Nem sokban tér el ettől az akadémikus Nagy Iványnak 1907-ben megjelent megyei monográfiája, amely 1544-ig tárgyalja a megye történetét (halála miatt félbeszakadt a mű kiadása). A munka középpontjában a birtokviszonyok vizsgálata, a nemesi családok történetének a bemutatása áll. Hasonlókat lehet elmondani a Borovszky Samu szerkesztésében 1911-ben megjelent monográfiáról is, bár ez a mű már szélesebb alapokon igyekszik bemutatni a megye történetét, kitérve a megyét érintő országos eseményekre és azok hatására is, közölve ezenkívül rengeteg adatot, melynek jelentős része azonban a kellő hivatkozások hiányában csak erős kritikával használható.

A régi monográfiák így már a maguk idejében is meglehetősen egyoldalúak voltak, és nem érték el a polgári korszakban keletkezett megyetörténetek általános színvonalát sem. A megjelenésük óta eltelt hosszú évtizedek pedig végképp elavulttá tették őket. Igaz, 1934-ben újra megjelent egy megyei monográfia, ez azonban már meg sem kísérelte, hogy összefoglalót adjon a megye történetéről, néhány részletkérdést próbált elemezni csupán, nagyrésze pedig jelentéktelen adatok halmazából áll.

A felszabadulást követő társadalmi változások, a történettudománnyal szemben támasztott magasabb igények, a közvélemény és az ifjúság hazafias nevelésének feladatai sürgető szükségszerűséggel vetették fel e tarthatatlan helyzet felszámolását. A megye vezetőinek ezirányú igyekezete eredményeképpen megindult a kutatómunka, melynek első gyümölcse immár a megye közkincsévé lett.

A most megjelent kötet a hazai történelemnek egy rendkívüli érdekes, sokoldalú és eddig meglehetősen feldolgozatlan korszakát vetíti elénk Nógrád megye vonatkozásában.

Az első rész — Szabó Béla munkája — a szabadságharc bukásától az 1918-1919. évi forradalmak időszakáig ad képet. Ezúttal nem célunk, hogy bemutassuk a tárgyalt problémákat, hiszen ez úgysem pótolhatná a könyv elolvasását, de érdemes felhívni a figyelmet néhány olyan kérdésre, mely kiemelkedő helyet foglal el a korszak megyetörténetében.

Az abszolutizmus korából, a kiegyezést megelőző közel két évtizedből különösen érdekes a szabadságharc bukását követő megtorlás rajza. Kiemelhetjük azt a tényt, hogy a megyében, így pl. Salgótarján környékén még a világosi fegyverletétel utáni hetekben is tevékenykedtek gerillák, akik után az önkényuralom fegyveres erői élénk hajtóvadászatot folytattak. Érzékletesen adja meg a szerző a 48-as politika folytatására irányuló megyei törekvések képét, részletesen szólva Madách Imre haladó szellemű politikai tevékenységéről is. Rendkívül érdekes annak a folyamatnak a képe, melynek során a megye jobbágy falvaiban — a földesurak gáncsoskodásai ellenére — végbement a feudalizmus felszámolása. Színesen írja le a megye gazdasági-társadalmi arculatának alakulására oly döntő hatással lévő ipari fejlődés első állomásait.

A dualizmus korszakának tárgyalásánál (ez a kötet nagyobbik része, hiszen közel ötven év történetét öleli fel) mindenekelőtt leleplező erejű összefoglalást olvashatunk a kiegyezés utáni korszak korrupt és botrányokban bővelkedő megyei közéletéről, a nemzetiségi politika alakulásáról, a kulturális élet főbb mozzanatairól. A kötet legfontosabb és legjobban kidolgozott fejezetei beszámolnak mindenekelőtt a megye mezőgazdasági viszonyainak, a paraszlakosság életkörülményeinek alakulásáról. Részletes adatokat, sok példát olvashatunk a lakosságot sújtó adópolitika fogásairól, a bérekről és árakról, a szegénysorsú népet utolsó ruhadarabjáig kiforgató árverésekről és a századvégén fellobbanó mozgalmakról is. Hasonló mélységgel dolgozza fel a megye iparának kibontakozását és országos jelentőségűvé való felnövekedését, majd bemutatja a megye munkásosztályának kialakulását, mellyel szorosan összefonódott Salgótarján várossá fejlődése. Megrázó erővel ecseteli

ennek kapcsán a hirtelen felduzzadt lakosságú település tűrhetetlen szociális viszonyait, azokat a körülményeket, melyek döntő mértékben hozzájárultak a lassan induló, de később annál nagyobb intenzitással feltörő munkásmozgalom kialakulásához. A könyvnek ez a fejezete jelenti talán a legnagyobb pozítivumot, hiszen a korábbi monográfiákban még csak meg sem említett problémakört fejt ki nagy részletességgel és a dokumentumok szilárd bázisán álló elhitető erővel. Jól mutatja azt a logikus folyamatot is, amely a vázolt viszonyok és az I. világháború hatására, szükségszerűen vezetett az 1918/1919-es évek forradalmaihoz.

A kötet második része, amelyet Horváth István írt, világosan áttekinthető, a részletkérdésekre is kitérő, ugyanakkor jól érthetően összegező összefoglalást ad századunk hazai történelmének legjelentősebb időszakáról. Első fejezetében az 1918-as polgári demokratikus forradalmat vázolja, a másodikban pedig az első magyar proletárdiktatúrának, az 1919. évi Tanácsköztársaságnak Nógrád megyei eseményeit és jellegzetességeit mutatja be. Különös részletességgel szól a korszak hősi harcainak eseményeiről, de felvázolja a munkáshatalom közigazgatási, szociális, kulturális intézkedéseit is.

A kötet legtöbb részének lebilincselő stílusa, a benne foglalt adatok nagy száma ellenére is olvasmányos jellege minden bizonnyal közrejátszik majd abban, hogy a megyetörténet sokaknak lesz kedvelt, hasznos olvasmánya. De még jobban örülhetünk majd annak, ha a kötetben foglaltak az intézményes felhasználás területein lesznek minél nagyobb mértékben gyümölcsöztethetők. Így elsősorban azokon a területeken, melyek a szülőföld megszerettetése révén a szocialista hazafiság kimunkálását segítik elő: a történelem oktatásban, a honismereti tevékenységben és az ismeretterjesztő munkában. És akkor lesz igazán a megye lakosságának és a megyét szerető távoliaknak jó barátja ez a megyetörténet, ha az ismertetett kötet jó tulajdonságait megőrizve szinte kézikönyvként szolgálhat majd a felmerülő, legkülönfélébb helytörténeti kérdések megválaszolásában. Ennek a célnak az elérését fogja elősegíteni a negyedik kötet után megjelenő név-, hely- és tárgymutató, valamint az az adattár, mely a megye egyes helységeire vonatkozó legfontosabb történeti-statisztikai adatokat fogja – ha bármilyen rövid formában is – tartalmazni.

A megyetörténet összefoglaló értékelésének ezúttal még nincs helye, hiszen az összkép csak valamennyi kötet megjelenése után alakulhat ki. A nagy várakozást, amelyet a kötet elkészítésével kapcsolatos nehezítő körülmények, így a forrásanyag hiányosságai, a rendelkezésre álló korlátozott idő, kiváltottak, az elkészült kötet megnyugtatóan elégítette ki. Azok az észrevételek, melyeket a szakmai bírálat tehet egyes kevésbé jelentős mozzanatokkal kapcsolatban, bizonyára kiküszöbölhetők lesznek az ezután megjelenő kötetekben. Bízhatunk abban is, hogy az izlésesen megtervezett külső forma kivitelezése sem hagy majd semmi kivetnivalót maga után. Mindent összevetve: nagy bizakodással tekintünk a megyetörténet további köteteinek megjelenése elé.

Schneider Miklós

Moldova Györgyről

A másfél évtizedes írói pálya nagy olvasói sikert, heves vitákat, támadásokat, magasztalásokat, izgalmas művészi teljesítményeket, fordulatokat jelent Moldova eddigi életművében.

Pályakezdő társai – Csurka István, Galambos Lajos, Galgóczi Erzsébet – talán kevésbé látványos módon futották eddigi pályájukat, művészetük azonban sokban rokon Moldováéval: új magyar prózát teremtettek. Folyhatnak és folynak arról viták, hogy születtek-e kimagasló eredmények ennek a nemzedéknek a tollából (legutóbb Szabolcsi Miklós, Almási Miklós és még néhányan adtak hangot aggódó figyelmüknek), azt azonban nem lehet elvitatni tőlük, hogy átformálták a magyar próza kifejezésrendszerét, világképük szocialista tartalmát, újfajta indulataikat és intellektusukat másként – korszerűen, gondolatkavaró módon formálják esztétikummá.

Mindezt azért kellett az elején megállapítani, hogy ne úgy tessék: Moldovától rangos íróhoz illő igényeket, esztétikai, társadalom-filozófiai követelményeket kell számonkérnünk, ha reális értékelésre, hiteles művészi portré megformálására törekszünk.

Sokarcú művész. Jellemformálása, írástechnikája, nyelvi közege, témavilága sokszínűsége, változatossága egyrészt a kutató, önmagát, művészete kibontakozását kereső alkotó nyugtalanságából, másrészt gazdag élményanyagából fakad. A kőbányai félproletár családból induló író eddig (munkakönyve tanúsága szerint) volt kubikus, bányász, kollégiumi nevelő, útépítő munkás, filmgyári világosító, kereste már meg kenyerét konzervgyári munkásként, vasutasként, dolgozott az építőiparban és az irodalomban. A 32 munkahelyet és foglalkozást kipróbáló fiatalember vállalkozó kedve abból a valóságfeltáró igényből táplálkozik, amely minden igazi alkotónak sajátsága. Természetesen nem ez a tipikus információ-szerzési forma íróink között, de talán az egyik legszimpatikusabb. Olyan sokat, embereket, világunk olyan jelenségeit ismeri meg így a művész, amelyhez a társadalmi köztudat figyelme nehezen férne hozzá. Riporter magatartás ez, persze nem a szokványos értelemben. Egyetlen rádió vagy tévériporter nem szánhat annyi időt, energiát egy-egy figura vagy társadalmi réteg feltárására, mint az író, s nem is láthatja annyira belülről az ábrázolt világot, mint a művész. Ez a riporteri magatartás eredményezhet valóban magas színvonalú, jó értelemben vett riportot (Rongy és arany című kötet írásai) – ahol a műfaj szabályai szerint jár el az alkotó. Azonban ez a ritkább alkalom – Moldova riportjai ellenére is igazi szépíró.

Témavilágának szélesskálájú érdeklődése ellenére határozott körvonalai vannak. Mindenekelőtt a kisemberek, az élet viharaiban hányódó tipikus átlagemberek világa érdekli. Sorsuk alakulása, életük fordulatai az író számára éppúgy izgalmas témát jelentenek, mint a külvárosok szépemberségű, de sokszor esett sorsú különös figurái. Már első kötetében is erősen jelentkezett ez az érdeklődési irány. Az Idegen bajnok néhány novellája (Kalina Pál, Mandarin, a híres vagány, Ördögh Feri és a Tizenkét Házak) és a későbbi évek izgalmas kötete, a Gázlámpák alatt híres sorozata (Esték a téren) a társadalom perifériájára szorult sorsokat, a sokszor lumpen-szinten vegetáló embereket, vagy kemény fizikai munkában edződött – kérgesedett karaktereket formál hősökké. Kőbányai grundok, munkás külvárosok érdekes, különös levegője érződik ezekben a művekben, az elé vetődő sorsokat Moldova meleg emberséggel, sok szeretettel ábrázolja.

A témavilág vonatkozásában, különösen kezdetben, sokan emlegették a Gelléri Andor Endrével való rokonságot. Alkalmat adott erre a Keserű fény (1960) című Gelléri-kötet megjelenése is, amelyhez Moldova írt vallomásszerű előszót.

„Húszéves koromban egy Gelléri-kötettel – ha jól emlékszem, a Téli kikötővel – a hónom alatt, elindultam Óbudára, hogy utánanézzek Gelléri világának... Tudtam, hogy az álmoknak csak a mintáit találom meg, figurák helyett villanásokat, atmoszféra helyett össze nem illeszkedő színeket, de engem éppen ez a nyersanyag érdekelt: a változó világ szemcsési hozzátapadnak-e még a végleg mozdulatlanná vált máganeshez..."

Moldova azonban nem Gelléri lebegő alakjaira, keserű, reménytelen sorsaira talált és figyelt, hanem az átalakuló világ ellentmondásaira, annak néha tragikus kisüléseire, különös fordulatokra, érdekesen bonyolódó életekre. Ezért is lettek ezek a hősök keményebb karakterek – mint a Legenda egy jobbszélsőről Tolvaj Ferdinándja.

A későbbiek során lazult a Gelléri-novellisztikával való kapcsolat, s Moldova tudatosan szociografikus felépítésű próza kialakítására törekedett. Új utakon jár a hatvanas évek eleje óta – műfajban is (regény, karcolat, portré) –, témavilága is kitágult. Általánosabb érvényű igazságaihoz általánosabb sorsokat, hősöket keres. Annyit azonban megőrzött kezdeti írói módszereiből, hogy a kimondottan intellektuális témákat kerüli (Egyetlen kiruccanása: Utolsó esténk Szodomában – Új Írás, 1965. 11-12. sz.)

A riporteri magatartásból, a valóságfeltáró szenvedélyből és a választott témavilágból adódik Moldova prózájának egyik fő jellemvonása: a stori-igény. Az író tudatosan törekszik az eléje került figurák, sorsok mozgalmas „rátalálására", s alighanem egyedül mai prózánkban – sokat ad a jó „sztorira".

„Az irodalom alighanem úgy kezdődött, hogy egy csomó vadember ült a tűz körül, bámulták a lángokat és az egyik hazudott. Ő volt az író. Azóta az irodalmat bevonta a filozófia, pedagógia és más tudományok zománca, könyvtárak mélyére kényszerült, de az ősi forrás: az élő mese változatlanul folyik tovább elbeszélőtől hallgatóig."

A felfokozott mese-igényt sokan írták a romantika számlájára (Pándi Pál: Romantika és realizmus. Népszabadság, 1963. IV. 20.), sokan utasították el, támadták, mint irodalmon kívüli jelenséget. (Almási Miklós: Moldova: Sötéten és világosan. Kortárs 1964/7.). Ezekben a kritikus megjegyzésekben van bizonyos kritikusi ínyenckedés is, reális igény is. Ma nem „sikk" élvezetesen, színesen írni. De az is igaz, hogy néha Moldova túlzottan a mesére épít, egy-egy fordulat, ötlet kedvéért a jellem-konstrukciót is félredobja.

Mese-technikájának három fontos sajátosságára érdemes figyelni. Az egyik: az élőbeszéd elevenségével azonnal atmoszférát teremt az író. Az in medias res kezdés révén, az olvasó egy már kialakult emberi kapcsolatrendszer részesévé válik, tagja lesz a téren összegyűlők esti beszélgetéseinek.

A másik: a groteszk vagy szatírikus hangvételű (általában rövidebb lélegzetű) írásaiban a fantázia olyan gazdagságával lepi meg olvasóit, amelyre kortársai közül kevesen képesek. Az ötletvillanások elkápráztatják az embert, s ha az író nem is bontja ki teljesen azokat, végeredményben egységes élménnyé olvadnak össze egy-egy társadalmi-pszichológiai – vagy politikai gondolat érdekes kifejezőiként (Gumikutya, A verhetetlen tizenegy, Az elátkozott hivatal). A groteszk elemek negymértékű alkalmazása nem „modern" európai hatás Moldova írói világában – hanem látásmód. Társadalomkritikája – amikor a tragikus hangvétel, konfliktus megoldás már nem elég súlyos – formálódik a groteszk segítségével a drámainál is keményebb veretűvé.

S végül a harmadik: az író sokszor él a film formanyelvének irodalmi változatával. Maga is próbálkozott filmírással (Szerelemcsütörtök címen vetítették filmszínházaink), a főiskolán elsajátította a mesterség fogásait. Az egyes írások ökonomikus szerkesztése, a képszerű látásmód, a szemléletesség az általában fordulatos cselekményvezetés, a drámai csomópontok jó exponálása és világos kirajzolása igazolják a szakmai műveltség és egyéni képességek állandó érését.

Hősei körül folytak a leghevesebb viták. Groteszk hangvételű írásait, szatíráit mindenki egyértelmű lelkesedéssel fogadta, az Esték a téren miniatürjeit nagyra értékelték, regényei, novellái azonban minden alkalommal elszabadították a kritikai poklot.

Méltatói közül többen hangsúlyozzák: Moldova nem kiérlelt filozófiai-politikai álláspontja az oka hősei problematikus szerepének. Már első írásaiban is a Moldova-hősök közös jellemvonásának tűnt a lázadó gesztusok iránti erős hajlandóság, a lázadás általában.

„Az Élet azt az embert, aki ellenállás nélkül sodródik, nem viszi magával, hanem lerakja a partmenti piszokba, egy megúnt szerelembe, házasságba, környezetbe. Csak azt tűri meg magán, aki a dolgok természetes folyásával szembeszáll..." mondja ki Séber Anna a Sötét angyal című regényben Moldova morális programját. Ez az alapállás – ha a konformizmus, üres konvenciók, avult szabályok, magatartások ellen irányul – rokonszenves és tartalmas életet jelenthet. De nem feltétlenül jelent.

A Moldova-hősök másik uralkodó jellemvonása: magányuk általános lázadás – magányos lázadók –, s ez az írói ábrázolás problémájának kulcspontja. Ezért futnak az író legrokonszenvesebb hősei is – nemes szándékaik ellenére vagy az új társadalmi környezetben is – tragikus helyzetekbe. A Legenda egy jobbszélsőről magányos hőse mániákusan ragaszkodik igaz emberségéhez – egyedül vívott küzdelmében azonban bukása szükségszerű. A Sötét angyal Válent Csabája morális lázadásába politikai motívumok is kapcsolódnak. Az 1956-os élmények tisztázását megkísérlő regényben az író hőseivel együtt a katharzis tisztító tüzében találja meg a legfontosabb erkölcsi-politikai kérdésekre a választ. Válent Csaba magánya feloldódik – lassan megtalálja útját a konszolidálódó életbe.

Ez a végső benyomás azonban több egymásnak ellentmondó részlet figyelmen kívül hagyása után bontakozik ki az olvasóban. Az a nemzedék, amelyet Válent Csaba személyesít meg, tapasztalatokban, érettségben az ellenforradalom tizennégy napja alatt évekkel gazdagodott. A javítóintézetben – miután családja hamisan idilli, kispolgári életformájától elszakadt – a munka és a szerelem adják meg élete első nagy leckéit, s miután szabadult N.-ből – megfogalmazhatta élete programját: „megkeresi azt az életformát, amely nyugalommal és tisztasággal tölti el."

Ez a program csak a kibontakozás kezdetét jelentheti, s Válent Csaba felnőtt alteregójának további sorsára joggal lehetett kíváncsi az olvasó. A gimnazista-korú hőstől még elfogadta a kritika a harcnak általában való tiszteletét, a minden körülmények közötti következetes hűséget valamihez – minden Moldova-hős jellemvonása ez! –, de a következő fázis még fontosabbnak tűnik. A tisztaságot és nyugalmat biztosító életforma lehet rezignált befelé fordulás, megfutamodás a világ elől, lehet igazi eszményekre találás is.

Nem segítette a tisztázódást a Magányos pavilon (korábban megjelent novellájának regényszerű feldolgozása) megjelenése. Schmidt Flórián helytállása belső emberi parancsból, morális kötelességből fakad – Hemingway-i alapon. Ez a fajta helytállás azonban politikai állásfoglalást jelentő és megkövetelő körülmények között kevés. Romantikus ez a hős-

modell, romantikus történetszemlélet eredménye. Ez a tendencia erősödik két, a közelmúltban megjelent regényében, a Malom a pokolban és Az elbocsátott légió című alkotásában.
Szerencsétlen dolog irodalmon kívüli szempontok alapján ítélni meg irodalmi alkotásokat. Moldova nem politikai eszmefuttatásokat írt, hanem regényeket. A regény hitele, eszmei valóságképe azonban igényli a társadalomfilozófiai szempontok erőteljesebb figyelembevételét. Az író nyilván nem az egyedi eset kedvéért bocsájtja nyilvánosság elé a történetet, hanem általános érvényű mondanivalót kíván megfogalmazni.

A különös síkján jelentkező problémák – a cselekményesség hangsúlyos érvényesítése, a jellemek meghökkentő volta, a couleur locale érdekes, színes rajza – már ismertek a korábbi Moldova művekből. Az általános síkján azonban szembe kell nézni azzal, hogy közelmúltunkból mit, milyen társadalmi jelenségeket látott meg az író, ill. azokat hogyan ábrázolta?

Flandera János magános lázadó – tulajdonképpen tiszteletet kiváltó belső tartás elvi meggyőződés nélkül. Lázadása így nem morális érvényű – csupán egy, a körülményekhez alkalmazkodó vagy azokkal szembenálló kisszerű szerencsevadász (akiben azonban az emberi tisztesség elemi erkölcsiségéből is maradt valami) vergődése. Közben azonban az ötvenes évek elejének politikai légkörét is érzékelteti az író, mint közeget, amely deformálhat emberi sorsokat, felébresztheti a tisztesség iránti igényt a hatalom ellenében – az elidegenedett hatalom ellenében. Az a furcsa helyzet áll elő, hogy sem a lázadó, sem annak ellenpólusa nem képviselheti a politikai-erkölcsi totalitást. Adott politikai helyzetről nehezen fogadható el hitelesnek az ilymódon kialakított kép.

Az elbocsátott légió alaptörténete, ha lehet, még izgalmasabb, mint az előző regény storija. Mi lett a hatalom volt „végrehajtóival" – hogyan illeszkednek az új helyzetbe az ÁVH hajdani emberei? – ezt vizsgálgatja a regény néhol szociográfikus, aprólékos tudományossággal, néhol a fantázia módszerével is dolgozó szépíró mondataival.
Az államellenes szervezkedés bukása után – amely szervezkedésben a regény főhőse, Schmidt Flórián akarata és tudta nélkül „vett részt" – három gondolatcsomó adja a legizgalmasabb vitát, a belső feszültségét:

Egy, a rendszerrel, általában a szocializmussal, ellenségként szembenálló véleménye az első: „. . . lent Oroszlányban láttam öreg kommunistákat, akik nyolcszáz vagy ezer forintból éltek, a bányászkolónia legócskább házaiban. Mindenki lenézte őket, és ők mindenkitől féltek. Ötvenhat októberében nem volt senki, aki legalább egy pisztolyt adott volna nekik, a rég felhagyott aknákban bújkáltak . . . Mit akarnak a kommunisták, ha saját embereiket elejtik, ki vegye komolyan őket?" Fájdalmas tények – hamis konklúzióval.
Az egyik szervezkedő szabadlábon maradt rokona:
„Ennek a pernek figyelmeztetésnek kell lenni, hogy árulás történt, az ellenség vér nélkül elfoglalta azokat a pozíciókat, amiket ötvenhatban erőszakkal sem tudott. Ez a per szent dolog, s magának nincs joga különbékét kötni."

A napi politikai harcokból, magánbeszélgetésekből ismert álláspont, a csalódás, a mellőzöttség torzította vélemény is oppozíciót jelent.
Schmidt Flórián véleménye, „ellen-vádbeszéde" a harmadik gondolatcsoport alapja:
„A csendes, morális terror légkörében éltünk, és élünk ma is. Ha gyárakban és hivatalokban vagy bármilyen más munkahelyen is dolgozunk, gyanakvás és gyűlölet vesz körül, és az állam egyetlen lépést sem tesz, hogy megvédjen minket, sőt mi vagyunk a társadalom egyetlen rétege, amellyel következetes megtorló és háttérbe szorító rendszabályokat mer alkalmazni. Fele ennyi erélyel már rég fel lehetett volna számolni az országban a titkos fasizmust, vagy a huligánokat. . . A mi sorsunk persze nem új jelenség a világ történelmében. Olyan ez, mint amikor a szánkót üldözik a farkasok és az utasok lelöknek valakit maguk közül, hogy amíg azt eszik a farkasok, nem szaladnak őutánuk."
Három különféle indítékú, de keserűségében, vádló hangsúlyában közös oppozíció napjaink politikai légkörével, gyakorlatával szemben. Lehetne vitatkozni mindhárommal részletesen, ehelyütt azonban arra érdemes figyelni: Moldova nem vitatkozik velük. Legkönnyebben az elsőt utasítja el: Flórián cellatársait kívülről látja, de nem érti az eseményeket, csak a felszín az érinthetetlen: kommunista a börtönőr – kommunista a rab.
Nem egy regény feladata megválaszolni politikánk belső feszültségéből kirobbanó kérdésekre – de ha azokat elsőnek regény fogalmazza meg – kitérni a válasz elől és a lázadás romantikus gesztusában gyönyörködni – írói következetlenségre vall.

A romantikus lázadás, a magános hősök tragikus küzdelmének tisztelete végigkíséri a Moldova írásokat – a probléma jelenléte, a realista, lehiggadt művek időszakában arra utal: az író még világképe alaposabb elemzése előtt áll.

●

Romantika, realizmus, groteszk, dokumentumszerűség, intellektualizmus – kategóriák csupán, amelyek arra jók, hogy a művek sokaságában segítsék az eligazodást. Értékes és vitatható művekhez kapcsolódnak. Bár Moldova még nem írta meg „a" művet, önálló írói karaktere, rangja van, amelynek alapján joggal várhatjuk az igazán értékes alkotás születését. A miniatűrökben már sokszor bizonyította ábrázoló erejét (Strazsnyiczky, a magyar apa, Cigány Mari és a többiek, a Jeszmár fivérek, Kaja és Szigecsán, A szemafor, stb.), a nagy epikai alkotásokban részeredményeknél még nem produkált többet.
Ha már kialakult önálló világát szigorúbb kompozícióba fogja, valóságképét tudatosabban, határozott társadalom-filozófiai szemlélet alapján rendezi – művészete új, még értékesebb útra léphet.

Kiss Aurél

Kozmikus meghizatás

NAPLÓRÉSZLETEK EGY KÉRDÉSKÖRHÖZ KONRÁD GYÖRGY: A LÁTOGATÓ C. KÖNYVE URUGYÁN

A gyakorlatban és lelki-szellemi áttételeiben minduntalan át kell élnünk a civilizált emberi társadalmak létfeltételeinek szoros determináltságát. Elhatározom, hogy ide vagy oda megyek, ezt vagy azt cselekszem. Meg is indulok célom felé. De csak az engedélyezett útvonalon, a társadalmi struktúra által kiszabott sebességgel és módon haladhatok; tehát nem úgy jutok oda, ahogyan elképzeltem és talán nem is oda jutok, ahová igyekeztem.

Lehangoló ismereteim a Konrád által bemutatott kérdéskörben esztendőkön át nyomasztottak, már-már abnormis méretekben. Ha élni akartam, hátam mögé kellett csapnom őket. Horror-élményekért – amilyeneket a könyv a méltatások alapján ígért – szintén nem kellett emlékeimben messzire kotorásznom: látogatásaim az Elmegyógyintézetben és más ápoldákban elég borzonganivalóval szolgáltak. Nem kívántam a Konrádéival bővíteni a magam tapasztalati állagát; így érthető, hogy később olvastam el a könyvet mint fontossága megszabná.

Értesültem arról is, hogy a könyv tengelyében az emberség határállapotában tengődő imbecilisek, az önmaguk és mások nyűgére élő szellemi nyomorékok életben tartásának kérdése áll. Ez a kérdés annyira kirívó, hogy aligha van ép lelkiismeretű ember, aki kikerülheti, de olyan is, aki egyértelmű belső állásfoglalásra juthat benne. Részvétünk banalitásai közé tartozik, hogy kimondjuk: ezeknek a nyomorultaknak és világrajöttükkel sújtott környezetüknek az élete merő gyötrelem, alig van hozzá fogható. Az is közismert, hogy a világszerte fönntartott idióta-telepek minden állam egészségügyi költségvetésében az egészségesekre fordított összeg félelmes konkurrensei. Viszont *„Az életnek önértéke van... nincs érv, amely feljogosítana bárkit is arra, hogy emberéletről – ha mégoly alacsony fokú is, döntsön: gondolataimhoz azonban kísértően hozzátapadt a különböző emberroncs-lerakatok emléke. Mozdulatok és jeladás nélkül, kosárban, ágyon lélegző hús, erjedő, csukott tömegek, élnek, mert nincsen gyilkosuk".*
„Ne is legyen, mondom magamban türelmesen és elvakultan" – ezt már Konrád György könyvében olvasom. Markáns probléma-felvetés és elszánt válasz. Az ember hatalmas fedezetet érez mögötte. Az író illetékessége meggyőző, sorsvallató makacssága izgalmas, szóhasználatában a célratörés ingerlő. – Értelem és ösztön szövetkezik, amikor mégis Konrád György Látogatója után nyúlok és az első lapon kinyitva becsületes olvasójává szegődöm. Konrád könyvének első személyű hőse működését a törvényszéken kezdte. *„Abban a valószínűtlenül jóra és rosszra, szabadra és tilosra széthasított világban, amelyben minden lélegzetvételt piros és zöld lámpák szabályoznak, abban a mindent, ami van, a legyen, ne legyen akarnok hitvilága szerint csoportosító figyelemben, mely olyan tehe-*

telenül csúszik le az emberi történések vaskos kétértelműségéről, mint egy kioperált prosztatájú öregember keze a már kifizetett kurva távozó fenekéről, abban a büszke jogászi világrendben, amely az én agyamat is fűrészfogú kényszerképzetekkel zsúfolta tele, s amelyben maga az emberiség is két részre oszlik, az egyik ítél, a másikat megítélik..." – Majd így folytatódik a Camus-i hangulatú pálya leírása: „*Nem voltam hosszú ideig ügyész, néhány száz év börtönbüntetésnél többre nem vihettem... felsőbb döntésre abbahagytam az élők felett az ítélkezést, s hivatali előmenetelem a tárgyalóteremből a fegyháztemetőkbe ivelt... börtönről börtönre két tekintélyes rendszámú fekete gépkocsi hordozott egy hallgatag és részeges különitmény vezéreként... kapargáltunk szerszámainkkal, pereat mundus, cáfoltuk meg némely halotti bizonylatot, barátságtalanul tudokozódva az aláírók holléte felől, s kellő igazságot szolgáltattunk a méltatlanul, vagyis időnek előtte föld alá kapart jogalanyoknak, cinkosság nélkül az élők, és talán szaglószervünk lázongása miatt részvét nélkül a holtak iránt, szolgáltatva a korrekt hivatali tisztogatást... mind vonakodóbb szövetségben a jogrend csak igent és nemet értő kettes számrendszerével...*"

Később, mint a gyámhatóság hivatalnoka, megnyugtató elintézést sose nyerő aktái piramisán egyensúlyoz. Esztendőkön át fogadja, meghallgatja és elvonulni látja a panaszosok menetoszlopát. A kallódás perifériáin tengődő jogalanyok egyetlen individuális fényűzése, hogy elmondhatják önmagukat. Ha nem szünetelne a félfogadás, vasárnap is panaszkodni zarándokolnának. Olyan egzisztenciák gyülekező helye ez a hivatal, akik „cukorkát és feleséget mindig a maradékból választanak, akik minden hulló köpésnek, égő cigerettavégnek, almacsutkának alásétálnak, akiknek mindig egy elúszó arc érdeklődik a hogyléte felől... akik abban sem lehetnek biztosak, hogy anyjuk másnap megismeri őket, akik végül is azért nem írják meg azt a bizonyos levelet, mert nem tudták eldönteni: hogyan szólítsák meg a címzettet... és törvénybe iktatják semmiségük tapasztalata fölött a letartóztathatatlan szemlélet szabadságát... az ügyfél mozgási szabadsága az átlagosnál is kisebb, indulatai szervezetlenek, surlódnak, olykor karamboloznak. Ilyenkor csődület támad körülötte, s színrelép a hatóság, hogy a forgalom rendjét biztosítsa. Kiskorú gyermekeinek, valamint az államérdek védelmére fölhatalmazva az a dolgom, hogy összebékítsem körülményeivel, s hivatalból ellenezzem hajlandóságát a szenvedésre: teszem, amire a törvény és tapogatózó ítéletem följogosít, s megbabonázva nézem, milyen ronccsá, semmivé zúzódik, ahogy a rend lecsap rá".

A gyámügyi főelőadó – Gottfried Benn meghatározásával – kozmikus megbízatássá tágítja hivatalát. Az árvának apát, az özvegynek férjet szerez, ingyen ebédet, segélyt utaltat az éhezőknek, gyerekeket kell „ellopnia" karhatalmi segédlettel, hogy állami gondozásba helyezhesse őket. Mozgáskörlete, segítési bázisa korlátozott. Kevés az ápolda, elfekvő kórház, beköltözhető lakás. „Irgalom-boltjában" nagy leleménnyel „boltoskodik," egész habitusát, a magánemberit is beveti. Mestersége majdnem életveszélyes, testi és lelki épségét veszélyeztető. A nagyvárosi vegetatív lét legalján tengődő erkölcsi hullák, gyilkosok, szexuális aberráltak, gyakorló prostituáltak, iszákosok, nagy és kiskorú bűnözők, félállati tudatszintű kreaturák, embertenyészetek büzében kell közlekednie.

Meddig képes elkülönülni, integritását őrzendő? Meddig van belső erőtartaléka? Hogyan szerzi meg a gyakorlatot a rázúduló szenvedés-özön elviselésére? Ez a könyv egyik ábrázolási szférája, egyben önnön tartalmainak továbbadására teremtett kifejezési forma. A főhős személyiségét mindig szerényebbé és fogékonyabbá gyalulják a tehetetlenség ellen folytatott küzdelmei, beavatkozási sikerei vagy kudarcai. De minden reggel újrakezdi. A panaszosok változnak, a panaszok nem. Befordul ugyanazokba az utcákba, bormérésekbe, csatornaszagú sikátorokba, ahogyan eddig is. Ismeri a jelzőtáblákat, amelyek szabályozzák az egyén kiterjedési lehetőségeit, útjának célját és a megközelítés módozatait; ezek a kormányzási rendszertől függetlenül, bármely ipari civilizációban tudomásulvételre kényszerítenek.

A Bandula-házaspár – néhai számtanácsos és neje – öngyilkos lett a háborút követő időszakban teljessé váló tájékozódási képtelensége következményeként, itthagyták ötesztendős idióta ivadékukat, életük csődjének e riasztó dokumentumát. Az író végigvezet a Bandula-házaspár tudatszintjének lesüllyedésén, amit a hülye gyerekükkel való szimbiózis indukált. Ezt a folyamatot mint sajátját éli és élteti át, egy második írói dimenzióként.

Ezután következik a harmadik ábrázolási szféra, amikor elképzeli és képzelteti, hogy ő maga is kihátrált a rendezett létformából, a civilizált kötelmek biztonságot garantáló övezetéből, odahagyta családját, hivatalát és végérvényesen oltalmába fogadta a magatudat-

lan ötéves kreaturát, önmagát kioltva; az ürülékszagú szobában, a halott szülők sodronyán és limlomjai között zabáltatja, vakarja, súrolja a kis emberállatot, kiszakítva és fölmentve magát a civilizált ember életformájából és teherviselése alól. Mintha átlendülne a gondolattalan szellemi elnyújtózás és a transzcendens fél-megsemmisülés érzelmi küszöbére, mintha valamifajta okkult közegbe, újraélve a halott apa szenvedés-misztériumát, a dosztojevszkiji derengés állapotában, amelyben a fajfenntartó ösztön is az emlékezet lomtárába szorult; az önmegvalósítás és a helytállás más principiumai érvényesek.

Konrád György műve az emberi magatartások perében nem a pesszimizmust prolongálta, mint egyes recenzensei feltételezik. A pesszimizmus prófétájává kisebb erőfeszítéssel és élményfedezettel is föltornászhatta volna magát. Elég, ha kollokviálisabban, igénytelenebb stiláris apparátussal közvetíti látomás-értékű tapasztalatait. A nyomornak és az iszonynak ez a katalógus-költészete nem morbid irodalmiság; az ábrázolás fegyelme és koncentráltsága nem a kontraszttal hatást keltő impassibilité szándékossága. Konrád nem „áll kívül" megírt anyagán; a szenvedés infernóiról ennyi mozzanatot csak az tud tömöríteni keményre döngölt mondataiba, aki nem takarékoskodik önmagával, aki hajlandó odanézni, kíváncsiságával és irtózásával vezekelni, egyenlíteni, aki hajlandó belefúródni a pokolba, hogy hírt adjon, és minél hitelesebben megmutasson a társadalom felszámolhatatlan szociális terheiből olyat is, amire nincs megoldás és recept, legföljebb utópiákról elmélkedhetünk...

Kondrád György hisz a személyiség kikezdhetetlen cselekvésösztönében, nekimegy a reménytelenségnek is, mindvégig láttatva vagy sugalmazva a „szeretet egymás mellé fúrt alagútjait". Ez a hit nem vallásos, hanem a vitális biztonság jegyeit viseli. Könyve nem kínál lehetőséget a vegytiszta műfaji besorolásra. Értekező próza és epika, lélektan és szociológia, kortörténet és dokumentum-esszé keveréke, de az elfogultságig elragadott olvasó egyetlen hosszú versmondatnak is érezheti — a latinitás jegyében. Mértéktartó, de mégis nagyívű pátosza több műfajkategóriába-sorolást megbír. Külföldi megfelelőiről tudunk, de hazánkban utat kapart. Mintha ujjáalakította volna a tisztánlátás és ábrázolás feltételeit is. Az ábrázolás egyúttal értelmezi is a kiválasztott csoportok, emberanyag és közérzet-lecsapódások társadalmi súlyát — miközben a gyámhivatalnok reflexiói költői megformálást kapnak.

Konrád György az epikus és tanulmányíró felkészültségével és áhitatos szigorával tudósít egy mai minőségi szellemi ember világképéről, átlényegülési és önmagára kiszabott morális készenlétéről, közjogi tudnivalókról, és közvetett, rendszerint utalásos formában, történelmünk utolsó harminc esztendejének néhány elhazudhatatlan tényezőjéről — mindig a konvenciótlanság szintjén. (Magvető)

Soiymos Ida

Csoóri Sándor: Faltól falig

A teremtő nyelv c. írásában egy erdélyi asszony szavait idézi: „Akkora bánatra jutottam, hogy faltól falig sírtam..." A kifejezés különleges ereje megragadta Csoórit: „Faltól falig sírni? — kérdi, majd így folytatja: idézett mondatában a falak nem pusztán a látható falak, nemcsak egy parasztszoba falai. Egyúttal láthatatlanok is: a bezártság, a tehetetlenség ütközői." E láthatatlan falak elleni küzdelem fogja egységbe Csoóri rendkívül szerteágazó tematikájú írásait, melyek legjellemzőbb tulajdonságának a teljesség igényét tartom.

Természetesen ez a teljességre való törekvés nem a látszólag ötletszerűen fölmerülő témák kimerítő tárgyalásában és megoldásában jelentkezik, Csoóri nem a válaszadás teljességére törekszik — hiszen tudja, hogy ez nem lehetséges — hanem a kérdezés, a probléma-fölvetés teljességére. „Jól kérdezni... azt (jelenti), hogy megelőzzük a rossz válaszokat." — írja. S valóban: a kötet minden írása kérdez vagy kérdésre ösztönöz, nagyfokú szellemi aktivitásra késztet.

Reménytelen vállalkozás lenne, ha Csoóri munkáinak műfaji meghatározásával kísérleteznénk. Néhány recenzió, képzőművészeti kritika és útijegyzet csak az, ami nem okozna

problémát a besorolásnál. A többi műfaj fölött?, vagy inkább a műfajok közti átmenet lehetőségeit tudatosan feszegető írás. Meggyőződése, hogy a társadalmi- és az irodalmi élet egy magasabb egységben összegeződik, egyik sem lehetne teljes a másik nélkül. Szépen példázza ezt, hogy a Második születésem c. verseskötetét a Meghasonlás világos háttere c. esszéjével zárja; itt kapunk magyarázatot kisérleteire és törekvéseire: „... a tanulmány s az esszé számomra nem a költészet vagy a próza kiegészítője, hanem előkészítője. Megfogalmazza azokat a kérdéseket, melyekre a végleges választ versben, prózában, vagy amihez egyre nagyobb erő sodor: drámában kellene megadni ... legfontosabb műfaji gondnak azt tartom, hogy az írás közben kifejtett erő hogyan alakítható át közvetlenül és veszteségek nélkül köznapi cselekvéssé, erővé."

Ez az igény tükröződik a témák rendkívüli változatosságából is: ír kritikai problémákról, (Könyörgés agyonveretésért) – a kendőzetlen és szigorú bírálatot követeli, – portrét készít Illyésről és Veres Péterről, mindkét író művészetének legmélyebb összetevőit vizsgálja. Kultúrpolitikai írásai nem az úgynevezett kényes kérdéseket boncolgatják, sőt azt érzékeltetik, hogy nincsenek kényes kérdések, mindenről lehet a természetesség jószándékával írni.

A különböző műfajú – és tematikájában változatos – írásaiból egységes kép, egységes írói szemlélet bontakozik ki: az író és az irodalom helye és helyzete, lehetőségei és feladatai a megváltozott és állandóan változó világban – ezt vizsgálja direkt vagy indirekt módon mindegyik írása.

Illyésről és Veres Péterről írott portréiban az alkotó és a művek társadalmi hatása és hasznossága elemzésének kiinduló pontja. Csoóri egyetért Illyéssel abban, hogy amint a társadalmi fejlődés sem léphet addig előbbre, amíg le nem zárta a múltat, amíg nem érlelte történelemmé, az irodalmi fejlődésnek is kerékkötői a művészileg feldolgozást nem nyert sorsdöntő események. Mert csak ezután juthatunk el odáig, hogy tanulmányszerűbb portrét készít. Mindkét alkotó bemutatása babitsi igényű írás, még módszereiben is Babits Mihály hatásának megnyilvánulását érzékelhetjük. Csoóri nagy érdeme, hogy ez a Babits-hatás – vagy mondhatnánk úgy is, hogy a Nyugat esszéíró nemzedékének hatása – ami többé-kevésbé valamennyi esszéje mögött ott kísért – egyáltalán nem determinálja, hanem inkább szárnyakat ad ahhoz, hogy korunk társadalmi és kulturális problémáit vizsgálja.

A népköltészetről és a népballadákról írt esszéiben (Szántottam gyöpöt, Egykor elindula tizenkét kőmives) is túllép a megjelölt témakörökön, a népköltészet és a műköltészet viszonyát, a népköltészet egyes íróinkra gyakorolt hatását és a népköltészetnek az adott kor életében betöltött társadalmi szerepét elemzi. Nagyon elgondolkoztató az a megállapítás, hogy eddig igen sokszor hajlamosak voltunk arra, hogy a népköltészetnek az egyes alkotókra vagy a műköltészet egészére gyakorolt hatását csupán formai és stiláris jegyekben, maximum formális tartalmi jegyekben – pl.: tematika, hangulati gazdagodás – keressük, és igen keveset gondoltunk arra, hogy a népköltészet eszmeiségének irodalmi hatását kellene tanulmányozni. De hiba lenne, ha nem figyelnénk föl arra, hogy amikor Csoóri ilyen irányú elemzésekbe kezd, nem tud teljesen szabadulni Németh László Kisebbségben c. tanulmánya – erősen vitatható – szemléletének hatása alól. Éppen ezzel magyarázható, hogy a tanulmányainak végkövetkeztetései ellentétbe kerülnek egész kötetének eszmeiségével. Nem azt vitatom, hogy az „... újkori megrázkódtatások didergésében népballadáinknak még mindig van mondanivalójuk", de kissé túloz Csoóri, mikor azt állítja: Mintha a lét a maga önismeretét bízta volna rájuk. Mintha a történelem a maga legkeményebb sugallatait. Omlik a fal? Elő kell lépnie Kőmives Kelemennek." – Nem hiszem, hogy gondjainkon, nehézségeinken és esetleges sikertelenségeinken kőmiveskelemeni tettek segítenének!

A legszélesebbkörű és legaktuálisabb témát, irodalmi életünk jelenlegi helyzetével kapcsolatos kérdések föltevését, A kiegyensúlyozottság ára c. esszéjében olvashatjuk. Csoóri a hatvanas évek elejének pezsgő irodalmi életéhez viszonyítva ma egy egészségtelen kiegyensúlyozottságot tapasztal, s ami még nagyobb baj: „Ami jó benne (irodalmi életünkben) és ami nem, valamiféle higgadt kiegyensúlyozottságban találkozik." Ennek a következménye az ,hogy fogy a kiemelkedő alkotások száma és aggasztóan szaporodik a középszerűeké. Ennek okát abban látja, hogy művészileg még mindig nem sikerült tökéletesen földolgozni 1956. problematikáját. Csoóri megállapítja, hogy az 56-os események legmélyebb, össztársadalmi jelenségeinek kritikus és önkritikus elemzésére, bátor föltárására

és drámai megjelenítésére még nem akadt vállalkozó. Ezért érzi úgy, hogy társadalmi jellegű műveink nem tudnak enélkül mély gyökeret ereszteni, s emiatt nem képesek hiánytalanul megbírkózni a ma problémáival sem.

Túl sötéten ítéli meg a helyzetet Csoóri Sándor? – Lehet, de az elgondolkoztató aggódás még mindig sokkal jobb, hasznosabb, mint a súlyos gondokat megkerülő, a valóban meglévő hiányosságok felett is szemet hunyó magatartás, vagy az indokolatlan és túlzott derülátás. Írásainak fő erénye, hogy álláspontja nem sodródik a végletekhez, de nem elégszik meg a langyos középúttal sem; – teljességre törekszik, kérdésfelvetésben, állásfoglalásban egyaránt. Nem szubjektív alkotói gondok és nem szűkebb irodalmi berkek kasztproblémái, hanem az irodalom társadalmi hasznosságának elősegítése és fokozása a vezérlő elve Csoóri Sándor új kötetének.

Szalánczay György

Szép versek 1968.

Úgy látszik, a költészet napi ünnepi kiadvány, a *Szép versek* napjaink magyar népkönyve lett. Az évi átlagos kilencezres példányszám növekedés ellenére is (a Szép versek 1966. – *29 000;* a Szép versek 1967. – *36 000;* a Szép versek 1968. pedig *45 300* példányban jelent meg) hamar hiánycikk a könyvesboltokban, keresettsége a népszerű magyar bestsellerekre is rálicitál. Igaz, a statisztikus számszerűség nem bizonyosság, inkább csak utalás alkotó és olvasó mélyebb kapcsolatára, mégis megerősíti a *„mit ér a szó?"* kételyében vívódókat, hogy a művészet ,így a szó művészete „teljes hatalom", olyan emberformáló erő, melyet nem kell az olvasókra erőszakolni.

Az elmúlt évek kritikai fogadtatása igyekezett az évente megjelenő Szép versek antológia szerkesztési elvét csiszolni. Többen, túl tágnak ítélve a válogatást, vitáztak: a cím nem fedi a vállalkozást, hisz egyetlen nemzet félszáznál több költője nem teremt évente 2-300 *szép* verset több, mint húsz íves nagygazdaságban. Így hát az éves lírai termés betakarítása lenne, nagy felfedező kedvvel, teljességre törő igényességgel? Innen nézve meg éppen szűknek bizonyul, hisz névsorolvasást tartva, eddig minden évi kötettől számon lehetett kérni az előző évi teljesítmény alapján neveket, verseket, alkotásokat.

A vállalkozás lényege valahol a fenti két szempont között tapintható. Ez, s nem a kritikára fittyet hányó szerkesztői magatartás indolja, hogy az antológiát évek óta, kisebb módosítástól eltekintve alapjában változatlan szerkesztési elv toborozza egybe. A *Szép versek* (s konkretizáljuk most már a sorozat legújabb tagjára, a *Szép versek 1968-ra*) – tulajdonképpen *versek mindenkinek*. Sokesztendős, áttekinthető antológia, melyben a szerkesztők a tavalyi esztendő verseinek legjavát adják, megszólaltatva az élő magyar költészet minden jellemző hangját, árnyalatát, anélkül, hogy a kötet szeizmográfja lenne az előző évi líra minden rezdülésének, avagy teljességre törekedne. A fentin túl nincs is merev rendező elve, nem egyetlen hang, egyetlen szándék, a különféle mozdulatokban meglévő egyetlen gesztus nagy erejű, sok költőben is egységes megjelenésének összeválogatása (mint volt a Tűz-tánc), s nem szigorú esztétikai szempontok szerinti válogatás, amely esztétikai minőségek, esztétikai törekvések, ars poeticák szerint mérlegel. A Szép versek 1968. nem más tehát, mint egy év magyar líráját népszerűsítő, legfontosabb törekvéseit bemutató verseskönyv, amelyben nagyon rostált antológiába is behívható klasszikus értékek mellett kisebb léptékű esztétikai minőségek is szerénykednek, s amelyben békésen simulnak egymáshoz az egyébként hevesen perlekedő akarások, egymástól elütő törekvések, ars poeticák. Így lett a gyűjtemény – érthetően – a mindent becsülettel elolvasó kritikusnak önmagában csüggesztő olvasmány, s annál vonzóbb a szemelgető, kedvenceit megkereső olvasónak, becsalogató a most ismerkedőknek, összegzésre módot adó a türelmesebbnek. Népkönyv, amelyet közel félszázezren megvásárolnak, s közel háromannyian elolvasnak.

Nem elmélyült vizsgálódás, inkább a figyelmes olvasó ösztöneibe ívódott értékítélete alapján a *Szép versek 1968.* az előző évi antológiánál igényesebbnek, tartalmasabbnak mutatkozik. Több helyütt megállít, elgondolkodtat, gyönyörködtet, növekvő szeretettel újraolvastatja magát. Talán azért, mert az előző évinél jóval szelektáltabb (akkor 24 – most 20 ív terjedelemben, ott 73 költő 281, itt 68 – 221 versével jelent meg), de még inkább:

volt miből válogatni. Nem mintha az elmúlt évben a magyar líra a legmagasabb csúcsok fölé emelkedett volna, de az 1968-as teljesítmény összhatásában kétségtelenül meghaladja az átlagot. Mi adja a többletet a tavalyhoz viszonyítva? Mindenekelőtt a különböző költői nemzedékek teljesítményének, önmaguk szintjéhez mért kiegyenlítődése.

Az elmúlt évi gyűjteményben a közép-nemzedék megerősödése jelentette az eseményt, az idősebbek és a fiatalok nem hoztak meglepetést, *Benjámin, Csanádi, Juhász Ferenc, Nagy László* költészetében pedig mintha a nagy feladatokra készülés csöndjét éreztük volna. Most változatlanul erős a középnemzedék teljesítménye (különösen *Tornai József: A virágos föld titkai* és *Csoóri Sándor: Mindennapi történelem* c. verse tetszett), emellett azonban az idősebb nemzedék több tagja is saját legjobb színvonalán szerepel (tavaly csak *Illyésre* mondhattuk el, most *Sinka István, Rónay György, Benjámin László, Juhász Ferenc, Nemes Nagy Ágnes* s félig-meddig *Weöres Sándor, Váci Mihály, Nagy László, Illyés Gyula* költeményeire is. Sajnos *Csanádi Imre, Simon István, Zelk Zoltán* nem éri el legjobb önmagát, bár *Csanádi: Észtek* c. verse egyszerűségében is nagyon pontos, mély, filozofikus költemény, *szép* vers).

A legnagyobb, s egyben legproblematikusabb teljesítményt a múlt évi magyar költészetben kétségtelenül *Juhász Ferenc* teremtette *A szent tűzözön regéi* című kötetével, melynek címadó művéből közöl részleteket a *Szép versek*. Juhász Ferencet a kritika kikezdte a könyv megjelenése után. Sietek hozzátenni: anélkül, hogy meg is mérték volna, művéhez méltatlan készületlenséggel csak megbecsülték teljesítményét. Mintha lándzsával indultak volna tankok ellen. Mindez – nem paradoxitás – csak használt Juhász Ferencnek. Az utóbbi időben ugyanis a kritikai életben a hallgatás burka fonta körül, iskolai tananyag lett, anélkül, hogy az irodalomtudomány, avagy az irodalmi közvélemény foglalkozott volna vele (mint a hatvanas évek elején). Most, ha az érdembeni vizsgálódásban nem is történt egyelőre változás, megmozdult körülötte a levegő, a felszínes kritikák egyre sürgetőbben írják elő, hogy érdemben foglalkozzunk munkájával. Ezt kéri az a szemléletbeni változás, az a belső cezura is, amelyet a mostani kötet sejtet Juhász pályája alakulásában. Juhász-képünk még ma is meglehetősen egységes, nem, vagy kevéssé látjuk fejlődésrajzát, nem tudunk határokat vonni költészetében. Ahogy az 1949-50. tájt kialakított kategorizálása tehetetlenségi erőként sokáig továbbélt, ugyanúgy hajlamosak vagyunk az 1954-56-60. közötti Juhász Ferencet azonosítani a maival. Pedig nagyon jelentős problematikai változás következett be nála, ezt mutatja a *Tékozló ország* vegetációt és emberi létezést szembeállító attitűdje és *A szent tűzözön regéi* állati, növényi, ásványi, emberi létezést egyaránt szentként tisztelő magatartása közötti különbség is. A legtöbb szó az utóbbi tíz évben Juhász Ferenc formai sajátosságairól esett. De mi határozza ezt meg, mi rejlik a felszín mögött? Juhász Ferenc világképe? Erre kellene most már keresni a választ, nem a kritikának, hanem a komolyabb apparátussal felvonuló irodalomtörténeti kutatásnak – egyelőre legalább egy nagyon alapos tanulmány erejéig.*

Illyés Gyula, Fodor József, Sinka István, Weöres Sándor, Zelk Zoltán nemzedéke verseinek közös ihletője az öregség, az immár kurtára fogott létezéssel való szembenézés. Műveik mégis az életet, az élet dícséretét zengik. *Illyés*, ahogy a *Kháron ladikján* című könyvheti esszéregényében, itt is a jövőnek él, híve, hogy a halál végül mégis domesztikálható *(Világodban világtalan)*, bízva a szárnyalásban, hogy „más lehet a világ". Ugyanígy nosztalgia nélkül néz szembe az elképzelt halállal *Fodor József* is, teremtő nyugtalanságban élve, vállalva inkább az alkotás csontot szaggató szülőfájdalmát, semmint a lelket áltató ürességet *(Teremtő nyugtalanság)* Az elmúlást idéző látomásában az élet dícsérete szólal:

S ha száz bajjal illet,
Az életet hirdesd, valld, semmi mást.

Ebben teremthetsz, csak ebben lehetsz s vagy
Bátor, erős, itt látszik meg valód,
Hol száz gát fog, legyőzni, ott lehetsz nagy,
Minden más lég. Üres álom, csalód!
Ez van. Tégy, hass, küzdj, míg a szívverés hagy.
(Az élet dicsérete)

* Időközben megjelent néhány Juhász Ferencről szóló tanulmány. Ez aligha vonja kétségbe a megállapításom igazságát, inkább azt a hiányt érzékelteti, amely a mélyebb elemzések megszületését serkentette, égetővé tette.

Sinka István verseiben a „nagy utakról hazatérő" vándor csöndes fáradtsága, a dacos lázadások után önmagával és a világgal békülni készülése érződik. Alig lehet elfogultság, meghatottság nélkül olvasni egyszerű, mégis mély szimbolikájú sorait:

Mennyi út! S az egyik örök a világon.
Mert telhetnek az évek, övé véget nem ér.
Ahány év, annyiszor új lomb nő a fákon,
Csak Muhammad tűnik el. *Vissza ő sose tér?*

(Új lomb hiába nő)

Bizony, az idő a bizva-remegve kitett kérdőjelet felkiáltássá szigorította. *Vissza ő sose tér! Sinka István* (s mellette *Gereblyés László*) halála — *Áprily Lajos, Füst Milán, Kassák Lajos* eltávozása után (de szomorú is számbavenni!) — ismét szegényítette a magyar poézist.

Rónay Györgynek, a Nyugat harmadik nemzedéke egyik sokoldalú tehetségének *Milói Vénusz* című verse a Szép versek egyik nagyon erős gondolati töltésű, mélyen morális, humanista alkotása. Nem a készen kapott, de a megszenvedett derű nagyon-nagyon emberi gondolatát írja le Rónay, a milói Vénusz tökéletes szépségének nyugalmát egybevetve a halottját kézben tartó madonnával, aki mégis mosolyog, nem, mert: *„nem ismeri, hanem mert ismeri a szenvedést, legmélyéig, ahol már túlságában mosollyá lényegül."*

A mostani *Szép versek* többletét a tavalyihoz viszonyítva a különböző költői nemzedékek teljesítményének önmaguk szintjéhez mért kiegyenlítődésében láttuk. E gondolat igazságát az idősebb és középnemzedék vizsgálata után a fiatalabb nemzedékben is ellenőrizni kell. S ezt örömmel is tesszük, mert az antológiában önmaguk színvonalát nemcsak megőrző, de túllépő, sok esetben a lírai középnemzedék teljesítményét is túlszárnyaló, az idősebb nemzedék legrangosabb alkotásait elérő színvonalon jelentkező fiatal költők verseit olvashatjuk.

Elsősorban *Ratkó Józsefre, Buda Ferencre, Kalász Lászlóra, Ágh Istvánra* és *Bella Istvánra* gondolok. Közös jellemzőjük a feltétlen őszinteség, nem kiszámított, saját érdekhez igazodó, hanem kollektív felelősségérzet, eleven közéletiség, bonyolult világlátás — s mindennek érzékletes, magas esztétikai szférába emelt, pontos képekbe lényegülő, de ugyanakkor egyszerű, tömör megformálása. Az ötvenes évek sematizmusa visszahatásként sokszor keresett, indokolatlan bonyolultságot, formai túlkomplikálást eredményezett. Úgy tűnik, hogy az a lírai forradalom, amit Juhász Ferenc és Nagy László jelentett a felszabadulás utáni magyar irodalomban, s amelyet ők saját járható útjukként teljesítettek is — továbbélő hatásként igazán ezeknek a költőknek a verseiben érik be. Amíg a lírai középnemzedék — merítve Juhászék poéziséből — költői technikáját keresetten túlbonyolította (s teszi ma is) — a fiatal költők tisztán látják, hogy akik ma újat akarnak, azoknak megszűntetve-megtartva a Juhász-Nagy féle építkezés hagyományát, az ellen kell törni, valamiféle szintézist teremtve meg az összetett látás, bonyolult világállapot és az egyszerű kifejezés, letisztult forma között. Ne féljünk kimondani: *költészetünk jövőjét a klasszicizálódásban látjuk*, s következtetésünket éppen Ratkó, Ágh, Kalász László, Bella zártabb formavilágára, pontos kifejezésre törő, letisztult képalkotására alapozzuk, *Ágh István: Harangszó a tengerészért* (a kötet egyik csúcsa!) című, önmagában nagyon konkrét, realista, mégis egymásra rétegződő filozófiai problémákba kényszerítő lírai-epikai oratóriumára, *Bella Nincs szebb, Az ifjúság múzeuma* című költeményeire, *Buda Ferenc Az elesett katonák emlékére* című megrázó, aligha elavuló esztétikai értékekkel rendelkező alkotására, vagy Ratkó verseire. Álljon is itt igazolásul egy Ratkó költemény teljes terjedelmében, az invenciózus képeiben felvillanó nagyon kemény, emberi világ együttérző tükrözésével:

Fulladozik a szilvafa,
elkékül, de azért terem.
Felhúzza magát a kapa,
éppen úgy lóg az ereszen.

Már kilenc hete nincs eső,
Állva száradnak el a fák;
Megfonnyad, elalszik a kő.
A paraszt elsírja magát.

Lázas homlokú, nagybeteg
Káposztáknak gyötrődnek. A tök
kínlódva mocorog repedt
vörhenyes levelei közt.

Már kilenc hete nincs eső.
Állva száradnak el a fák;
Megfonnyad, elalszik a kő.
A paraszt elsírja magát.

(Aszály)

A *Szép versek 1968.* másik értékét, többletét a különböző nemzedékek magas színvonalon jelentkezése mellett a nagyon erős közéletiségű, szocialista tartamú, társadalmunkért perelő, a visszásságokat feltáró kritikai szemléletű versekben jelölhetjük meg, abban a ma-

gatartásban, amit a kötetben *Benjámin László* fogalmaz meg legtisztábban: *„úgy kell szeretni Firenzét: elátkozni azt, amiben vét."* A kötetnek ez a sajátossága, szocialista költőink közéleti bátorsága tiszteletreméltó, hisz a közelmúlt tapasztalata azt bizonyította, hogy a szocialista társadalomtól idegen, befelé forduló, közélettől elzárkózó, bizzar kísérletekbe bocsájtkozó költészetnek irodalompolitikánk szabadabb utat adott, mint a szocialista alapállású, de kritikai szemléletű, a rendért élő, izgató poézisnek. Így állt elő az a helyzet, amit *Demény Ottó* így fogalmaz meg a *Szép versek*ben megjelent költeményében:

„. . . ma még
a költő fontol s úgy itél,
hogy jobb, ha hallgat
s marad az idill
vagy a bizarr kisérlet mezején."

A fenti törekvések első számú képviselője Benjámin László, aki harcol a hitetlenség, a hivatásos magányosok, az önmaguk bűvölők ellen, a *„föld sebeit kitapintva"* perel az *„élet ügyében"*. A szocializmus építése kezdeti szakaszának forradalmi pátoszát, lelkesedését – *„nem a múltat – a lelket"* – idézi, keresve az egykori társakat, lelkesedőket, jó testvéreket. Keserű csalódással kérdi: *„Ők voltak csakugyan? – ezek a nagyképű kapitányok, ezek az elhizott lelkű sunyi kalmárok, idült alkoholisták?" Fodor András, Demény Ottó* szólnak, nehogy az új a régibe tántorodjék, nehogy bárki is elorozza a vívmányokat. Ez a féltés csendül ki *Utassy József, Ratkó József, Garai Gábor, Mezei András*, a nemzetközi munkásmozgalmat idéző *Vihar Béla* és mások verseiből.

Sokverses antológiáról szólni – különösen, ha a kritikus olvasásakor több költeménynél szívesen időzött – hálátlan feladat. Versről-versre mindig továbbsietve élménye, öröme tizedét is alig mondhatja el. Mégis, okosabb búcsúznia akkor, amikor legszívesebben hozzászőné a leírtakhoz bennerekedt gondolatait. Talán így inkább kedvet teremtett az olvasáshoz, e nagyon szép kötet kézbevételéhez.

Zimonyi Zoltán

Allegro barbaro

GONDOLATOK CZINKE FERENC GRAFIKUSMŰVÉSZ KIÁLLÍTÁSÁN

Kedves Czinke Feri! Behúnyott szemmel próbálom visszaidézni itt a Műcsarnok előterében előbb látott kiállítási alkotásaid színeit, rézkarcaid, linóid és tűzzománctábláid vonalak mögé merevült, de a fény és árnyék játékában élő, eleven életét, s mert gyémántnál drágább és maharadzsáknál gazdagabb anyanyelvünk különbséget tesz a nézni és látni fogalmak között, ez utóbbit gyakorolom a szívemben és a fejemben, anélkül, hogy akár a katalógusodra is néznék. S mert ezen az úton a látás képessége folytán túljutok az idő és a tér keretein, a tiédhez hasonlóan küzdelmes gyermekkorom széles tereit repdesi a fantáziám, ott keresem azt a közös gyökerünket, ami egyképpen nézet és láttat. Kökénybokros mezsgyéken, lapuleveles árkok felett ugrok át, talpamban érzem az első mezítlábas futkározás hűsét a tavaszi zöld búzán, s álmodozó szegénységem a népművészet szárnyait övezi magára, hogy álmaiddal versenyre keljen. Ez a visszarévedés azonban végülis kerülő úton jut el hozzád, mert az elszabadult emlékezés előbb halotti árnyakat idéz, a végtelenségben rezgő dallamokat, tavaszi színeket, amelyek valaha arra ösztönöztek, hogy esendő erőlködéssel az első versek és félszeg novellák kalodájába zárni próbáljam a megfoghatatlan időt.

Gyere Feri, bandukoljunk hát együtt az emlékezés ösvényein végig, hogy a művészet forrásvidékére érjünk. . .

Hallgassuk a vak nótaköltő és népénekes Kakas István bácsi nótázását:

Buborékot ver a zápor,
Börtönben ül Rózsa Sándor,
Nagy udvara lesz a holdnak,
Ne félj, kiszabadul holnap.

Nézzük, amint az éles bicsakkal a csikófejes citera díszeit metszi Hernek Gyura bácsi. Fürge vetélővel, táguló nyilasztóval, zörgő szövőszéken pillangómintás abroszt szö édesanyám. Édesapám a farsangoló szomszédságnak meséli, hogy is volt az, amikor kisgyerek korában, éjféli órán, a lovakat legeltetve a tisztesfüves tarlón vágtatni látta az utolsó futóbetyárt. Én pedig elúnva a sokszor újrázott históriát, addig rimegek a bátyámnak, míg a hátára vesz kishuszárnak: Na, gyere, te szaros, lyukas fazekat vegyenek, s átvisz Ugrin Péter bácsiékhoz, a szomszédba, képeket csodálni, s a soknégyzetkilométeres sík látóhatár egyetlen rádiójának fejhallgatóján át fülembe fogadni a kozmikus mindenséget.

Ugrin Péter bácsi – különben halott barátod, Paróczai Gergely atyafija –, a sokgyerekes parasztember, úgy kapott rá a festegetésre a fronton, mint ahogy talán Szabó Pali bácsi az írásra a tiszti fedezékek közlegénysorában a nagyháború alatt. A tisztje, a pingálgató úri amatőr szabadságra ment, és Péter bácsi nem tudott ellenállni a próbálkozás kísértésének. Szinte látom, mint reszketett kezében a paletta, citerázott az ecset, s határozatlankodott a vászonra az első vonás. S azután ura lett, s mire megjött a főhadnagy úr, már a büntetést várta a kész kép előtt, melyen ott szomorkodott az esőt síró, őszi galíciai táj, a kerékagyig sárba süppedt trénoszlop, az alacsony ég, s a szenvedés örök emberi szimbóluma, mely egyben a kép címét is adta: Keresztfa áll az út mentén. De a főhadnagy úr nem büntette meg Péter bácsit, hanem neki adta az ecseteket, vásznakat, az állványt, és az önkifejeznivágyás átkozott-áldott ördögét is, mely sohasem hagyta nyugodni többé. Űzte, gyötörte. Sokgyerekes, vagyon-váltságos, bolettás szegénységében is, egy tehén és egy ló árán kiállíttatta Budapesten. Az őstehetségek divatjának kora volt ez. A vésztői Mágaron ekkor fedezik fel azt a verselgető juhászt, Sinka Istvánt, akit, mint hallom, a halál terelgetne a halhatalanság felé, bár még ellenáll. Ugrin Péter bácsinak nem volt szerencséje. Azt írták felőle a műitészek, hogy nem tudja mi fán terem az anatómia – ha jól tudom Csontváryra is ezt mondták –, s a balsikeres kiállítás után hazajött beleragadni a póhalmi sárba, míg fel nem repítette az elmúlás paripája, mint szegény-jó Paróczai Gergőt a pegázus a te nagyon szép rézkarcodon.

S ebben a látó elrévedésben ködevő, fényesszeles ifjúságomat is látom, Czinke Feri, ott a szárszói máglyák népdalos lángjainál, amikor még azt hittem, hogy Veres Péter, Szabó Pál, Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron az olympusi istenek – Zeusz pedig az a vén dohogó Szabó Dezső, odafent Pesten, a Rákóczi térrel szemben –, s magam is holmi istenpalánta vagyok, aki felnövök hozzájuk, ha fölös esőáldással hint a történelmi alkalom. Most már tudom, hogy nem istenek, és én sohasem növök fel hozzájuk, de azt is tudom, hogy minden szenvedést megér, ha az ember úgy tudja kifejezni belső önmagát, hogy egy kicsit mindenki magára ismerhet benne, aki hasonló szenvedélyeket cipelve végiggyalogolt valaha a kökénybokros magyar dűlőutakon.

Ahogy most én is magamra ismerek, amikor csukott szemmel a képeidet látom. A csodálatos Edesanyám ikonját, Fábián Pestát, A csúnya juhászné balladáját, az Allegro Barbaro-t, a Citerást, a Várandós parasztmadonnát, vagy azt a könnyeztetően történelmi 1919-es ikont.

Köszönöm Czinke Feri, hogy mindezt néznem és látnom adatott, s hogy az írás szemérmes vallomása útján mindezt elmondhatom néked.

Budapest, 1969. június 15-én.

Tímár Máté

Tury Mária salgótarjáni kiállítása

Sok szó esik manapság a művészet komplexitásáról, arról, hogy a művészet és egy-egy művész mit képes felölelni a világból és milyen sokféle módon tudja művészetét a közönségnek szánni. Folytonosan szélesedik a műfajok köre, s az alkotó ember kezdeményezése egyre több variáns-lehetőséget tud találni. A hagyományos anyagok is új értelmet nyerhetnek, mert a festő, a művészet újabb és újabb funkciót felfedezve keres megoldásokat. A kísérletezések eredményeinek a kontrolljára falak, állandó nyilvánosság, külső és belső terek kínálnak alkalmat.

Tury Mária művészete különös példája ennek a ma keresett és igényelt művészi teljességnek, totalitásnak. Ezt bizonyítja – ha részlegesen is – a salgótarjáni kiállításon látott válogatás. Bemutatta olajképeit, amelyeken már módosul a táblakép régebbi fogalma, s a csak-intim hatásokon túlmenően nagy lélegzetvételű rendkeresés és rendteremtés összegeződik bennük. A kisebb és nagyobb zománcképekben egész falak megoldásának az igénye sűrűsödik. A szőnyegművészetét dokumentáló falikárpitban érett egységbe forr a tartalmi intenzitás és a dekoratív szándék.

Könnyű lenne Tury Máriának megelégednie a mostani vagy akár a korábbi eredményeivel, vagy akár megmaradni a biztosan érzett és tudott dekoratívitás körében. De nála mindig több és magasabb a cél: a korszerű emberi gondolkodásmódnak a művészeti esztétikumban kivetíthető összefüggés-keresése, a felszíni jelenségek mögött a fontos relációk feltárása.

A szerkezeti biztonság, a színek érzelmi és értelmi hatásának a kimunkálása nála nem célja, hanem eszköze az ábrázolásnak, a teljességre törésnek, amelynek középpontjában – közvetlenebbül vagy elvontabban – mindig az ember, a társadalmi ember áll, és mindenképpen a ma élő, gondolkodó egyén tájékozódási vágya. A kiállítás csak sejtetni tudja a látogatókkal Tury Mária nagyméretű, állandó nyilvánosságnak szánt alkotásainak valóságos művészi értékét, csak sejteti, hogy mit nyújthat ez a művész üvegablakban, mozaikban, falikerámiában, falikárpitban. De bizonyítani tudja a mindezeket megoldani képes tehetséget, a művész felkészültségbeli lehetőségeit, azt a rendkívüli alkotói erőt, amely a messzemenő tudatosságban érvényesülni és kibontakozni engedi a művész-szubjektum ösztönös, spontán kifejező szándékát is.

Tury Mária, azt hiszem, mai festészetünk „élvonalába" tartozik. És olyan formátumú művész, akit – érdeklődésének, tevékenységének, lehetőségeinek tanúsága szerint – ez a korszak alakított ki. Művészetének ilyen formálódása elképzelhetetlen fejlődő, gazdagodó környezetünk nélkül, – és ez a környezet feltételezi és igényli a hasonló művészeket. A határozottság és a szókimondás együtt jelentkezik Tury Mária alkotásaiban a lírával és a bensőséges érzelemmel, és mindez egységbe forr, annak a természetes, egészséges és vidám érdeklődésnek az alapján, ahogyan ma az ember a környezetében él. Kevés művész van, aki ennyire egyenértékűen képes több anyagban, több műfajban „gondolkodni", aki ennyire érezné és értékelné a műfajok különbözőségeit. Ezt a képességet a nagy munkákat nélkülöző kiállítás sem tudja leplezni vagy háttérbe szorítani, bármennyire is arra kényszerül itt művész és közönség, hogy mintegy másodlagos alkalmazásban lásson a falakon műveket, terveket, ötleteket. De a természetes, eleven racionalitás és érzelemgazdagság, amely Tury Mária egész művészetének sajátja, itt is áradni tud, s az apró kis zománcokat önkéntelenül is „falra vetítve" látja az ember maga előtt.

Sok középület, több város őrzi ma már alkotásait. A jelen válogatás tartalmazza kissé az azokhoz vezető utat és még inkább az elkövetkezendő nagy művek alapjait, hiszen a festmények, zománcok kompozicióiban már éretten feltárul a munumentális faldíszítő alkotások felfogása. És voltaképpen itt kellett volna kezdeni, Tury Mária művészetének sokat és okkal méltatott sajátos lényegénél, a monumentalitásnál, amelynek alapja sohasem a méret, hanem a mondanivaló és a megoldás szükséges összhangja, a világban tájékozódni akaró és tudó művészegyén alkotó ereje, olyan alkotó munka, amely előtt a befogadó néző nagy lélegzetvételét nem külsőségek, hanem a művész kifejeződő magatartása határozza meg.

Aradi Nóra

Jegyzetek

Napsütésben

Az antológiák, szöveggyűjtemények – és persze a lexikonok örök végzete: a terjedelmi kötöttség és az alkalmazott alapelvek, szerkesztői szempontok „megvédhetetlensége". Ilyen jellegű köteteket szerkeszteni egyszerre hálás és hálátlan feladat. Már publikált „megérett" alkotásokból élénk, színes csokrot kötni, ez a dolog könnyebik része, a jó írások közül a legjobbakat, a célnak leginkább megfelelőeket kiválasztani: valójában itt kezdődik a gond.

A jubileumi évfordulók tiszteletére Nógrád megyében született kiadványok között találkozunk a Napsütésben című irodalmi antológiával. A Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának kiadványát Erdős István szerkesztette. Milyen szerkesztői elv szerint válogatott vajon a felszabadult Nógrád megye 25 évének irodalmából?

A felszabadulással nemzeti történelmünk kegyetlen, tragikus szakasza ért véget és a fejlődés egyszerre ívelt a mélyből az akkor még nem is sejtett magasságok felé. Történelmi mércével mérve nem sok idő telt még el szabad hazában, de az elmúlt két és fél évtized az „örökölt jusshoz" alig mérhető változásokat hozott. Varga Lajos Salgótarján című verse – mint e gondolat frappáns kifejezője – került a kötet élére: „...A nap 24 órából/ 48 óra lett/ a hónap/ év értékű lett/ s az évek/ évszázadokat léptek/ a házak megemelték beton karjaikat és széttolták a hegyet..."

E verset 21 szerző 30 alkotása követi még. Az írások nem magáról a felszabadulásról szólnak, hanem arról, ami a felszabadulás óta, ennek közvetlen vagy közvetett következményeként az országban, és szűkebb hazánkban, megyénkben történt: örömökről és gondokról, nemes célokról és megtorpanásokról, sikerekről és kudarcokról. Az alkotások nemcsak műfajilag és az írói eszközök tekintetében különböznek egymástól, hanem abban is, hogy olykor ellentmondó érzéseket, gondolatokat tárnak fel. A munkáshétköznapok sokszínű hangulatát a megváltozott tájon új világot teremtő ember életigenlése, a komor küzdelmeken is felülkerekedő remény teszi eszmeileg egyértelművé.

Az antológia sajátos megyei jellegét az egyedi szituációk adják, a tájegységi jelleg a szereplők – a Godó Bálintok, a Kukely Dánielek, a Koleszárok, a Szekeresek, a Veron nénik – jelleméből, magatartásából fakad. A falu villamosítása, a bányászsors másfél évtizede, az „elárvult" gyermekek állami neveltetése éppúgy témája az írásoknak, mint az ezerarcú palóc vidék, vagy éppen a „gyapjas tél" után napsütést, „kitárulkozást" hozó tavasz.

A kötetben Nógrádból származó – de jelenleg nem itt élő – írók, költők – köztük Gerelyes Endre, Jobbágy Károly, Polgár István, Vihar Béla – vallanak a szülőföldhöz elszakíthatatlan szálakkal kötődő érzelmeikről, bizonyítják, hogy számukra ez a táj nemcsak a gyermekkor idézője, hanem ma is gazdagon bugyogó forrást jelent. De szép számmal helyt kapnak e válogatásban a megyében élő, szárnyukat bontogató, erejüket egyre igéretesebben próbálgató tehetséges alkotók is.

Az írások közül sok, elsőként a Palócföld hasábjain látott napvilágot. A címadó elbeszélést Várszegi György írta.

Az antológia értékét növelik a színvonalas illusztrációk, amelyeket rangos nógrádi képzőművészek – többek között Czinke Ferenc, Lóránt János, id. Szabó István – készítettek. A művészeti szerkesztésért Kerekes László dícsérhető. Kár az átlagosnál nagyobb számban előforduló sajtóhibákért.

A Napsütésben mély eszmei tartalmával és reprezentatív kiállításával méltó az ünnepi alkalomhoz, amely életre hívta és jogosan tarthat számot széles körű érdeklődésre.

cs. b.

Két fiatal bemutatkozása

Alig tucatnyi fametszet és vers. Tíz vagy tizenegy napig tartott a kiállítás, a felkészülés és a megvalósítás időszakához képest ez igazán kérészélet, valójában mégis a beteljesülés, a mű találkozik a közönséggel... Tíz napig, augusztus húsztól a hónap végéig láthattuk Salgótarjánban a József Attila Művelődési Központ egyik termében két fiatal – a képzőművész Hibó Tamás és a költő Hann Ferenc – közös kiállítását.

Mindkettő önálló műfaj: a fametszetek, Hibó Tamás munkái és a vers, Hann Ferenc sorai. Ami mégis összeköti őket anélkül, hogy bármelyiknek alárendelt szerepet kellene vállalni, éppen a közös törekvés és világlátás. Együtt jelennek meg hát a kiállításon, mintegy jó testvérként, akik erősítik egymást, s ettől mindegyikük több lesz, mint önmagában volt.

Ha folytatom ezt a gondolatsort, joggal kérhető számon a fametszetektől – a versek voltak előbb, mintegy félszázból választották ki azt a tucatnyit, amelyhez képi alternáns készült –, hogy bármennyire is „majdnem szabad asszociációk", mennyire szoros szálak, mélyről jövő, egyazon kútfőből táplálkozó indulatok fűzik őket a költői képekhez, s ugyanakkor mégis meg tudták-e tartani önállóságukat, szuverénitásukat, magukban lévő szigorú szépségüket, kifejezőerejüket?

A legsikerültebb kettős darabok éppen azok, amelyekben a költői képeken átsütő szenvedélyek sodrása erős, és – talán tőlük felgyúlva – a fametszetek is hasonlóan éles kontúrokkal feltörő szenvedélyességet tükröznek. Ilyen „A litánia" kettős képe: tisztelgés a sokat próbált, megfáradt öregeknek, egyben az ember tisztelgése a kikerülhetetlen, még legyőzhetetlen halál előtt, egyszerre méltóság és alázat, lázadás és beletörődés. Vagy a „Tizenharmadika". A költő szavai: „Fészerem kaputlan kapuján Előtted kopognak a három királyok Nem kaptak bebocsátást." S a metszeten a három király bizonytalan, mégis bízó, tétova, mégis határozott alakja, a bebocsáttatás szép szimbóluma.

Különösen – az elkészülésük sorrendjében – a későbbiek erőteljesek, mint az „Arcom üres", vagy a „Te vagy az egyetlen kényszer". Az előbbi előterében a két ölelkező alak, a szerelemben eggyé váltak, az utóbbin egy kiáltás: Vigyázz, ember, a hajadnál fogva magába húz a város, a civilizáció, elgépiesít, saját képére, négyszögletesre, sablon-fogaskerék-agyúra formál és lenyel, megemészt, aztán kiköp, mint egy nyálas rongycsomót! Míg a „Kenyérbélből gyúrt", a „Pici magzatunk" merevnek, a „Tudtál szelíd lenni" keresettnek tűnik, a metszet és a vers között a törés jegyeit lehet felfedezni.

k. s.

Könyvtárak jubileuma

Napjaink nagy történelmi évfordulóinak sorában könyvtáros ünnepségre került sor 1969. szeptember 18-19-én. Húsz évvel ezelőtt alakultak meg a szocialista könyvtárak első típusai, a körzeti könyvtárak, és ez alkalomból tizennégy megye könyvtárosai, az országos és megyei szakigazgatási szervek vezetői, képviselői gyűltek össze Salgótarjánban, hogy ünnepi tanácskozás keretében emlékezzenek e jelentős művelődéspolitikai eseményre.

Nógrád megyében a könyvtári mozgalom kibontakozása a szocialista időszakkal vette kezdetét. Az első körzeti könyvtár Salgótarjánban kezdte meg működését 1949. május 1-én. Az azóta eltelt küzdelmes évek során gyökeres változások mentek végbe ezen a területen is. Jóllehet a jelenlegi helyzettel nem lehetnek elégedettek sem a könyvtárosok, sem a megye művelődéspolitikai vezetői, mégis jelentős eredmények születtek a húsz év alatt az olvasás, az olvasók számának tekintetében. A húsz éves tapasztalatokat a mai feladatokkal kell összevetnünk, az elvégzett munka reális értékelése során kialakult valóságos eredményekre kell támaszkodnunk. A gondok és feladatok ilyen jellegű számbavétele tükröződött Hankó Jánosnak, a Nógrád megyei Tanács VB elnökhelyettesének üdvözlő szavaiban. A tanácskozás alaphangulatát ez a gondolatkör határozta meg.

A történelmi emlékek felidézését, a szocialista állam e vonatkozású könyvtá politikai elveit dr. Sebestyén Géza, az Országos Széchenyi Könyvtár főigazgatóhelyettese ismertette. Referátuma után N. Rácz Aranka, az Országos Könyvtári Dokumentációs Tanács titkára, Horváth Géza a tatabányai, Kirschner Márton a hódmezővásárhelyi megyei könyvtár igazgatói, Jeszenszky Miklós, a salgótarjáni megyei könyvtár nyugdíjasa a szervezési munka során átélt személyes tapasztalataikról számoltak be, közvetlen hangon.

A tanácskozás második napján Sallai István, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ főosztályvezetője napjaink korszerű könyvtárairól: a könyvtári integrációkról, a fejlesztés problémaköréről tartott rendkívül gondolatgazdag előadást.

Az előadások, az azt követő baráti beszélgetések, a hivatalos megbeszélések, a sokoldalú tájékozódási lehetőségek eredményeként bizton remélhető, hogy a könyvtárügy a megye művelődéspolitikájában a megfelelő helyét véglegesen elfoglalja, és ezáltal megerősödve, országosan is növekszik szerepe.

h. i.

KIÁLTÁS

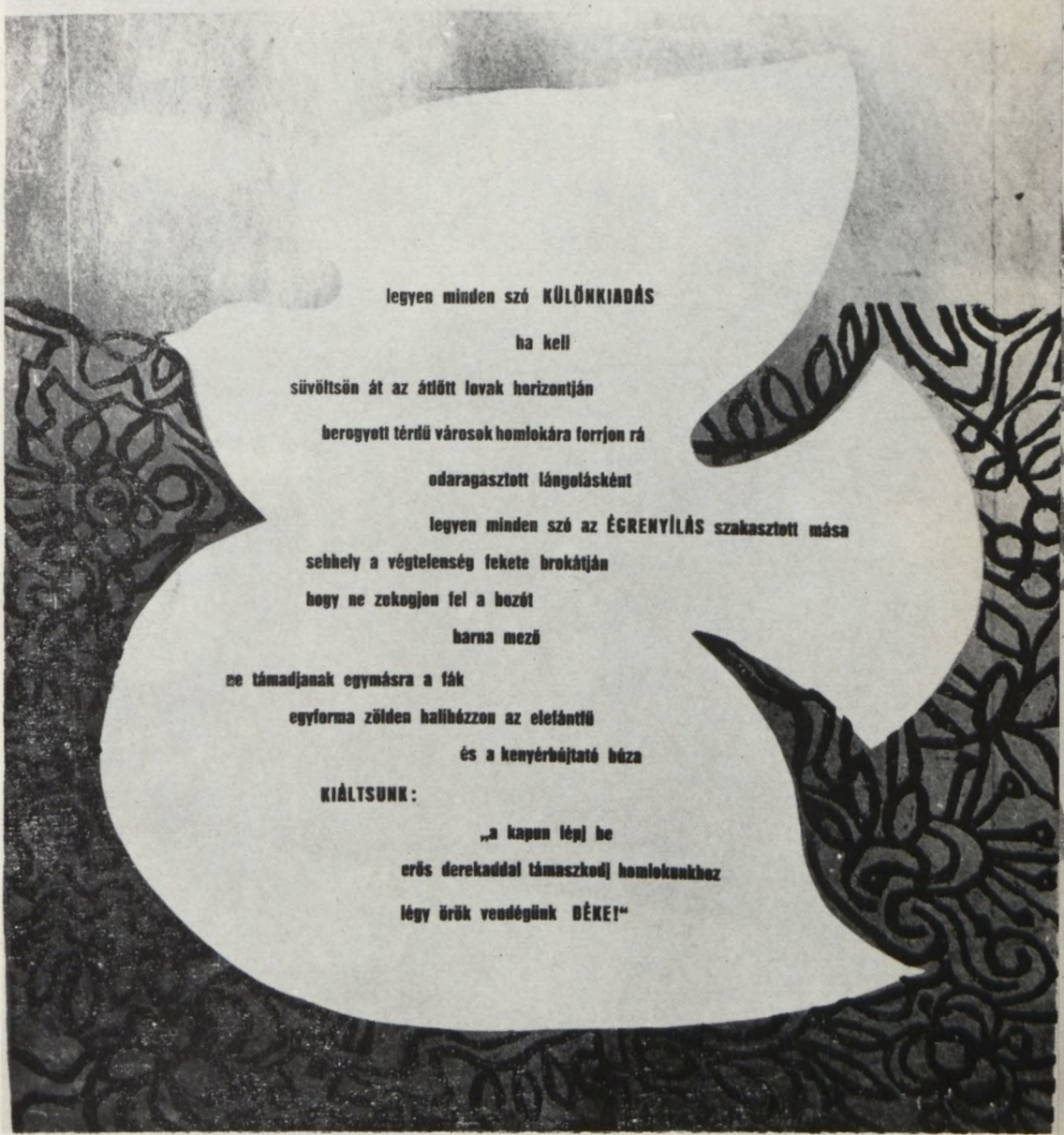

legyen minden szó KÜLÖNKIADÁS

ha kell

süvöltsön át az átlőtt lovak horizontján

berogyott térdű városok homlokára forrjon rá

odaragasztott lángolásként

legyen minden szó az ÉGRENYÍLÁS szakasztott mása

sebhely a végtelenség fekete brokátján

hogy ne zokogjon fel a bozót

barna mező

ne támadjanak egymásra a fák

egyforma zölden halihózzon az elefántfü

és a kenyérbájtató búza

KIÁLTSUNK:

„a kapun lépj be

erős derekaddal támaszkodj homlokunkhoz

légy örök vendégünk BÉKE!"

Azon a tavaszon nemcsak virág fakadt
Szemmel beszélő s sötét
márványarcozatú szénfal.

Kinyílt a bánya, az orcák lángbaborultak,
bermat zöngő bányász
szorta szuronyára a Holdat.
Sötét palóc völgyek készült
Vörösön támadt fel a Holnap.

S az éjt bűzlető mégnémább bányák
vízágba kiabálták:
„pattog a bilincs már, a gémz-bőrét szétszakadt."
Égnyaporcált a vas-fogadalom:
„Új, új világ támad a tavaszon."
Új világ: rozsnot hapsikat döngető"
nyomor: cégvető és-acél-arú
győzelmes Forradalom.

A TÉTE
mennyőrö
s az ostoba
dáktól dobogtak,
szőlőhalt proletárok
anarchisztás ágyfogásá
vonak élet
és hunyják
szirdnat fűlőszavva égot
fekszőtel,
osztalt vur,
gyűlőlődő,

És akkor az iparosok
átmentek a másik oldalra
egyesülni,
most kinyithatták a szájukat,
most hagyták lelkesülni
egymást a rongyosak:
proletárok családok,
napszámosok
szúrat arc-csontjukon
az akarat ragyog,
s fordítani a kereken
összefogtak,
példát állítva mindazoknak,
akik csak jönni fognak
szabadnak
s boldogoknak!
Nemcsak hatalmat,
de HÁZAT IS
felmutatni egy messzi karnak.

...VATOSAK ablakok mögött
lesnek a nagy tömegre,
s készülnek állásfoglalásra
de felcsapnak a jelszavak: TE,
SÖTÉTBEN BUJKÁLÓ ELLENFORRADALMÁR,
RESZKESS! s kastélyra, házra
uszkók szállnak fel, mint a páva
ez összeraksdó
vármegyehatára.

Míg beismeredt a fekete éjbe
a katona ő, a névtelen
punkáján billegetve a fekete ég,
látta, hogy mered gorcsbe a félelem,
s a sarkában kullogó megvasalt bányarém –
nem tudta, nem,
hogy a Jövendő tornácán áll őt,
... bánya tárnáit őrzi.

FEGYVERBE! FEGYVERBE!!!
sorakozó!
s nyujtott lábbal rohannak
győztes hadjáratba
lovasakkal, páncélvonattal,
kulanos ellentmondásokat
hordva
csillag-alakú szívekben
és százharminc nap után
a felbemaradt mozdulat megáll.
a KIÁLTÁSRA nyílt szaj is megmered.
a városok erdőszélein sorfuzek
szaladnak
sorfuzek,
sorfuzek!

S LEKOTORT.
megvakult szemetek
magatt
eszetekbe jutnak fényes ünnepek
melyeket át nem éltetek,
meg nem értetek
MI ÉLÜNK!
És elmondhatjuk
a veres férfiak közt
rendet teremtett
s az

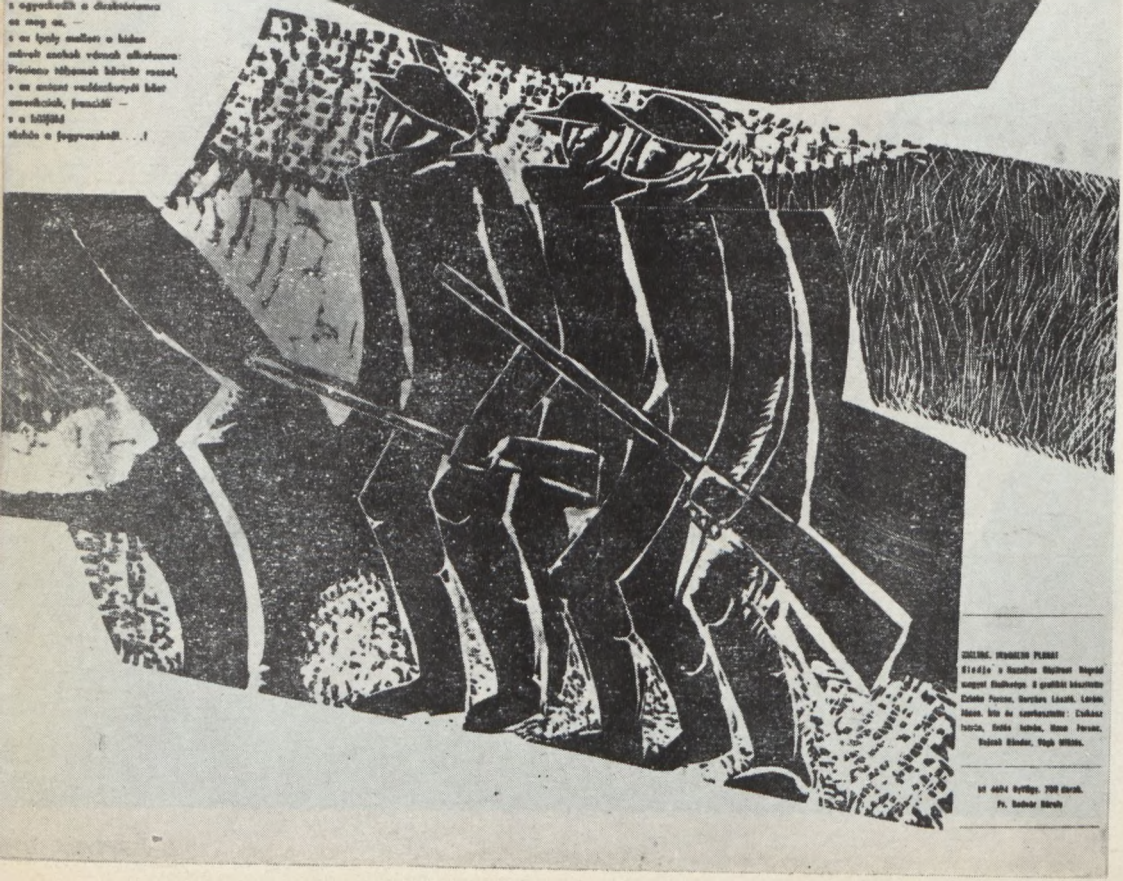
s ogyszkodik a direktóriumra
az meg az, —
s az ipaly mellett a hidon
mövelt szokok vámok alkalomra:
Piccione tábornok bőrmöt rossel,
s az antant vadászkutyái bőst
amerikaiak, franciák —
s a hülföld
tűzhön a fogyvaszkodik . . . !

[illegible]
Kiadja a Nazarius Nápirat Nagród magyar Kiadóvége. A grafikát készítette Eckelt Ferenc, Borsics László, Lőrém János. Írta és szerkesztette: Csikász István, Erdős István, Hans Ferenc, Bajcsi Rándor, Végh Miklós.

Ki 4694 Nyílfüg. 700 darab.
Fr. Bodnár Bárdi

KIÁLTÁS

MINDENKIHEZ

szól

FIGYELJ!

EMLÉKEZZ!

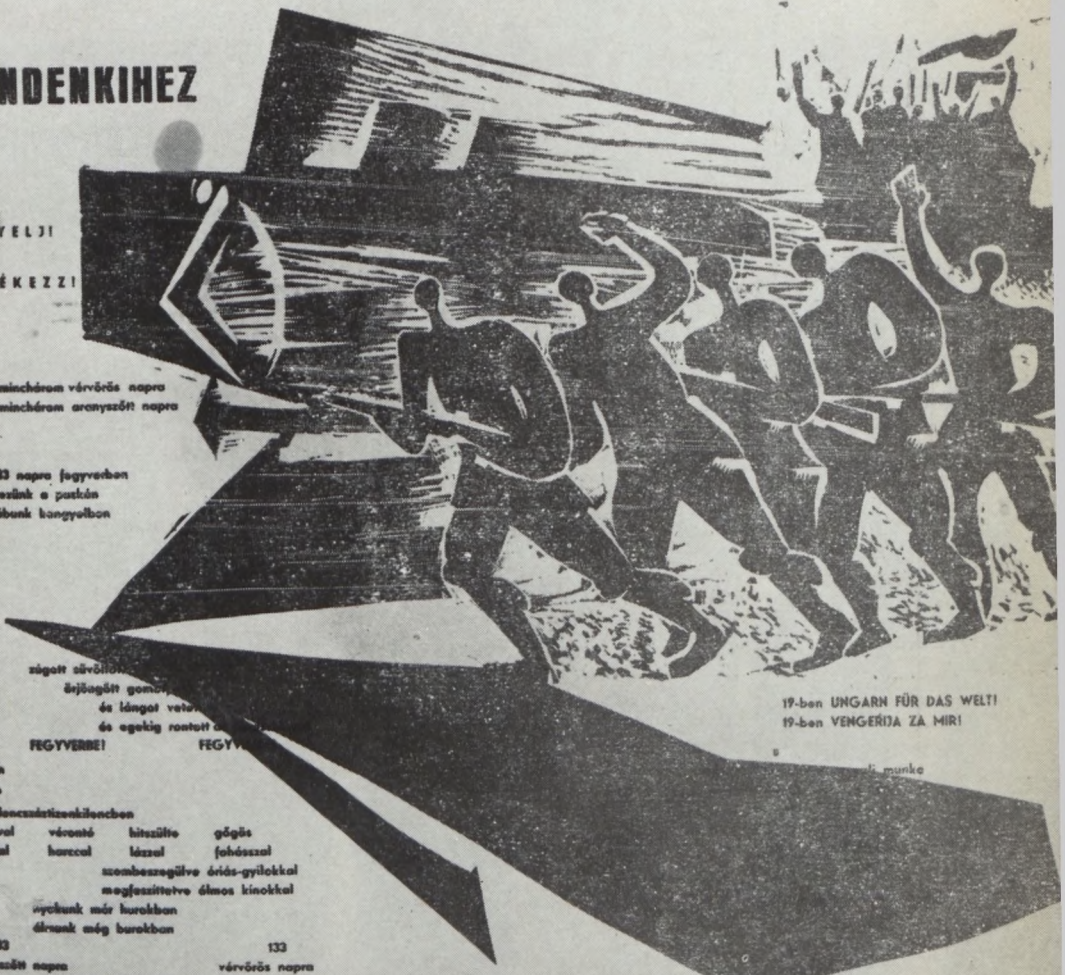

százharminchárom vérvörös napra
százharminchárom aranyszőtt napra

133 napra fegyverben
kezünk a puskán
lábunk kangyelben

zúgott süvöllö...
örjöngött gomb...
és lángot vet...
és egekig rontott ...
FEGYVERBE! FEGYV...

17 után
19-ben
ezerkilencszáztizenkilencben
golyóval vérontó hitszülte gőgös
karddal harccal lázzal fohásszal
szombeszegülve óriás-gyilokkal
megfeszítetve álmos kínokkal
nyakunk mór burokban
álmunk még burokban

133 aranyszőtt napra
133 vérvörös napra

magát menteni s menteni világot
magyar rakott a világsorsra hámot
zengett a
FEL VÖRÖSÖK! PROLETÁROK!
és szakadt rénk imádság szitak átok
mert
MINDENKIHEZ
eljutott a hír,
hogy harcra kelt
a MAGYAR a VILÁGÉRT

19-ben UNGARN FÜR DAS WELT!
19-ben VENGERIJA ZA MIR!

...li munka

MINDENKIHEZ érjen

ha hited az, hogy éljen a fa ága,
gyökerét ápold, hogy nőjjön virága
tövét öntözd, hogy érjen kalásza
termőföldjét ápold szorényen!

vak tévhitek helyében,
félelmek, ingó gyengeség helyében

EMLÉKEZZ!

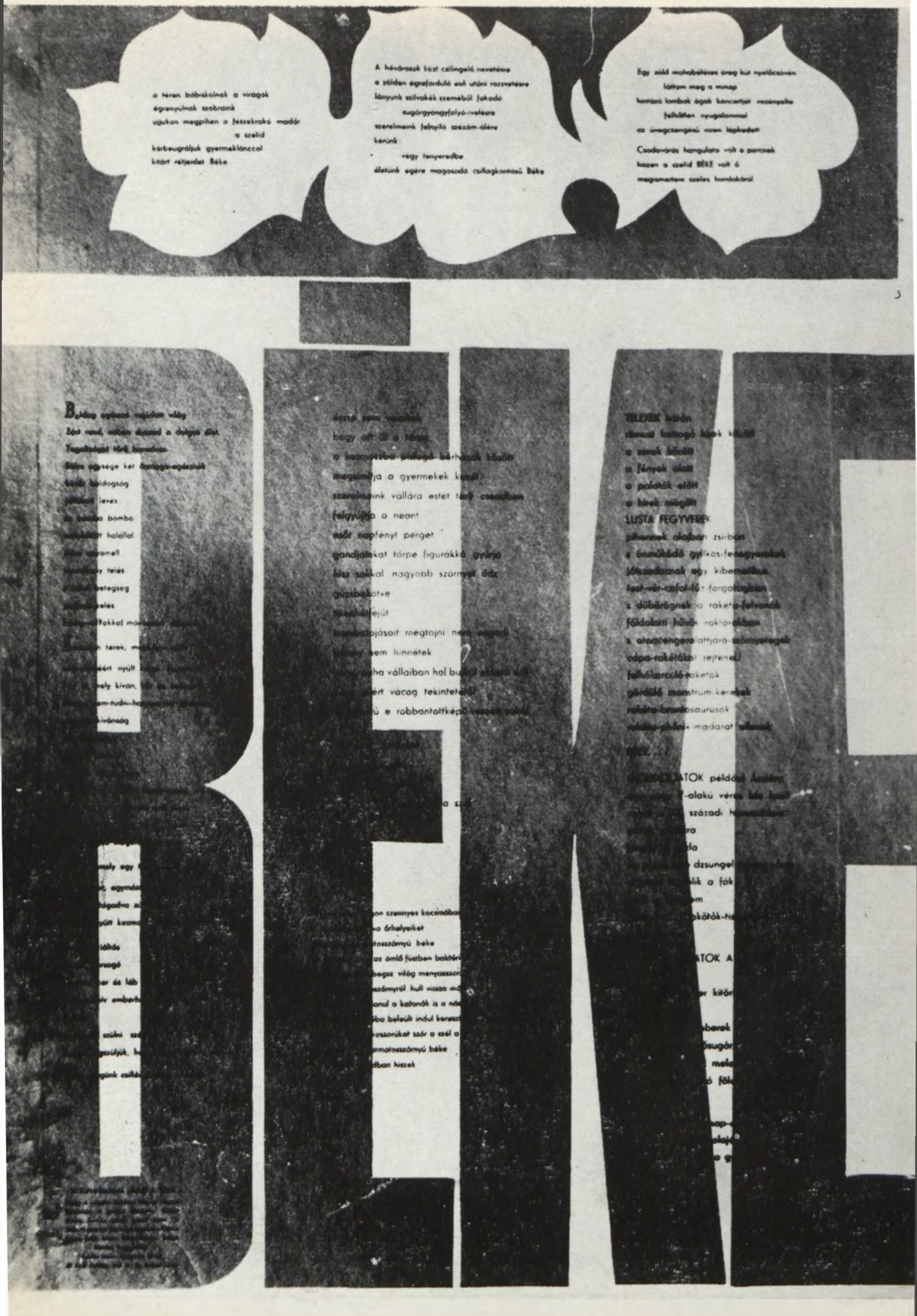

a teren bábiskolnak a virágok
égrenyúlnak szobraink
ujjukon megpihen a fészekrakó madár
a szelid
körbeugráljuk gyermeklánccal
kitárt rétjeidet Béke
A hévárosok közt csilingelő nevetésre
a zölden égrefordúló eső utáni rozsvetésre
lányunk szilvakék szeméből fakadó
sugárgyöngyfolyó-ívelésre
szerelmeink felnyíló szézám-ölére
kérünk
végy tenyeredbe
életünk egére magosodó csillagkontósú Béke
Egy zöld mohabéléses öreg kút nyelőcsövén
láttam meg a minap
henteso lombok ágak koncertjét vezényelte
felhőtlen nyugalommal
az üvegcsengésű viren lépkedett
Csodavárás hangulata volt a percnek
hiszen a szelid BÉKE volt ő
megismertem széles homlokáról
BÉKE
hogy ott ül a
megsimítja a gyermekek
szerelmeink vállára estet
felgyújtja a neont
esőt napfényt perget
gondjainkat törpe figurákká
nagyobb szörnyet
bombatojásait megtojni
nem hinnétek
puha vállaiban hol
vacog tekintetétől
e robbantottképű
TELEXEK
a sorok között
a fények alatt
a paloták előtt
a hírek mögött
LUSTA FEGYVEREK
pihennek olajban zsírban
s önműködő
földalatti hűtők rakt
cápa-rakétákat rejtenek
felhőkarcoló-rakéták
gördülő monstrum-kerekek
-madarat
-alakú
századi

50 éve él a magyar kommunista
Pártja!
50 éve született a forradalmas a
Magyarországon, hogy a rendsz
esőfolt zűrzavar helyett új rend
teremtsen,
hogy a történelem- és sorsforditá
hivatott proletariátust felfegyverz
és harcra vezesse,
hogy a nemzet, az elnyomottak
felszabadítását megvalósítsa,
hogy éltesse az ember hitét,
reményeit.
Fáklyát emelt magasra:
a kommunista eszmék fényét hi
fáklyáját:
Zászlót emelt magasra, a jövend
szülő forradalmak vörös harci
zászlaját.
A Párt 50 éves története:
a győzelmes kommunista eszmé
a szépséges forradalmak,
a hősök és mártírok harcának
áldozatának,
a szabadság és függetlenség
megszerzésének,
az új nemzetteremtésnek
és országépítésnek,
a békéért és a boldog emberi
életért való küzdelemnek
emberöltőnyi története.
Üldözöttből az egész nemzet
vezetőjévé vált,
mert győzni tudott ellenségein,
mert győzni tudott önmön hibái
mert ereje és nagyszerű képessé
volt önmagát mindig megújítani.
50 év! Büszkén vállalt multunk,
jelenünk. Enyém és a tiéd is!
A miénk!
Hisszük, tudjuk: a Párt a jövönk!
Enyém és a tiéd is! A miénk!

„Kiáltás" irodalmi plakát. Kiadja a Hazafias Népfront Nógrád megyei Elnöksége. A grafikát készítette: Gál Ferenc. Kerekes László, Lőrincz János. Az irodalmi anyagot írta és összeállította: Csikós István, Vankó László, Lőrincz István, Kapcsi Sándor Fk. Harcosok István.
68 2570 NyMgy. 500 db.

Európa népei nem akarnak újabb háborút! Nem akarnak hidegháborút, nem akarják az „ebottenő erők egyensúlyát", amely a mind intenzívebb fegyverkezésre hajszához és ahhoz vezet, hogy növekszik a szándékos vagy véletlen konfliktus kockázata.

Az európai országok kommunistáinak mélységes meggyőződésük, hogy amikor Európában az agresszió és a háború erőivel szemben a békét és a biztonságot védelmezik, akkor a demokrácia, a társadalmi haladás és a nemzeti felszabadulás érdekében, az egész világ népeinek érdekében cselekszenek.

Az európai népek képesek arra, hogy maguk oldják meg kontinensünk békéjének és biztonságának kérdéseit. Vegyék hát saját kezükbe Európa sorsát!

Az európai kommunista és munkáspártok Karlovy Vary-i értekezletének nyilatkozata
„Az európai biztonsági és békeügyekről"

Lenkei István: Nőtlenek

A háború megszüntetése a kérdést alkotmányos keretek között állásfoglalásra hozza. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy a kormány olyan cselekményekre, amelyek a nemzetet az ellenség támadásának veszélyeztetik, előzetes felhatalmazást kér.

A háború egyhangúlag igennel válaszolt.

A háború megszüntetése azt a kérdést is, hogy bombázták-e a háborúban polgári célpontokat, mint például kórházak, iskolák, templomok, paposok, gyermekotthonok.

A háború igennel válaszolt.

A háború megszüntetésével, hogy az Egyesült Államok a nemzetközi jog értelmében bűnös az agresszió, valamint az emberiség ellen bűnös cselekmény vétkében.

A HÁBORÚ BŰNÖSSÉG JELEI

A hid: az emberség. Ahol ez nincs, ott
ának van embertelenség, gyűlölet, fanatizmus, ököl és barbarizmus. A hid: a megértés és megértés eredménye, a gondolat
a béke igazsága és útja. Az árnak varomásos...
népek, kultúrák közlekedésének útja: a hid. Az
ok népek és kultúrák kincsre cserélik, megcsere és elvesszejük... Napjaink jövőjét
béke és háború pavár - a hidak és árkok
ényszáma dönti el...

FARKAS ZOLTÁN

„A vietnami nép hősi küzdelme példaképet és erőforrást nyújt minden olyan ország szabadságáért küzdő és ugyanakkor az antiimperialista erők összefogásának hívő harcosának is, amely szembenéz az imperializmus agresszív politikájával. Vietnam a népek jó ellenségével az emberiség imperialistaellenes felszabadító harcában megnyilvánuló bátorság, szilárdság, hősiesség és elszántság példája."

„A vietnami földi bűnök és szörnyetegek nem bölcsője, s elkerülhetetlenül eljön az idő, amikor az utolsó betolakodót is kiűzik onnét a szent földről. A vietnami földnek nincs és nem is lesz más gyámolója, mint a vietnami nép."

A kommunista pártok budapesti konferenciája nyilatkozata
„Szolidaritás Vietnam a vietnami néppel"

KIÁLTÁS

Kiadja
a Hazafias Népfront Nógrád megyei Elnöksége
az 1968. évi

Béke Hónap

alkalmából

A Szerzők közül:

Csanda Sándor, Erdős István, Kerekes László
Rajnai Sándor, Tarján János

LÁSZLÓ IMRE: GÖRÖG TRAGÉDIA

Fodor József

MINDNYÁJUNKNAK KÖZE VAN HOZZÁ

Ahhoz, ami ma Görögországban történik,
mindnyájunknak köze van!
Mi, művelt európaiak,
Hellasz földjét áhítattal
járó zarándokok, járjunk
légyen akárhonnan, lelkünk
legmélyén „mindnyájan
hellének vagyunk". Örökké
és kiirthatatlanul! Nem
szabad senkinek, semmi
körülmények között sem
város cselekedetekkel be-
szennyezni a szellem, a
szabadság, a mindnyáju-
kai közös kultúra ome ős,
szent földjét!

Kanka József

Hyolc mondat a felelősségről

Bombát vetnek a vietnami földbe
— mindenért felelős vagyok.

Szarbosztükben, né, nő a halál zöldje
mindenért felelős vagyok.

Parancsnak, hatan szállnak a halottak
— mindenért felelős vagyok.

Szaporodnak, csak egyre szaporodnak
mindenért felelős vagyok.

Nem fog meg itt a fegyver és a munka
— mindenért felelős vagyok.

Hull a halál kis, bűntelen falukra
mindenért felelős vagyok.

Mar-már szakad lecs dlni itt a Földön
mindenért felelős vagyok.

Ember, vagyzsi! az ember meg ne ölján!
mindenért felelős vagyok.

Gyáros Imre: AZ ÉS HAZÁM

Az is hazám nekem,
nem szegyen földdarab,
Ott alhatnak egyen
elvadult madarak,
nem szelid galambok,
gépek szánjainak,
és vándor vérnadrra
lángot, vasat lövellnek.

Az is hazám nekem,
bár partja mocsaras van,
és tűz a tengerem
Nem érti meg szavam,
de tudja: itt vagyok,
és vagyunk még sokan,
kik egy fehtjük remegve,
nálkási anyjét a gyermek.

Az is hazám nekem,
és minden földdarab,
hol jönyttl terhesen
égnek hajnalpirnak,
s a szabadság kipuhatot,
mint dicsnek hője meg,
és áldott értelmével,
az emberek betelnek.

BESZÉLGETÉS PABLO NERUDÁVAL

Mi, most Ön számára a legnemesebb a világban?

Visszanem. Ez nyilvánvaló. Ez a béke. Ez a béke mindenért. Támadás az emberiség és az emberség ellen. Támadás mindenki ellen, külön-külön. Személyes elleni támadás. Verssel is írtam róla, sportcikkek már készültek.

És mi most az Ön számára a világban a legérzékenyebb?

Az, hogy vannak amerikaiak, akik azt feltételezik már. Feltételezik, hogy csak a szörnyetegek, melyeket vetési művelettünk és narcizmusunk meghidzottak, valóságban az amerikaiak ellen is szól. És tévednek. Ez jó és ártalmas dolog: ébredezik egy nép felkiáltásra.

Hol nem ertod meg, mire lett Európa!!
Az igaz Európa ma egyetlen mondat
NE LEGYEN TÖBBE ÖNKÉNY A VILÁGON,
NE LEGYEN TÖBB VERONTÁS A VILÁGON!

Európa ma nemcsak itt van,
Európa ma a fölkelt Vietnam,
Európa az asztalatlan béke,
nincs Európa, ha a földkerekség
egyetemes válságát tul nem ék.

Gerai Gabor Kaprevne (Rozsfet)

KIÁLTÁS

Nézz a melletted álló ember szemébe! Keresd meg ott félelmeidet, reményeidet! Hétköznapjaidba akarunk belekiáltani: ne engedd, hogy barátságosan – kényelmesen ogyadba fészkelődjék a megszokás! A patakban ömlő vért beissza a szikkadt föld valahol Vietnamban, Görögországban, Jeruzsálemben. Erőszak! Háború! Halál! Ha úgy tetszik behúnyhatod a szemed. Behúnyhatod a szemed? És akkor nem látod a bombák után megmaradt falak fáklyáit, a halál hegyi tisztásra landoló helikopterét, s a legszörnyűbbet, a golyóütötte seb rettenetét.
Nálunk béke van. Ablakod mögött a lehulló éjszaka fényes, fekete csendje. házad előtt egy tér, ahol a közeli hegyekről beszökött szél frissen ültetett fák ágaival, rózsatövekkel, pázsittal játszik, és a régmultban megszenvedett szabadság felreppenő galambcsapata hirdet új harmóniát.
Béke csendje. De a csendből való felocsudás, a kiáltásra nyitott száj a borzalomra, a fekete gyöngykönnyekre, a kiszögezett emberekre, a perzseltbőrű gyermekekre, a szurokkáégett reggelekre kiált.
Kiált rózsátnevető reggelekért, kacagó sárkánytereszto friss szelekért, friss szántásakért, fellegekért, szerelmesekért, boldag emberekért!
Értük e kiáltós!
Kiáltanak a költők, a művészek, a tudósok, a világ gondját vállaló politikusok, minden igaz ember.

KIÁLTANI KELL, CSELEKEDNI KELL!

Ötven éves a Párt! Kiáltásunk kinn van az utcán. Éljen kiáltás! Nehéz lobogású régi zászlókkal, golyótépte lobogókkal, ötven vörös zászlóval mennék én most nagy útra a visegrádi utcától Salgótarjánon, Zalaegerszegen, Szegeden át Debrecenig, s addig ahol kommunista földosztók levertek az első mezsgyekarót, mennék minden ház ablakán bekiáltani, zörgetni, minden helyen ünnepelni, tízmillió társat lelni kiáltáshoz. Fel Vörösök! Kiáltok, kiáltunk, kiáltsunk! Ötven év! Én a legtávolabbról csak azt az örömet lengethetem át a mába, amit akkor éreztem, mikor az apám megigérte nékem 1947-ben: a Kommunista Pártra szavaz! Ti kiáltsátok szerény szavainkhoz véresen nagy idők tanui a győzelem előtti harc csatakiáltását, fényes himnuszát!

Csöndes
suttogás csónakok úsznak
a bárna estek áblein,
és elektromos
rövidhullámaink
dadognak
Itt vagyunk!

Az öregek azt mondják
csak szenvedtünk mindig.
Micsoda világ!
Az öregek
Brutus nevét nem ismerik?

Így szól egy másik itt:
Meglátjátok Magyarországon
a proletárok
valamit csinálnak...!

S egy marcona munkás így:
Spartacust keresnek!

S így szól a harmadik:
Megbosszulják a sorsunkat!

Harommillió koldus, cselédek!
Kultelki nyomortanyák!
Barakk-lakók!
Rapcédula-ország!
Páncélvonat-fütők!
Bányászok! Kovácsok!
Jelszavakat-festők!
Fessetek át házánkat...!

Nap fut
fekete mennyboltozatra
s Pest Miskolc Tarján
zsibong
meghaltunk s győztünk
a csillag-jegyben
nem lehet számbavenni
az eltunteket

az utcákó sötét
fénylik a szem
s piros
dobok
robbannak itt...!

Az öregek még Dózsára
emlékeznek,
Kossuthra emlékeznek
és Latinkát nem felejtik

az öregek görcs-keze villan
a sarló, kalászt,
a kalapács munkát jelent

Aprilisra majd
piros zászlóink lesznek
s fehér galambok száguldoznak,
mint a gondolat
fehér agyamban

KIÁLTÁS II

Három kívánság 50 évre

Ötven évek jönnek mennek
Folyót betemetnek születnek
Itt Betlehem csillag holdak
Tenyeredről és felragyognak
Világítsanak éjszakáknak

Ötven évek jönnek mennek
Indulnak megállnak új szelek
A te lángod mélyről lobog
Kenyeret, bort, virágot hozok
Tanítsa nevetésre népeket

Ötven évek jönnek mennek
Égő rúhaju új Mózesek
Állnak a bőség tereken
Nevemen szólít a szerelem
Ne irigyeljek senkit érted

Pártunknak becsületet szerez, hogy jól él a hatalommal, nem uralkodik, hanem vezet, és a népet szolgálja.

(Kádár János)

A KIÁLTÁS mindig új modulációban jut el hozzánk, meg-megújítva drámai erejét, hogy örömet serkentő visszhanggá sűrűsödjön a kiáltott szó. Hétköznapi dolgokért sohasem kiált a lélek, mert a kiáltás a végletek sűrűsödése-kisülése: az emberségféltő jajduláskor, az embertelenség tettenérésekor.

Vérözön ellen kiáltunk, hogy láztól cserepesen ne kelljen kiáltanunk, hogy megelőzzük ima-nélküli szorgos hétköznapokkal – hát kiáltsunk halálig harcban.

Ultramarinkék reggelek szülték ezt a még nem országosan ismert első irodalmi plakátot – a KIÁLTÁS-t –, itt Nógrádban, a hajdani és a mindig megújuló munkáscsaták metropoliszában – Salgótarjánban.

Van, aki a Majakovszkij féle ROSZTA ablakokkal, mások a római FOGLIO-VOLANTE-val (röplappal) veti egybe a ma már negyedik számával megjelent fali folyóiratot.

Költők, írók, képzőművészek önkéntes és névtelen alkotógárdája kiált az embertelenség, a háborúk, a borzalmak ellen – a békéért –, amikor kiáltani kell. A középkori freskófestők, mozaikrakók névtelen gárdája után a kimetszett és kimondott szó közösen csiholt tüze csap itt lángra egy-egy aktuális, közös alkotásban.

A Hazafias Népfront Megyei Elnökségének védnöksége alatt megjelenő KIÁLTÁS az első olyan alkotás-sorozat, ahol a költészet, a próza és a képzőművészet a falak, hirdetőoszlopok, deszkapalánkok díszévé és értelmévé válva - értő, emberi léptékű irodalom és művészet lett.

Nem könyvtárak, nem képtárak, hanem a naponta szembesíthető és éppen körmünkre égő idő adja a KIÁLTÁS jelentőségét, társadalmiságát. Íráskép a falon! Élő művészet, irodalom, hogy tettenérjen egy magányosnak hitt percedben, hogy a kiáltásra összerezzenj és eszmélj. Vietnamban terhes anyák tarkónlövése után megdermednek és bomlásnak indulnak a köldökzsinór-elevenségű életek, Görögországban új börtönöket nyitnak rezesbanda-szóra! Aztán az emlékek erdejéből előtör a történelem lázrózsás szépségű 133 napja, hogy büszkén ünnepelj, kiálts ezért is és a békéért, galambpuhaságú alkotó reggelekért. Mert mi lenne, ha nem kiáltanánk és nem tennénk, ami örök embertörvényünkből kikívánkozik?

Kiáltani kell naponta, hogy felébredjenek a tiszta emberi tettek, hogy felszáradjon mindenütt a mocsár, s tiszta léptekkel és friss rózsás szelekkel alkothasson a szépre teremtett ember.

●

A KIÁLTÁS irodalmi plakát. Eredeti nyomatokhoz elkészített fa- és linóleumdúcokkal, csak a megjelenő szám indítékaihoz mért és alkotott prózával, verssel az utca emberének készül – a hétköznapoknak. Alkalmi folyóirat, falravaló, s mire az eső, hólé leáztatja a falakról, deszkakerítésekről, már megszületett az új, mindig az aktualitás jegyében, mert boldogságunk és életünk nagy aranymozaikjat naponta rakjuk, mindig meg-megújuló szükséglettel, színharmóniába.

Megjelenik időszakonként ötszáz példányban, két-három színnyomásban, a névtelenek itt számon tartott igényességével és tenniakarásával. Eljutott már Moszkvától Rómáig, az Írószövetség könyvtárától Nézsáig, hivalkodó hirdetőoszlopoktól áztatott deszkakerítésekig.

Kiáltani, napfényben fürdetett arccal, s ha kell, keményen, égzengéssel a gyalázat ellen, hogy szebb legyen a holnap szerte a világon, megostromolva a végtelent, mert fényre született az ember! Kiáltsunk!